

● **Η νήσος Κάρπαθος.** Συνοπτικό περίγραμμα της ιστορίας της. Του **Ντίνου Αντ. Μελά**

● **Η Κάρπαθος στην αρχαιότητα.** Το νησί είναι κατάσπαρτο με αρχαιολογικά λείψανα όλων των εποχών. Του **Ιωάννη Χ. Παπαχριστοδούλου**

● **Η βυζαντινή Κάρπαθος.** Η ιστορική έρευνα και τα θεμελιακά έργα των Μ. Μιχαηλίδη-Νουάρου και Ν. Μουτσόπουλου. Του **Αλέξη Γ.Κ. Σαββίδη**

● **Χριστιανικά μνημεία.** Η Κάρπαθος κατά την παλαοχριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή. Του **Ιωάννη Ηλ. Βολανάκη**

● **Οψεις του λαϊκού πολιτισμού.** Το πλουσιότερο σε παραδόσεις, ήθη και έθιμα νησί των Δωδεκανήσων. Του **Μηνά Αλ. Αλεξιάδη**

● **Το κληρονομικό έθιμο της Καρπάθου.** Του **Γεωργίου Μ. Μιχαηλίδη-Νουάρου**

● **Μουσική της Καρπάθου.** Εντυπωσιακή είναι η ποικιλία τραγουδιών, οργανικών μελωδιών και χορών. Του **Γεωργίου Αμαργιανάκη**

● **Η λατρεία της Παναγίας.** Οι θρησκευτικές παραδόσεις για την Παναγία έχουν πλούσια θεματολογία. Της **Χριστιάνας Δελμηάρου-Παντάζη**

● **Γλωσσικό ιδίωμα.** Η Κάρπαθος είναι μια γλωσσική νησίδα στο χώρο της νεοελληνικής διαλεκτολογίας. Του **Κωνστ. Μηνά**

● **Καρπάθια αρχιτεκτονική.** Τύποι σπιτιών στους οικισμούς και διάφορα είδη κτισμάτων στις εξοχές του νησιού. Του **Δημήτρη Φιλίππιδη**

● **Αντίσταση κατά των Ιταλών.** Η κοινωνική διάσταση του εθνοκοαπελευθερωτικού κινήματος της Καρπάθου. Του **Γεωργ. Ν. Λεοντσίνη**

● **Η πνευματική Κάρπαθος.** Παιδεία, λόγιοι και συγγραφείς, Τύπος και πολιτιστικοί φορείς. Του **Ντίνου Αντ. Μελά**

● **Η Κάρπαθος σήμερα.** Τουριστικό παρόν σε βυζαντινές αποχρώσεις. Του **Ντίνου Αντ. Μελά**.

Εξόφυλλο: Η παραλία της Κυρα-Παναγιάς με την ομώνυμη εκκλησία. Επάνω, η Αγία Φωτεινή στα Πηγάδια. Κέντρο, γάμος στην Ολυμπο (φωτ.: Γιάν. Καστελλορίζης). Κάτω, εσωτερικό καρπαθιώτικου σπιτιού στο Μεσοχώρι (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»:
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Σύμβουλος Εκδόσεως:
ΚΡΙΤΩΝ ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Η νήσος Κάρπαθος

Συνοπτικό περίγραμμα της ιστορίας της

Τα αρχαία τείχη του Βρυκούντα. Ο Βρυκούς, η τρίτη από τις σημαντικές αρχαίες πόλεις του νησιού, βρίσκεται βόρεια από το παραδοσιακό χωριό Ολυμπος.

Του **Ντίνου Αντ. Μελά**

Διηγήτορας - φιλόλογος επιστημονικού συνεργάτη Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΚΑΡΠΑΘΟΣ (321 τ. χλμ. το δεύτερο σε έκταση νησί της Δωδεκανήσου μετά το Ρόδο), έχει μαζί με τη Σαρία (20 τ. χλμ.) καίρια γεωπολιτική θέση μέσα στο Αρχιπέλαγος. Ανάλογη δε είναι και η διαχρονική ιστορική της πορεία. Τα επιγραφικά δεδομένα των ιστορικών χρόνων μαρτυρούν για «Κοινόν Ετεο-καρπαθίων», δηλ. των αυτοχθόνων, των γνησίων, αριστοκρατικών γενών, σε διάκριση από τους επήλυδες, τους ξενόφερτους. Το παράλληλο αναφέρεται από τον Ομηρο (τ.176) με τους Ετεόκρητες. Στους αυτόχθονες «Ετεοκαρπαθίους» συναρτάται η γειτονική μινωική θαλασσοκρατία (Διόδωρος, V.54).

Τα ευρήματα του μινωικού πολιτισμού στην Κάρπαθο είναι πολλά όπως φανερώνουν πρόσφατες έρευνες. Επίσης και τα μυκηναϊκά κατάλοιπα επιβεβαιώνουν και αυτά την επίδραση αργότερα των Μυκηναίων

και έτσι επαληθεύεται πάλι ο Διόδωρος «... Ιοκλος ο Δημολέοντος, Αργείος ων το γένος κατά τι λόγιον, αποικίαν απέστειλεν εις Κάρπαθον...» (ο.π.). Ο Ομηρος (Β. 676-680) αναφέρει ότι η Κάρπαθος έλαβε μέρος στον Τρωϊκό πόλεμο μαζί με μια άλλη ομάδα νησιών από τα οποία η

Επιμέλεια Κειμένων:
ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ
Επιμέλεια αφιερώματος:
Κ.ΣΤΗΣ ΛΙΟΝΤΗΣ

Κάρπαθος είναι το μεγαλύτερο και με το σημαντικό αριθμό των τριάντα πλοίων.

Ο πολιτισμός των Δωριέων φθάνει αργότερα στο νησί και τεκμηριώνεται με τα πλούσια επιγραφικά δεδομένα και άλλες φιλολογικές μαρτυρίες των ιστορικών χρόνων.

Για τις αρχαίες πόλεις της Καρπάθου επικρατεί σήμερα ασάφεια, γιατί οι πληροφορίες των κλασικών συγγραφέων δημιουργούν παρερμηνεί-

ες. Αρχαιολογικές ανασκαφές δεν έγιναν ακόμη στο νησί αυτό για να φωτίσουν πολλές πτυχές της ιστορίας του. Ο Σκύλαξ ο Καρυανδεύς (Περίπλους, 99) αναφέρει: «Κάρπαθος· αυτή τρίπολις...» και ο Στράβων (Γεωγραφικά, I, 5, 17), «Η δε Κάρπαθος... τετράπολις σ' υπήρξεν...».

Ποιες όμως ήταν και σε ποια θέση βρίσκονταν οι πόλεις αυτές; Για τις δύο (Βρυκούς και Αρκέσεια (ή Αρκασειά), υπάρχει ταύτιση με τα σημερινά τοπωνύμια και τα επιγραφικά ευρήματα. Για τις άλλες όμως («Καρπαθιόπολις» ή «Κάρπαθος»), η οποία είχε «κτοίνα» (=εξάρτημα, μετόχι, επίγειο), το «Ποτίδαιον» τα σημερινά Πηγάδια και η «Νίσυρος», η μόνη που αναφέρεται από το Στράβωνα, υπάρχουν ορισμένες αμφισβητήσεις. Άλλοι συγγραφείς τοποθετούν την πρώτη στο «Πίνι» της Βωλάδας (r. Hiller Von Gaertigen, R. Dawkins, E. Manwalaκάκης, Μ. Μιχαηλίδης - Νουάρου), άλλοι γύρω από το Απέρι (Ν. Μουτσόπουλος, Ε. Μ. Μελάς κ.ά.). Η σύγχυση επιτείνεται

με τα αναφερόμενα πεντακόσια χρόνια αργότερα από τον Κλαύδιο Πτολεμαίο «Ποσειδίων η πόλις...» (γεωγραφική υφήγησις, εκδ. Miller V. 2. σ.σ. 833-837). Εγινε άραγε με την πάροδο του χρόνου και το επίπναιο «Ποτίδαιον» πόλη; Όσο για τη «Νίσυρος», οι περισσότεροι συγγραφείς την τοποθετούν στα «Παλάτια» της Σαρίας. Υπήρξαν όμως από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τα νεώτερα αξιόλογοι οικισμοί (περιοχές Αφιάρτης, Λευκός κ.ά.) που και αυτοί παραμένουν ανεξερευνήτοι και αγνοείται ακόμη και η αρχαία ονομασία τους.

Στην αθηναϊκή ομοσπονδία

Στα καθοριστικά γεγονότα της ιστορίας του ελληνικού χώρου (Μηδικά, Πελοποννησιακός Πόλεμος κ.λπ.) συμμετέχει και η Κάρπαθος. Πιθανολογείται ότι η Κάρπαθος υποδουλώθηκε στους Πέρσες στον 6ο αιώνα π.Χ. (Δάτις, Αρταφέρνης). Αλλά μετά την απώθηση του περσικού κινδύνου από το Θεμιστοκλή, τα νησιά επανήλθαν στους κόλπους της ελληνικής οικογένειας και η Κάρπαθος συμμετέχει στην πρώτη αθηναϊκή ομοσπονδία με κέντρο τη Δήλο (477 π.Χ.). Οι πόλεις της Καρπάθου (Αρκέσεια, Βρυκούς, «Καρπάθιοι» (πόλις(:), «Κοινόν Ετεοκαρπεθίων» και Σάριοι) βρίσκονται μεταξύ των 290 πόλεων που εισέφεραν στο ταμείο της Συμμαχίας.

Στη δίνη του εμφυλίου πολέμου των Ελλήνων (γνωστού ως Πελοποννησιακού - 431-404 π.Χ.) ή κατά τον W Dyras «Αυτοκτονία της αρχαίας Ελλάδος», η Κάρπαθος ακολουθεί φιλοαθηναϊκή πολιτική. Υπάρχει υπόνοια μήπως σε κάποια φάση εκείνου του πολέμου, στον οποίο επικράτησαν οι ολιγαρχικοί στη Ρόδο (413 π.Χ.), στράφηκε και η Κάρπαθος προς τη Σπάρτη, αφού ευνοούσε τη μεταστροφή των συμμάχων η αθηναϊκή πολιτική και η ισχυρή Δωρική επίδραση των νησιωτών. Αυτό όμως δεν είναι βέβαιο. Πάντως μετά την εξάλειψη του κλειού της Σπαρτιατικής ηγεμονίας στο Αιγαίο (395 π.Χ.) η Κάρπαθος επανήλθε (αν είχε φύγει και ποτέ) στους κόλπους της Αθηναϊκής Συμμαχίας. Οπωςδήποτε τα φιλοαθηναϊκά αισθήματα των Καρπαθίων αποδεικνύεται από το Ψήφισμα ευγνωμοσύνης των Αθηναίων προς το «Κοινόν των Ετεοκαρπαθίων» (406-395 π.Χ.) με το οποίο απονέμεται σ' αυτούς ο τίτλος του ευεργέτη κ.λπ. Το ψήφισμα εκείνο στήθηκε στην Ακρόπολη της Αθήνας και στο ναό του Απόλλωνος στην Κάρπαθο. Αφορμή του Ψηφίσματος ήταν η προσφορά ενός μεγάλου κυπαρισσιού, που έστειλαν οι Ετεοκαρπαθιοί στην Αθήνα για την ανοικοδόμηση του ναού της Πολιάδος Αθηνάς στην Ακρόπολη. Η Κάρπαθος επίσης συνεχίζει να συμμετέχει και στη δεύτερη Αθηναϊκή Συμμαχία (378 π.Χ.), μιας Συμμαχίας θεωρητικά τουλάχιστον δικαιότερης.

Στη σύγκρουση Αθηναίων - Φιλίππου του Β', οι Αιγαιοπελαγίτες συντάχθηκαν με τους παλαιούς συμμάχους τους Αθηναίους. Αλλ' ο Φίλιπ-

Σπάραγμα ψηφιδωτού του 5ου μ.Χ. αι. Στον κόλπο της Αρκάσας βρίσκεται το εκκλησάκι της Αγίας Σοφίας. Το 1923, η αρχαιολογική σκαπάνη ανακάλυψε στον περίγυρό του λείψανα παλαιοχριστιανικής βασιλικής του 5ου μ.Χ. αι. Ο χώρος είναι κατάσπαρτος με κολώνες και ψηφιδωτά. Πλούσια τα κατάλοιπα σχετικών μνημείων (βασιλικές κ.ά.), αποδεικνύουν ότι ο Χριστιανισμός έφτασε νωρίς στο νησί. Η πρωτοχριστιανική περίοδος μπορεί να θεωρηθεί και περίοδος ακμής της Καρπάθου. Κράτησε μέχρι τον 7ο αι. μ.Χ. Τότε άρχισαν επιδρομές οι Πέρσες του Χοσρόη 620 μ.Χ. οι Σαρακηνοί και οι Αραβες του Μπαζία 624 μ.Χ. (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Ο Χαϊρεδίν Βαρβαρόσσα, αρχικά διαβόητος πειρατής με τον αδελφό του, δήλωσε υποταγή στον σουλτάνο Σελίμ Α' και το 1533 ανέλαβε την αρχηγία του οθωμανικού στόλου. Στην τρίτη φάση του βενετοτουρκικού πολέμου (1537-1538), με πειρατική τακτική ο Βαρβαρόσσα κατέλυσε το νησιωτικό κράτος των Βενετών στο Αρχιπέλαγος. Τότε και η Κάρπαθος, από την εξουσία των Κορνάρων πέρασε, το 1538, στην κυριαρχία των Οθωμανών, που κράτησε 4 αιώνες. Το οθωμανικό κράτος ψυχορραγεί και την άνοιξη του 1912 την καταλαμβάνουν οι Ιταλοί (φωτ.: Συλλογή Γενναδείου Βιβλιοθήκης).

πος σάρωνε πλέον κάθε εμπόδιο και εδραίωνε την πανελλήνια ιδέα, που στη συνέχεια ο Αλέξανδρος (μέγας υιός μεγάλου πατέρα) εξακόντισε ως πολιτιστική χιονοστιβάδα «... ως μέσα στη Βαρκτριανή... ως τους Ινδούς». Στην πανελλήνια εκείνη εξόρμηση αν κρίνουμε από τη συμβολή της γειτονικής Ρόδου (Τύρος κ.λπ.) δεν υπάρχει αμφιβολία ότι θα συμμετείχε και η Κάρπαθος. Στις αντιθέσεις των Διαδόχων και συγκεκριμένα στην πολιορκία της Ρόδου από το Δημήτριο (305-304 π.Χ.) η Κάρπαθος γίνεται σε κάποια φάση του πολέμου θέατρο συγκρούσεων (Διόδωρος, ΧΧ, 932). Μετά τη νίκη των Ροδίων το Ροδιακό κράτος εδραιώνεται περισσότερο με τη μεγάλη πολιτιστική ακμή του (Ναυτικό Δίκαιο, Φιλοσοφικές και Ρητορικές Σχολές κ.λπ.). Στο Ροδιακό κράτος συμμετέχει και η Κάρπαθος.

Ακολουθεί η Ρωμαϊκή κατάκτηση. Η Ρόδος λεηλατείται και υποδουλώνεται (42 π.Χ.), όπως και η Κάρπαθος. Τα επιγραφικά ευρήματα της Καρπάθου (Ρωμαϊκής εποχής) διαδηλώνουν ευγνωμοσύνη στους Ρωμαίους. Είναι άραγε τα ψηφίσματα εκείνα απόρροια ευνοϊκής πολιτικής των Ρωμαίων προς τους Καρπαθίους (φορολογικές απαλλαγές, πάταξη πειρατείας κ.λπ.) ή κολακείας στους ισχυρούς κάποιων γραικύλων της εποχής; Ίσως πρόκειται για το πρώτο, γιατί γνωρίζουμε ότι οι Ρωμαίοι επέταξαν την πειρατία (67 π.Χ.). Εξαιρετικά σημαντικό είναι (αν βέβαια αποδειχθεί ότι έχει ιστορική απόσταση), το αναφερόμενο από τον Άγγλο συγγραφέα Rose J. Holland (The Mediterranean in the ancient World, Cambridge 1933, p. 145), ότι: «Ο τρίτος ναυτικός σταθμός στην Ανατολή (της Ρώμης, εκτός από την Αλεξάνδρεια και τη Σελεύκεια) ήταν η Κάρπαθος, η οποία ήλεγχε το πέρασμα προς την Ιταλία και την είσοδο στο Αιγαίο από Νοτιοανατολικά».

Βυζαντινή περίοδος

Οι αιώνες της ροδιακής ακμής και η συνέχεια της Pax Romana, δημιουργήσαν τις προϋποθέσεις, για να ακολουθήσει η λαμπρή περίοδος των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Ο Χριστιανισμός φαίνεται πως εισήχθη νωρίς στο νησί και η Καρπαθακή Εκκλησία βρισκόταν σε μεγάλη ακμή και το νησί σε οικονομική και πολιτιστική άνθηση. Τα πλούσια κατάλοιπα σχετικών μνημείων (βασιλικές κ.ά.) εντυπωσιάζουν. Απόδειξη είναι ο Καρπάθιος (6ο αι.) κ.λπ. Η ακμή των αιώνων αυτών που κράτησε μέχρι τον 7ο αι. μ.Χ. διακόπτεται από τις επιθέσεις και καταστροφές που υπέστησαν τα νησιά μας από επιδρομές των Περσών του Χοσρόη (620 μ.Χ.), Σαρακηνών, Αράβων του Μπαζία (624 μ.Χ.).

Οι αιώνες που ακολουθούν είναι δύσκολοι και σηματοδούν αμείλικτα και τη ζωή στο νησί. Όμως μέσα στους κινδύνους και τις αναστατώσεις συνεχίσθηκε αδιάκοπα ο κοινωνικός βίος. Η σωτηρία οφειλόταν στην τοπική διαμόρφωση (απόκρη-

Συνέχεια στην 4η σελίδα

Συνέχεια από την 3η σελίδα

μνα βουνά, σπήλαια, απρόσιτα κρυσφήγετα κ.λπ.), που επέτρεπε στους κατοίκους να διαφεύγουν από τους κινδύνους και να επιβιώνουν.

Για την εκδίωξη των Αράβων από την Κρήτη (10ο αι. μ.Χ.), η Κάρπαθος βοήθησε με τα πλοία της να οδηγηθεί ο βυζαντινός στόχος κατά της Μεγαλονήσου (Μιχ. Ατταλιάτης, Ιστορία, εκδ. Βόννης, σ. 224) και έγινε στη συνέχεια βάση εξόρμησης και αναφοδιασμού του Ν. Φωκά. Με την ανάκτηση της Κρήτης επανέρχεται σχετική ηρεμία και έκτοτε η Κάρπαθος μαζί με την Κάσο υπάγονται στο «Θέμα της Κρήτης». Αρχικά υπάγονταν στην «Επαρχίαν των Νήσων».

Οι κλυδωνισμοί του Βυζαντινού Κράτους (εσωτερικές αντιθέσεις – εξωτερικές επιθέσεις), αδυνατούσε να προστατεύσει τα νησιά μας η Αυτοκρατορία στους αιώνες που ακολούθησαν. Η επίκαιρη γεωπολιτική θέση γινόταν πολλές φορές στόχος των κατακτητικών βλέψεων των δυνάμεων εκείνων που ήθελαν να ελέγχουν την περιοχή και το πέρασμα στην πλούσια Ανατολή. Αυτή την περίοδο παρουσιάζονται ως κατακτητές οι Φράγκοι.

Μετά από μικρά μεσοδιαστήματα διοίκησης από το Λέοντα Γαβαλά (και τον αδελφό του Ιωάννη), τους Γενουάτες αδελφούς Κάρολο και Λουδοβίκο Μορέσκο, η Κάρπαθος έγινε κτήση του Ανδρέα Κορνάρου και των διαδόχων του (1306 - 1538) με την επικυριαρχία της «Γαληνότατης». Την εξουσία των Κορνάρων κατέλυσε ο Χαριεντίν Βαρβαρότσας (1538).

Τουρκική κυριαρχία

Η τουρκική κυριαρχία διήρκεσε στην Κάρπαθο γύρω στους τέσσερις αιώνες. Υπαγόταν στον Μπέη της Ρόδου. Η εξουσία ασκείτο από ένα

G. Rosaccio: Χάρτης της Καρπάθου (χαλκογραφία 10x17,5 εκ.), 1598. Ο Rosaccio (1530-1620), Φιορεντίνος κοσμογράφος και χαρτογράφος, είναι συγγραφέας ταξιδιωτικού βιβλίου, το οποίο χρησίμευε ως οδηγός για την εποχή του σε όσους επιθυμούσαν να ταξιδέψουν από τη Βενετία στην Κωνσταντινούπολη και τους Αγίους Τόπους. Το βιβλίο εικονογραφείτο με χάρτες πολλών νήσων του Αιγαίου (φωτ.: «Χάρτες και Χαρτογράφοι του Αιγαίου Πελάγους», Β. Σφυρόρα, Αν. Αβραμέα, Σπ. Ασδραχάς, Ολκός, 1985).

«Ζαμπίτη», με ελάχιστους «Ζαπιέδες» και υπαλλήλους. Κύριο μέλημα είχαν την είσπραξη του φόρου της «δεκάτης» (μαχτού) και οι νησιώτες διοικούσαν με το σύστημα των δημογερόντων. Η απληστία όμως των Τούρκων υπαλλήλων και η δυσπραγία του τοπικού πληθυσμού είχε δυσάρεστα αποτελέσματα παρά τα «προνόμια» και την... περίπου αυτοδιοίκηση. Στους δύσκολους εκείνους καιρούς ανταπεξήλθαν οι νησιώτες με τη λειτουργία των αιωνόβιων κοινωνικών τους θεσμών. Η ορθόδοξη πίστη και η εθνική συνείδηση διατηρήθηκαν αλώβητες.

— Το 1821 βρίσκει τους Αιγαιοπελαγίτες έτοιμους. Οι ιδέες της Φιλικής

Εταιρείας είχαν απλωθεί ήδη στα νησιά. Η Κάρπαθος επαναστατεί στις 4 Μαΐου 1821. Η συμμετοχή της στον αγώνα υπήρξε αξιόλογη σε μαχητές και εισφορές. Όμως, οι Δυνάμεις με το «Πρωτόκολλο...» (1830) άφησαν έξω τα Δωδεκάνησα από τα όρια του ελεύθερου Κράτους και η τουρκική κυριαρχία συνεχίστηκε μέχρι το 1912.

Ιταλική κατοχή

Η Ιταλία κατέλαβε τα Δωδεκάνησα από την Τουρκία την άνοιξη του 1912 και υποκριτικά υποσχέθηκε στον τοπικό πληθυσμό αυτονομία. Σύντομα όμως απέβαλε το προσωπείο και φά-

νηκαν οι βλέψεις της: Καταδυνάστευση των Δωδεκανησίων με στόχο τον εξιταλισμό που έφθασε μέχρι την κατάργηση των ελληνικών σχολείων. Οι Δωδεκανήσιοι αντιστάθηκαν με κάθε δυνατό τρόπο και δοκίμασαν όλα τα επακόλουθα δεινά. Με την κήρυξη του πολέμου κατά της Ελλάδας από την Ιταλία (1940), οι Δωδεκανήσιοι της Αττικής σχημάτισαν το «Σύνταγμα Εθελοντών Δωδεκανησίων» για να πολεμήσουν και αυτοί τους εισβολείς. Οι Καρπάθιοι εθελοντές είχαν τη μεγαλύτερη συμμετοχή. Οι εξελίξεις του πολέμου έκριναν και την τύχη της Δωδεκανήσου.

Η Κάρπαθος ελευθερώθηκε με αυτοδύναμο Επαναστατικό Κίνημα (Μενετές: 5 Οκτωβρίου 1944), πρώτη από όλα τα Δωδεκάνησα. Με τη Συνθήκη των Παρισίων τα Δωδεκάνησα παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα (31 Μαρτίου 1947) και η Κάρπαθος (μαζί με την Κάσο) αποτέλεσαν τη νοτιότερη επαρχία του ελληνικού κράτους. Ο πληθυσμός του νησιού σύμφωνα με την τελευταία απογραφή (1991) είναι 5.323. Υπάρχουν όμως εκτός του νησιού (Αθήνα – Πειραιά, Ρόδο, ΗΠΑ, Καναδά και σε άλλα μέρη του κόσμου), γύρω στις 40.000 Καρπάθιοι.

Επιλογή βιβλιογραφίας

- 1) **Ludwing Ross**, *Reisen auf griech Inseln des Aegaischen Meeres*, Stuttgart 1845, τόμ. 3, σ. 50.
- 2) **Ridsard M. Dawkins**, «Notes from Karpathos», *The Annual of the British School at Athens*, IX (1902-3), London, pp. 176-210.
- 3) **Μιχ. Γ. Μιχαηλίδης-Νούρος**, *Ιστορία της νήσου Καρπάθου*, Αθήνα 1940 - 1949.
- 4) **Νικ. Κ. Μουτσόπουλος**, *Κάρπαθος: Σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας και αρχαιολογίας*, Θεσσαλονίκη 1978.
- 5) **Εμμ. Μ. Μελάς**, *The inlands of Karpathos, Saros, Kasos, in the Neolithic and Bronze Age*, Goteborg 1985.
- 6) **Κωνστ. Α. Μελάς**, *Ιστορία του Επαναστατικού Απελευθερωτικού Κινήματος Καρπάθου (υπό έκδοση)*.

Αποψη των Πηγαδιών, σημερινής πρωτεύουσας του νησιού, στη δεκαετία του '50. Δεσπόζει δεξιά το Ιταλικό Διοικητήριο (σήμερα Επαρχείο), κτίσμα του Μεσοπολέμου. Η ιταλική κατοχή άφησε την αρχιτεκτονική της σφραγίδα και στην Κάρπαθο, χτίζοντας δημόσια οικοδομήματα. Ένα δεύτερο βρίσκεται και αυτό στα Πηγάδια, στην αριστερή πλευρά του λιμανιού. Σήμερα στεγάζει το λιμεναρχείο – τελωνείο. Η Ιταλία κατέλαβε τα Δωδεκάνησα, και την Κάρπαθο βέβαια, από τους Τούρκους την άνοιξη του 1912. Στις 31 Μαρτίου 1947 έγινε η οριστική ενσωμάτωση (φωτ.: αρχείο Μιχ. Εμμ. Μαλόφτη).

Η Κάρπαθος στην αρχαιότητα

Το νησί είναι κατάσπαρτο με αρχαιολογικά λείψανα όλων των εποχών

Παλάτια Σαρίας (λήψη Βασίλη Καραμπάτσου). Εδώ σώζεται ένας σημαντικός παλαιοχριστιανικός οικισμός με αρχαιότερες ρίζες.

Του **Ιωάννη Χ. Παπαχριστοδούλου**

Εφόρον Αρχαιοτήτων

Η «ΗΝΕΜΟΕΣΣΑ» σύμφωνα με τον Ομηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα Κάρπαθος βρίσκεται μαζί με τη μικρή γειτονική Κάσο στα νοτιοδυτικά της Ρόδου, στο δρόμο ανάμεσα στα υπόλοιπα Δωδεκάνησα και στη μεγαλόνησο Κρήτη και βρέχεται από το πέλαγος που πήρε απ' το νησί τ' όνομά του, Καρπάθιο, ένα απ' τα πιο δύσκολα περάσματα του Αιγαίου. Οι συνθήκες που επικρατούν στο πέλαγος και στο νησί το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου δικαιολογούν απόλυτα το επίθετο που της δόθηκε στο ποίημα, που μαζί με τη σειρά των άλλων γνωστών ύμνων προς τους θεούς αποδίδεται στον Ομηρο.

Στο ίδιο απόσπασμα η Κάρπαθος αναφέρεται μαζί με την Κω, την Κνίδο και τα νησιά των Κυκλάδων Νάξο, Πάρο και Ρήνια. Με την Κω και τα νησιά της βόρειας Δωδεκανήσου Νίσυρο και Κάλυμνο (νήσους Καλύδνας) συνδέονται η Κάσος και η Κάρπαθος στον Κατάλογο των Νεών

στην Ιλιάδα του Ομήρου, όπου αναφέρεται ότι όλα τα παραπάνω νησιά με επικεφαλής το Φειδίππο και Αντίφο, γιους του Ηρακλείδη Θεσσαλού, έλαβαν μέρος στην τρωική εκστρατεία με τριάντα πλοία, ενώ η μεγαλύτερη σε έκταση Ρόδος είχε στείλει μόνο εννέα πλοία.

Η έρευνα

Η αρχαιολογική έρευνα του νησιού, που βρίσκεται σε καλό επίπεδο από την άποψη της επιφανειακής έρευνας και καταγραφής των μνημείων, υπολείπεται όμως σε ό,τι αφορά σε εκτεταμένες και συστηματικές ανασκαφές, έχει αποδείξει ότι το νησί κατοικείται ήδη στη νεολιθική περίοδο όπως και στην περίοδο του Χαλκού (3η και 2η χιλιετία π.Χ.). Η γεωγραφική θέση της Καρπάθου, που δημιουργεί μια γέφυρα ανάμεσα στη Δωδεκάνησο και στην Κρήτη εξηγεί τη σημαντική θέση που κατέχει στη μινωική και στη συνέχεια στη μυκηναϊκή περίοδο, με κύριο κέντρο τον παραλιακό οικισμό στα Πηγάδια,

πρωτεύουσα του νησιού, το αρχαίο Ποτίδαιον ή Ποσειδίων. Ο μινωικός χαρακτήρας, εξαιτίας της γειτνίασης προς την Κρήτη, είναι έντονος και στην προχωρημένη μυκηναϊκή περίοδο. Η μυθική παράδοση συνδέει την κατοίκηση της Καρπάθου με το Μίνωα και αργότερα με τον Αργείο Ιοκλο, γιο του Δημολέοντος.

Με τους Αθηναίους

Στην 1η χιλιετία η Κάρπαθος είναι δωρική, όπως και τα περισσότερα νησιά της Δωδεκανήσου. Ιστορικά οι κοινότητες της Καρπάθου εμφανίζονται ως μέλη της 1ης Αθηναϊκής Συμμαχίας και φόρου υποτελείς στους Αθηναίους στον 5ο αι., στους Αθηναϊκούς φορολογικούς Καταλόγους: Αρκέσι(σ)εια (δωρικά Αρκάσεια, σημ. Αρκάσα), Βρυκούντιοι (Βρυκούς, σημ. Βρυκούντα), Καρπάθιοι, Ετεοκαρπάθιοι εκ Καρπάθου και Σάριοι. Οι τελευταίοι συνδέονται προφανώς με τη νησίδα Σάρο, σημ. Σαρία. Οι Ετεοκαρπάθιοι (πρβλ.) Ετεόκρητες, ετεός=γνήσιος, αληθής) θε-

ωρούνται κατάλοιπα ενός αρχαιότερου πληθυσμού στο νησί, όχι απαραίτητα προελληνικού (πρβλ. τους Ετεοβουτάδες της Αττικής). Με το «Ετεοκαρπαθίων κοινόν» συνδέεται ένα αθηναϊκό ψήφισμα που βρέθηκε στην Κάρπαθο, πολύ σημαντικό για την ιστορία του νησιού κατά τους κλασικούς χρόνους. Έχει χρονολογηθεί παλαιότερα στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. τελευταία όμως έχει επιχειρηθεί η χρονολόγησή του στον 5ο αι., στην περίοδο της 1ης Αθηναϊκής Συμμαχίας και των φορολογικών Καταλόγων. Στο ψήφισμα τιμάται το κοινό για τη δωρεά ξύλου κυπαρίσσου για το ναό της Αθηνάς από το άλσος του ιερού του Απόλλωνος που βρισκόταν στην Κάρπαθο. Σε αντάλλαγμα το κοινό ανακηρύσσεται αυτόνομο και του παρέχεται προστασία από τους Αθηναίους. Οι Ετεοκαρπάθιοι δεν ξαναεμφανίζονται αργότερα. Στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. ο γεωγράφος ψευδο-Σκύλαξ ονομάζει την Κάρπαθο «τρίπολιν». Η ύστερη μαρτυρία του γεωγράφου Στράβωνα ότι

Συνέχεια στην 6η σελίδα

Συνέχεια από την 5η σελίδα

η Κάρπαθος υπήρξε «τετράπολις» και μια από τις πόλεις ονομαζόταν Νίσυρος, όπως και το ομώνυμο νησί, έχει σοβαρά αμφισβητηθεί.

Η κτοίνα

Στην ελληνιστική περίοδο η Κάρπαθος, όπως και όλα τα νησιά της νότιας Δωδεκανήσου συνδέει τις τύχες της οριστικά με τη Ρόδο, με τη νέα πόλη ιδρυμένη στα 408 π.Χ. στο βόρειο άκρο του νησιού, πρωτεύουσα μιας ναυτικής δημοκρατίας που δεν περιορίζεται μόνο στη Ρόδο αλλά είναι συνάμα μια Ελεύθερη Πολιτεία των Νησιωτών, γεωγραφικά μια πρόγευση σε μικρότερη κλίμακα της σημ. Δωδεκανήσου, με εδάφη και στην απέναντι Μ. Ασία, τη λεγόμενη Περαία. Οι παλαιότερα γνωστές κοινότητες της Καρπάθου εμφανίζονται πλέον ως δήμοι, ενώ μαρτυρείται και η «κτοίνα» των Ποτιδαιών ως τμήμα του δήμου των Καρπαθιοπολιτών. Η κτοίνα είναι ένας θεσμός που υπήρχε στη Ρόδο και στον ευρύτερο ροδιακό χώρο, ενώ δεν απαντά σε άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου, έχει όμως πιθανές ρίζες στη μυκηναϊκή περίοδο. Οι δήμοι της Καρπάθου, όπως δείχνει κυρίως η λατρεία της Αθηνάς Λινδίας στο Ποτίδαιον, στην Αρκάσεια και στο Βρυκούντα, είχαν ιδιαίτερη σχέση με τη μια από τις παλαιές πόλεις της Ρόδου, τη Λίνδο, μια σχέση που πιθανόν ανεβαίνει σε χρόνους πριν από το συνοικισμό και την ίδρυση της νέας πόλης Ρόδου.

Ολόκληρη η Κάρπαθος, όπως αποδεικνύουν κυρίως οι παλαιότερες και πιο πρόσφατες συστηματικές επιφανειακές έρευνες (surveys) που έχουν γίνει στο νησί, είναι διάσπαρτη από αρχαιολογικά λείψανα **όλων των εποχών**, αρχίζοντας από την προϊστορία, συνεχίζοντας στην κρητομυκηναϊκή περίοδο και έπειτα στην 1η χιλιετία, στην γεωμετρική, αρχαϊκή, κλασική, ελληνιστική και στην ρωμαϊκή και παλαιοχριστιανική περίοδο, όπως φυσικά και στο μεσαίωνα και τους νεώτερους χρόνους. Στα πλαίσια αυτού του δημοσιεύματος θα περιορισθούμε στα κυριότερα αρχαία κέντρα του νησιού, που συνεχίζουν τη ζωή τους και στην παλαιοχριστιανική περίοδο, για την οποία υπάρχει ιδιαίτερη μνεία σε άλλο κεφάλαιο του δημοσιεύματος.

Ποτίδαιον

Κύριο κέντρο του νησιού στο μεγαλύτερο μέρος της αρχαιότητας υπήρξε η σημερινή πρωτεύουσα στα Πηγάδια, στο Ν.Α. τμήμα του νησιού, που έχει μετονομασθεί μεταπολεμικά σε Κάρπαθος, όπως και το νησί. Στην αρχαιότητα ονομάζεται δωρικά **Ποτίδαιον** (πρβλ. κτοίνα Ποτιδαιών) ή υστερότερα με τον κοινό τύπο Ποσειδίου (*Ποσειδίου η πόλις*, στο γεωγράφο της ρωμαϊκής εποχής Κλαύδιο Πτολεμαίο) που σώθηκε ως σήμερα στην ονομασία «Ποσί».

Τα αρχαιολογικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι μια σημαντική μινωική πόλις υπήρχε στη θέση της σημερινής πρωτεύουσας στο τέλος της μεσομινωικής και στην πρώιμη υστερο-

Παλαιότερη άποψη των Πηγαδιών (Καρπάθου) με την ακρόπολη στο βάθος. Τα Πηγάδια ήταν σημαντικό μυκηναϊκό κέντρο, με ακρόπολη πιθανότατα το ίδιο ύψωμα που χρησίμευε ως ακρόπολη και στους ιστορικούς χρόνους και που, έως σήμερα, δεσπόζει πάνω από το λιμάνι.

μινωική περίοδο (περ. 1700 – 1500 π.Χ.) που εντάσσεται στα πλαίσια της μινωικής εξάπλωσης στο Α. Αιγαίο (πρβλ. Τριάντα – Ιαλυσό, Σεράγια Κω. Ιασό, Μίλητο κ.λπ.). Εντονος είναι ο μινωικός χαρακτήρας των αρχαιολογικών ευρημάτων και στην επόμενη φάση της 2ης χιλιετίας, τη μυκηναϊκή (μετά το 1450 π.Χ.) στην οποία ανήκουν τάφοι με πλούσια κινητά ευρήματα όχι μόνο από τα Πηγάδια αλλά και από άλλα σημεία του νησιού, όπως η θέση Βωνιές, μεταξύ Μενετών και Αρκάσας. Τα Πηγάδια είναι ένα σημαντικό μυκηναϊκό κέντρο, με ακρόπολη πιθανότατα το ίδιο ύψωμα που χρησίμευε ως ακρόπολη και

στους ιστορικούς χρόνους και που έως σήμερα δεσπόζει στην πόλη, πάνω από το λιμάνι. Βέβαια ίχνη της μυκηναϊκής οχύρωσης δεν σώζονται, υπάρχουν όμως και ήταν ορατά παλαιότερα περισσότερα ίχνη της μεταγενέστερης οχύρωσης. Είναι πιθανό ότι τείχος περιέβαλλε και την κάτω πόλη στην ελληνιστική περίοδο. Τμήματα αναλημματικών τοίχων του πολυγωνικού τύπου είναι ορατά στην περιοχή της ακρόπολης. Εχουν επίσης επισημανθεί αρχιτεκτονικά λείψανα που ανήκουν σε δημόσια οικοδομήματα πάνω στην ακρόπολη, σπουδαιότερο από τα οποία πρέπει να ήταν ο μαρτυρούμενος στις επι-

γραφές ναός της Αθηνάς Λινδίας. Σε μια σημαντική επιγραφή του 2ου αι. π.Χ., ψήφισμα της κτοίνας των Ποτιδαιών προς τιμήν του Παμφιλίδα, γιου του Ιέρωνος, Καρπαθιοπολίτη, που συνδέεται με τα γεγονότα του λεγόμενου 2ου Κρητικού πολέμου (155–15 π.Χ.), ο οχυρωμένος οικισμός ονομάζεται περιπόλιον, όπως και άλλοι οχυρωμένοι οικισμοί του ευρύτερου δωδεκανησιακού χώρου. Το κείμενο αυτό μας βοηθά να ξαναζήσουμε τα δραματικά γεγονότα του πολέμου και τον μεγάλο κίνδυνο που διέτρεξε η Κάρπαθος από τους οργανωμένους Κρήτες πειρατές.

Η σημασία της ελληνιστικής πόλης φαίνεται και από τα λείψανα των νεκροπόλεων της, με κυριότερο δείγμα το μνημειώδη τάφο στην τοποθεσία Μύλη. Λατρείες στην περιοχή το Ποσειδίου μαρτυρούνται, εκτός από της Αθηνάς, των Αιγυπτίων θεών και των Διοσκούρων (από επιγραφή ξαναχρησιμοποιημένη στην παλαιοχριστιανική βασιλική της Αφωτης). Στη θέση Ιστια σώζεται ένα υπαίθριο ιερό με λαξεύσεις στο βράχο και κόγχες για αναθήματα (αφιερώματα· ιερό Αφροδίτης;)

Απέρι

Στο εσωτερικό του νησιού, γύρω από το σημερινό **Απέρι**, που υπήρξε πρωτεύουσα έως τα τέλη του 19ου αι. και έως σήμερα, είναι η έδρα της Μητροπόλεως Καρπάθου – Κάσου, παρουσιάζονται σποραδικά ίχνη που δείχνουν κατοίκηση από την προϊστορική περίοδο και κυρίως από τη γεωμετρική (μετά το 900 π.Χ.) και έπειτα, αποδεικνύοντας την ύπαρξη ενός σημαντικού οικιστικού κέντρου, με επίκεντρο το μεσαιωνικό

Τμήμα της υπόγειας κατασκευής στα Ριά Μεσοχωρίου. Στο μνημείο αυτό η Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, σε συνεργασία με την Κοινότητα Μεσοχωρίου, διεξάγει εργασίες στερέωσης και ανάδειξης.

Κάστρο, που όπως τουλάχιστον αποδεικνύουν τα πολυάριθμα όστρακα (θραύσματα) αγγείων στις κλιτύες του, πρέπει να ήταν ακρόπολις και στην αρχαιότητα. Ψηλότερα από το γειτονικό χωριό Βωλάδα βρίσκονται οι κατάφυτες και μαγευτικές τοποθεσίες Πίνι και Ντιά. Στην πρώτη βρέθηκε το αθηναϊκό ψήφισμα για τους Ετεοκαρπαθίους που μνημονεύσαμε παραπάνω. Αρχαιολογικά ίχνη και στις δύο θέσεις και η μορφή του τοπίου οδηγούν στο συμπέρασμα ότι εδώ πρέπει να αναζητηθεί το ιερό του Απόλλωνος, από όπου κόπηκε το ξύλο κυπαρίσσου με προορισμό το ναό της Αθηνάς στην Ακρόπολη της Αθήνας.

Η σπουδαιότητα της περιοχής γύρω από το Απέρι οδήγησε τους ερευνητές στην άποψη ότι εδώ βρισκόταν η υποτιθέμενη πρωτεύουσα του νησιού Κάρπαθος, η οποία μπορεί να προήλθε από συνοικισμό (πρβλ. τη Ρόδο και την Κω) σε χρόνο που δεν είναι δυνατό να προσδιορισθεί με ακρίβεια. Υποτίθεται ότι συνέχεια της πόλεως Καρπάθου υπήρξε αργότερα ο δήμος Καρπαθιοπολιτών, στον οποίο ανήκε και η κτοίνα των Ποτιδαίων ως επίγειο (νεώτ. Πηγάδια). Σύμφωνα με άλλη άποψη, το κέντρο βάρους του δήμου Καρπαθιοπολιτών βρισκόταν στο Ποσειδίο, που είναι τα ρωμαϊκά χρόνια η μοναδική αξία λόγου πόλη του νησιού, ενώ η περιοχή γύρω από το Απέρι ανήκε αρχικά στο κοινό των Ετεοκαρπαθίων του Αθηναϊκού ψηφίσματος, περιλαμβάνοντας το ιερό του Απόλλωνος και τις αρχαιότητες που έχουν διαπιστωθεί στο οροπέδιο Λάστος.

Αρκάσα

Ένα άλλο σημαντικό κέντρο του νησιού στη Ν.Δ. του πλευρά είναι η **Αρκάσα** (αρχ. Αρκάσεια). Κύριο στοιχείο είναι η επιβλητική ακρόπολη (Παλιόκαστρο) με λείψανα τείχους που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «κυκλώπειο» καθώς και με αναλημματικούς τοίχους. Τα σποραδικά ευρήματα πιστοποιούν την ανθρώπινη παρουσία σε όλες τις περιόδους από τη νεολιθική και έπειτα. Είναι πιθανό ότι το ύψωμα χρησίμευσε ως οχυρωμένη ακρόπολη στη μυκηναϊκή περίοδο, ενώ αυτό είναι βέβαιο για την κλασική και ελληνιστική περίοδο.

Η χερσόνησος της ακρόπολης συνδέεται με την υπόλοιπη ξηρά με ένα ισθμό, γύρω από τον οποίο και στη γύρω περιοχή εκτεινόταν ο αρχαίος οικισμός, συνέχεια του οποίου υπήρξε ο παλαιοχριστιανικός, με λείψανα εκκλησιών με αξιόλογα ψηφιδωτά δάπεδα. Η έρευνα στην ευρύτερη περιοχή έδωσε στοιχεία για προϊστορική κατοίκηση και για την κρητομυκηναϊκή περίοδο, στην οποία ανήκει και ο τάφος στη γειτονική θέση «Βωνιές» που προαναφέραμε.

Στην κεντρική - δυτική παραλία του νησιού, στην περιοχή της κοινότητας Μεσοχωρίου, κυριαρχεί ο οικισμός στη θέση **Λευκός**, που ακμάζει στην παλαιοχριστιανική περίοδο. Η ευρύτερη περιοχή παρουσιάζει ίχνη της προϊστορικής και της μηκηναϊκής περιόδου, κυρίως όμως σημαντι-

Υστεροελλαδικό αγγείο από την Κάρπαθο. Δείγμα της παρουσίας του κρητομυκηναϊκού πολιτισμού στο νησί.

Βρυκούντα. Αποψη αρχαίου τάφου. Η νεκρόπολη Βρυκούντα διατηρεί μεγάλο αριθμό από μνημειώδεις κατά το μεγαλύτερο μέρος λαξευτούς θαλαμωτούς τάφους.

κά και εκτεταμένα λείψανα της ελληνιστικής και ρωμαϊκής στις θέσεις **Ριζες** (απέναντι περίπου από το φραγικό φρούριο στο νησάκι Σώκαστρο), **Πελεκητό** και **Ριά**. Στην τελευταία σώζεται υπόγεια μνημειώδης ορθογώνια δεξαμενοειδής κατασκευή με τρεις σειρές εσωτερικών πεσσών που στήριζαν την οροφή. Κάθετα προς το ένα μακρό και το έ-

να στενό τοίχωμα της κύριας αίθουσας ανοίγεται σειρά από παράλληλες επιμήκεις κατασκευές. Στο μνημείο αυτό η Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου, σε συνεργασία με την Κοινότητα Μεσοχωρίου, διεξάγει εργασίες στερέωσης και ανάδειξης.

Στη Β.Δ. ακτή της Καρπάθου, βόρεια από το παραδοσιακό χωριό

Ολυμπος, βρίσκεται η τρίτη από τις σημαντικότερες αρχαίες πόλεις του νησιού, ο **Βρυκούς** (σημ. Βρυκούντα). Πρόκειται για ένα οχυρωμένο οικισμό κτισμένο σε μια χερσόνησο, που εισχωρεί στη θάλασσα, στο άκρο της οποίας βρίσκεται η σημερινή εκκλησία του Αγ. Γιάννη. Προϊστορικά κινητά ευρήματα μαρτυρούν την αρχαιότητα του οικισμού, ο οποίος σήμερα σώζεται κυρίως στην ελληνιστική - ρωμαϊκή φάση του, με λείψανα και της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Εκτοτε ο οικισμός εγκαταλείφθηκε και οι κάτοικοι κατέφυγαν στον απομακρυσμένο και οχυρό Ολυμπο, ώστε ο χώρος είναι σήμερα ακατοίχτος. Ένας λόφος, το Πυργάλλι, αποτελούσε προφανώς μια μικρή ακρόπολη. Τα επιβλητικά τείχη, χτισμένα κατά το ισόδομο ή ψευδοϊσόδομο σύστημα, διατηρούνται σε σημαντικό μήκος και ύψος, σε ένα σημείο σε 5 περίπου μέτρα, σε 14 σειρές (δόμους) από ορθογώνιες λιθοπλίνθους. Η νεκρόπολη διατηρεί μεγάλο αριθμό από μνημειώδεις κατά το μεγαλύτερο μέρος λαξευτούς θαλαμωτούς τάφους. Από τις επιγραφές που αναφέρονται στον αρχαίο δήμο, ιδιαίτερα ενδιαφέρον είναι το ψήφισμα του δήμου Βρυκουντίων για τον Μηνόκριτο Μητροδώρου από τη Σάμο, που είχε διατελέσει δημόσιος ιατρός στο Βρυκούντα για περισσότερο από είκοσι χρόνια (χαρακτηριστικό παράδειγμα του επιπέδου των κοινωνικών συνθηκών). Ανάμεσα σε άλλα κινητά αρχαιολογικά ευρήματα από το Βρυκούντα, στο χωριό Ολυμπος βρίσκεται ένα ανάγλυφο με παράσταση Νυμφών και ένα άλλο, πιο πρόσφατο εύρημα, παράσταση Ρωμαίου αξιωματούχου της πρώιμης Ρωμαϊκής περιόδου.

Ακόμη βορειότερα από το Βρυκούντα, στη θέση Τρίστομο, βρισκόταν κατά πάσαν πιθανότητα το επιφανές παγκαρπαθιακό ιερό του Ποσειδώνα Πορθμίου, με φήμη στον ευρύτερο ροδιακό χώρο. Από τη θέση αυτή προέρχεται αριθμός σημαντικών κατά μεγάλο μέρος επιγραφών. Αλλά και στον πορθμό που χωρίζει την Κάρπαθο από τη Σαρία, στο χώρο της μικρής εκκλησίας της Αγ. Κατερίνας υπήρχε πιθανότατα αρχαία λατρεία.

Στη Σαρία (αρχ. Σάρο) σώζεται στη θέση **Παλάτια** ένας σημαντικός παλαιοχριστιανικός οικισμός με αρχαιότερες ρίζες, όπως αποδεικνύουν πολλά αρχαιολογικά λείψανα και επιγραφές. Εδώ κατά μία ανεπιβεβαίωτη άποψη, βρισκόταν η πόλη Νίσυρος που αναφέρει ο Στράβων.

Κυριότερη βιβλιογραφία

- Μ. Γ. Μιχαηλίδης - *Νούαρος, Ιστορία της νήσου Καρπάθου, τεύχος Β', Αθήνα, 1940.*
- Ν. Μοντσόπουλος, *Κάρπαθος (Επιστ. Επετ. Πολυτεχν. Σχολής Παν/μίου Θεσ/νίκης, τομ. Ζ', 1975-1977, 39-744).*
- Ε. Μ. Melas, *the Islands of Karpathos, Saros and Kasos in the Neolithic and Bronze Age, Göteborg, 1985.*
- Μ. Μελάς, *Ποτιδαίων Καρπάθου, Ν. Υόρκη, 1991.*
- Ρ. Μ. Fraser - G. E. Bean, *the Rhodian Peraea and Islands, Oxford, 1954.*
- Ι. Χ. Παπαχριστοδούλου, *Οι Αρχαίοι Ροδιακοί Δήμοι, Αθήνα, 1989 (τα δύο τελευταία για τις σχέσεις Καρπάθου και Ρόδου).*

Η βυζαντινή Κάρπαθος

Η ιστορική έρευνα και τα θεμελιακά έργα των Μ. Μιχαηλίδη – Νουάρου και Ν. Μουτσόπουλου

Του **Αλέξη Γ. Κ. Σαββίδη**

Επιμ. Ερευνητή Βυζαντινής Ιστορίας (Ε.Ι.Ε.)

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ της μεσαιωνικής καρπαθιακής ιστορίας, ιδιαίτερα κατά τη βυζαντινή περίοδο (τέλη 3ου / αρχές 4ου έως αρχές 14ου αιώνα), αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της ολοένα και περισσότερο συνειδητοποιούμενης ανάγκης για συλλογικές εργασίες από τον ιστορικό, τον αρχαιολόγο, τον ιστορικό τέχνης, το φιλόλογο και το λαογράφο – κάτι που ισχύει, βέβαια, και για σημαντικό επίσης τμήμα του ελλαδικού νησιωτικού χώρου, όπου νέες ανασκαφικές αποκαλύψεις συμπληρώνουν, τροποποιούν, αλλά και συχνά αλλάζουν τελείως τα γνωστά δεδομένα.

Θεμελιακά έργα

Ο ιστορικός μελετητής που θα καταπιαστεί στο μέλλον με τη συστηματική έρευνα της βυζαντινής καρπαθιακής περιόδου θα βρεθεί, παρά τις αναμφίβολες ελλείψεις, σε αρκετά πλεονεκτική θέση ως προς την ύπαρξη έργων υποδομής, αφού έχει στη διάθεσή του δύο πολύ σημαντικά συνθετικά έργα:

Πρώτον, τον Γ' τόμο (τεύχος) της «**Ιστορίας της νήσου Καρπάθου**» (1940), το κύκνειο άσμα των δωδεκανησιακών συγγραφέων, του μεγάλου Καρπάθιου επιστήμονα Μιχαήλ Μιχαηλίδη – Νουάρου (1877–1954), ο οποίος μάλιστα είχε προηγουμένως μελετήσει τις ποικίλες λαογραφικές επιβιώσεις του μεσαίωνα στο νησί, στα πλαίσια του δίτομου έργου του «**Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου**» (1932–34).¹

Ιδιαίτερα πολύτιμες ήταν οι σημειώσεις του Μιχαηλίδη – Νουάρου στην «**Ιστορία**» για την τοπογραφία και τα μεσαιωνικά μνημεία του νησιού, γραμμένες μερικά χρόνια μετά τις ανασκαφές του Τζούλιο Γιάκοπιτς στις αρχές του καλοκαιριού του 1923 (με δαπάνες της Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών), που έφεραν στο φως πολύτιμα πρωτοβυζαντινά μνημεία.²

Δεύτερον, το κυριολεκτικά πολύτιμο (ιδιαίτερα για τη μεσαιωνική περίοδο) ογκώδες σύγγραμμα του Νικολάου Μουτσόπουλου, καθηγητή ρυθμοτονικής αρχιτεκτονικής στην Πολυτεχνική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, γνωστού, μεταξύ άλλων, για τις ευρείες ιστορικές του συνθέσεις σε συνδυασμό με την τοπογραφική – μνημειακή παράδοση των τόπων που εξετάζει: το μνημειώδες αυτό και θεμελιακής σημασίας σύγγραμμα τιτλοφορείται «**Κάρπαθος: σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας και αρχαιολογίας**» και παρέχει πληθώρα πρωτότυπου φωτογραφικού υλικού, εικόνων – σχεδιαγραμ-

Ο Άγιος Ιωάννης ο Καρπάθιος σε σύγχρονη βυζαντινότροπη εικόνα. Μπορεί ο μοναχός-ασκητής του β' μισού του 7ου αι., γνωστός ως «**Ιωάννης της Καρπάθου**», να ταυτιστεί με τον επίσκοπο Καρπάθου Ιωάννη που **συνυπέγραψε τα πρακτικά της ΣΤ Οικουμενικής Συνόδου στην Κωνσταντινούπολη το 680 μ.Χ.**; Για τη μεσαιωνική περίοδο της Καρπάθου υπάρχουν ακόμη πολλά **αινίγματα**.

μάτων, αναλυτικών βιβλιογραφιών πηγών και βοηθημάτων. Αποτελεί στην ουσία ιστορικό οδηγό όχι μόνο για την Κάρπαθο, αλλά και για τα γειτονικά της νησιά στο νότιο Αιγαίο, ιδιαίτερα σε σχέση με τις πολιτιστικές – καλλιτεχνικές ανταλλαγές και αλληλεπιδράσεις Βυζαντίου – Μουσουλμάνων, ένα πολύ ενδιαφέρον κεφάλαιο που συνδέεται με τις αραβικές επιδρομές κατά του νησιού και τη μνημειακή παράδοση του τελευταίου, ιδιαίτερα στο βόρειο τμήμα του, στο νησίδιο της Σαρίας. Το έργο αυτό του Μουτσόπουλου πρωτοεκδόθηκε στο πλαίσιο του 7ου τόμου της «**Επιστημονικής Επετηρίδος της Πολυτεχνικής Σχολής του Παν/μίου Θεσσαλονίκης**» (1975–77), ενώ σύντομα ακολούθησε (1978) και αυτο-

τελής του έκδοση, που δυστυχώς σήμερα είναι εξαντλημένη και εξαιρετικά δυσεύρετη εκτός βιβλιοθηκών. Πέραν από τα ειδικά σχετιζόμενα με την Κάρπαθο γεγονότα, το βιβλίο αυτό φωτίζει με ενάργεια και καλή βιβλιογραφική υποδομή το γενικότερο ιστορικό υπόβαθρο της περιοχής στα μεσαιωνικά χρόνια, ενώ παρά τις αναπόφευκτες, βέβαια, ατέλειες, ο Μουτσόπουλος έχει επιτύχει εντυπωσιακό άθλο, με τον συγκερασμό στο πρόσωπό του όλων των ειδικοτήτων, που προαναφέραμε στην αρχή του άρθρου.³

Η εξέταση της ιστορίας της Καρπάθου – που σε πολλές περιπτώσεις, όπως εκείνη της εκκλησιαστικής ιστορίας, συνεξετάζεται με εκείνη της γειτονικής Κάσου – μας φέρνει ε-

πίσης απαραίτητα σε πυκνή επαφή με την πλουσιότετη βιβλιογραφική παραγωγή αφενός μεν των κρητολόγων, αφετέρου δε των δωδεκανησιολόγων αλλά και των μικρασιατολόγων (που εξετάζουν την ιστορία των νοτιοδυτικών μικρασιατικών ακτών), αφού ποικίλες πτυχές της καρπαθιακής ιστορίας επηρεάστηκαν ή συνδέθηκαν στενά με τις εξελίξεις στην Κρήτη, τη Ρόδο και την απέναντί της μικρασιατική ακτή κ.λπ. Ιδιαίτερα σημαντικές παρατηρήσεις και επισήμανσεις, επίσης, για την μνημειακή παράδοση του νησιού (εκτός των Μιχαηλίδη – Νουάρου και Μουτσόπουλου) μπορεί ο ενδιαφερόμενος μελετητής να αντλήσει από τη διδακτορική διατριβή του Πανεπιστημίου Παρισιού της Ελιζαμπέτ Μαλαμούτ, με τίτλο «**Τα νησιά της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, 8ος–12ος αιώνας**» (δημοσιευμένη στα γαλλικά το 1988).

Το έργο αυτό παρέχει επίσης σημαντικά στοιχεία για τη μεσαιωνική τοπογραφία (οχυρώσεις κ.ά. τοποθεσίες), για την τέχνη (σωζόμενες ζωπογραφίες), αλλά και για την οικονομία και πληθυσμιακή σύσταση του νησιού (όπου εμφανίζονται πυκνότερες κατοικήσεις κατά τον 12ο αι.). Η μελέτη της Μαλαμούτ είναι γενικότερα χρήσιμο βοήθημα, παρά τις και εδώ υπάρχουσες ελλείψεις (ιδιαίτερα στο βιβλιογραφικό τομέα) και πιθανόν να αξίζει τον κόπο να μελετηθεί σοβαρά μια ελληνική, βελτιωμένη όμως, έκδοσή της, μια και μέχρι σήμερα δεν υπάρχει παρόμοιο συνολικό έργο στην ελληνική βιβλιογραφία!⁴

Εκτός από τα προαναφερόμενα βασικά συγγράμματα, ο ερευνητής της καρπαθιακής μεσαιωνικής περιόδου έχει επίσης την ευκαιρία να συμβουλευθεί μεμονωμένες μελέτες σε επιστημονικά περιοδικά ή ειδικά περί Καρπάθου τμήματα στο πλαίσιο ευρύτερων συνθέσεων (π.χ. τις αρχαιολογικές των Παύλου Λαζαρίδη, Ηλία Κόλλια, Παναγιώτη Βοκοτόπουλου και Γιώργου Δημητροκόλλη και τις λαογραφικές των Ρίτσαρντ Ντόκινς και Μηνά Αλεξιάδη), καθώς και διάφορα εγκυκλοπαιδικά άρθρα (από τα οποία ξεχωρίζουν το γενικό των Μ. Μαυρή και Μ. Μιχαηλίδη–Νουάρου στη «**Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια**», καθώς και εκείνο για την Μητρόπολη Καρπάθου και Κάσου του Τάσου Αθ. Γριτσόπουλου στη «**Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια**», με ενδεικτικές παλαιότερες βιβλιογραφίες).

Ο ερευνητής της μεσαιωνικής καρπαθιακής ιστορίας και πολιτισμού έχει να αντιμετωπίσει ακόμα αρκετές δυσκολίες και σοβαρά προβλήματα, που δεν έχουν μέχρι σήμερα βρει ικανοποιητικές εξηγήσεις και ερμηνείες. Για παράδειγμα, ως προς τη διοικητική κατάσταση του

νησιού κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο δεν γνωρίζουμε αν και πότε το τελευταίο αποτέλεσε τμήμα του θέματος Κιβυρραιωτών ή των θεμάτων Αιγαίου Πελάγους ή ακόμη και Κρήτη. Ως προς δε τις αραβικές επιδρομές, αυτές θα πρέπει να χωρίζονται σε εκείνες της α' περιόδου (7ος-8ος) και σ' εκείνες της β' περιόδου (9ος-10ος), θα πρέπει μάλιστα να εξεταστεί περαιτέρω η διασύνδεση αυτών της τελευταίας περίπτωσης με τις αναφερόμενες μουσουλμανικές επιδρομές στα αρχιτεκτονικά μνημεία της Σαρίας, την οποία πιθανότατα οι Αραβες του Εμιράτου της Κρήτης χρησιμοποίησαν ως ναυτική βάση για τις επιδρομές τους στο κεντρικό Αιγαίο.⁵ Επίσης, πρώιμες δυτικές μεσαιωνικές πηγές δημιουργούν ετυμολογικούς προβληματισμούς, όπως για παράδειγμα η πληροφορία ότι η Κάρπαθος πήρε την ονομασία της λόγω της ωρίμανσης των καρπών της (ετυμολογία που μόνο μερικώς γίνεται αποδεκτή με επιφυλάξεις). Υπάρχουν, ακόμα, διάφορα προσωπικά αινίγματα, όπως εκείνο του κοινοβιακού μοναχού-ασκητή του β' μισού του 7ου αιώνα, γνωστού ως «Ιωάννη της Καρπάθου», μπορεί λ.χ. ο τελευταίος να ταυτιστεί με τον επίσκοπο Καρπάθου Ιωάννη, που συνυπέγραψε τα πρακτικά της ΣΤ' Οικουμενικής Συνόδου στην Κωνσταντινούπολη το 680;⁶

Σημαντικά είναι και τα προβλήματα που συνδέονται με την εμπορική-οικονομική, αλλά και τη στρατηγική σημασία του νησιού ήδη από τα πρωτοβυζαντινά χρόνια (για «**καρπαθιακό στόλο**» κάνει λόγο ο «Θεοδοσιανός Κώδικας» για το έτος 409 μ.Χ.), οπότε το νησί αρχίζει να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο ως ενδιάμεσος σταθμός διαμετακομιστικού εμπορίου ανάμεσα στην Αλεξάνδρεια και την Κωνσταντινούπολη. Από τους 11ο-12ο αιώνες, μάλιστα, το νησί και όλη τη γύρω του περιοχή θα καταστεί επίκεντρο ενός «δαιμονιακού εμπορικού πυρετού» με την δραστηριότητα των ιταλικών ναυτικών δημοκρατιών της Βενετίας και της Γένοβας. Σ' αυτήν ακριβώς την εποχή, στα μέσα του 12ου αιώνα, ένας Μουσουλμάνος συγγραφέας, ο Ιμπν Τζουμπάιρ, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι αραβικοί στόλοι που έπλεαν προς τη Συρία, αλλά και την Ισπανία, χρησιμοποιούσαν την Κάρπαθο και την Κάσο ως ενδιάμεσους σταθμούς ανεφοδιασμού! Η μεγάλη όντως σημασία, που είχε αποκτήσει την εποχή αυτή η Κάρπαθος, πιστοποιείται και από τη μαρτυρία του περίπου σύγχρονου αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ευστάθιου, που την παρουσιάζει ονομαστή για το περίφημο κυνήγι των λαγών της. Αντίθετα, ο ιστοριογράφος του 11ου αιώνα Μιχαήλ Αταλαιάτης το μόνο που είχε να πει για την Κάρπαθο σχετίζεται με τη «διά μαγείας» εμφάνιση των δυο «καρπαθιακών πλοίων», που οδήγησαν με ασφάλεια το στόλο του Νικηφόρου Φωκά από την Ιο στα βόρεια παράλια της Κρήτης το καλοκαίρι του 960! Είναι, άραγε, φανταστική η πληροφορία αυτή (που είναι βέβαια και αρκετά μεταγενέστερη) ή

Ο Μιχαήλ Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος (Κάρπαθος 1877 – Αθήνα 1954). Μελέτησε τα μεσαιωνικά μνημεία του νησιού παράλληλα με τα σωζόμενα λαογραφικά στοιχεία αυτής της περιόδου. Σήμερα, οι μελέτες του αποτελούν θεμέλιο κάθε ερευνητικής προσπάθειας.

μήπως επιβεβαιώνει την πληροφορία του Αραβα συγγραφέα των 13ου-14ου αιώνων Νουβάρι, ότι την εποχή της βυζαντινής ανακατάληψης της Κρήτης (960-61) επικρατούσε πραγματικό χάος στην ασφάλεια της ναυσιπλοΐας στο κεντρικό και νότιο Αιγαίο;⁷

Σημείωση: Το κείμενο βασίζεται σε ομιλία με θέμα «Σελίδες της καρπαθιακής ιστορίας κατά τη βυζαντινή περίοδο», στα πλαίσια εκδήλωσης με θέμα, «Η Κάρπαθος μέσα στους αιώνες (σύντομη αναδρομή στην ιστορία της Καρπάθου)», που οργάνωσε στις 21.1.1996 ο Όμιλος Καρπαθίων Νέων

στο Πνευματικό Κέντρο Αγίας Τριάδας στον Πειραιά.

Επιλογή Βιβλιογραφίας

1) Μ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, **Καρπαθιακά μνημεία Α' : Ιστορία της νήσου Καρπάθου, τεύχος Γ: Από τον αρχαιολογικό χρόνο μέχρι σήμερα (γεωγραφική περιγραφή, αρχαία και σημερινή ιστορία, αρχαιολογία, εκκλησία κ.λπ., μετά πολλών εικόνων και χαρτών)**, Αθήνα 1940, ανατύπ. 1947 (το μεσαιωνικό ιστορικό τμήμα, συμπεριλαμβανομένης της λατινοκρατίας, με τις σημειώσεις για την τοπογραφία και τα μνημεία στις σσ. 263-322 και 323 και ε-ξής). Τον ίδιο, **Καρπαθιακά μνημεία Β': Λαογραφικά σύμμεικτα Καρπάθου**, 2 τό-

μοι, Αθήνα 1932 (και β' εκδ. 1962)-1934. Για την εκκλησιαστική ιστορία βλ. τον ίδιο, «Περί την Εκκλησίαν Καρπάθου και Κάσου» **Δωδεκανησιακόν Αρχείον** 1, 1955, σσ. 13-24.

2) G. Jakovich, **Edifici bizantini di Scarpanto. Mosaici ed iscrizioni**, Rodi 1925. Τον ίδιο, «Le basiliche paleocristiane di Arcasa (Scarpanto)», στο περιοδ. **Clara Rodos** 6-7.2, 1932-33, 553-68.

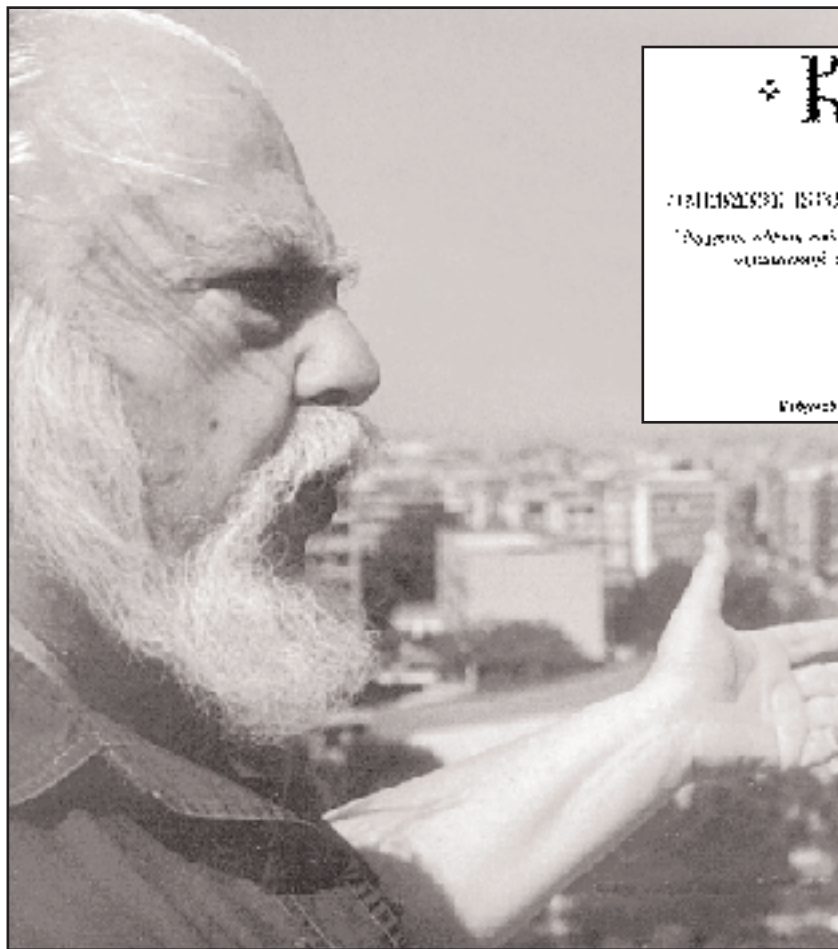
3) Ν. Μουτσόπουλος, **Κάρπαθος: σημειώσεις ιστορικής τοπογραφίας και αρχαιολογίας. Αρχαίες πόλεις και μνημεία, βυζαντινές και μεταβυζαντινές εκκλησίες, μεσαιωνικοί και νεότεροι οικισμοί, λαϊκή αρχιτεκτονική**, Θεσσαλονίκη 1978 (το πολύ καλό τμήμα της μεσαιωνικής ιστορικής περιόδου στις σσ. 307-88 και 417-19· αναλυτικές περιγραφές για τα μνημεία στις σσ. 282 κ.εξ., 356 κ.εξ. και αλλού).

4) E. Malamut, **Les îles de l'Empire Byzantin, 8e-12e siècles**, Paris 1988, ιδιαίτ. 244, 370, 641 (χάρτης) και ευρετήριο: **Karpathos**.

5) Για τις μουσουλμανικές επιδρομές στην καρπαθιακή μνημειακή αρχιτεκτονική βλ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, **Ιστορία**, Γ, 308, Μουτσόπουλος, **Κάρπαθος**, 356, 358-60 με πίνακα 1. Αντιρρήσεις και επιφυλάξεις έχει εκφράσει σχετικά ο ισλαμολόγος καθηγητής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Βασίλης Χρηστίδης (V. Christides, **The conquest of Crete by the Arabs, Athens 1984, 128, 167**. Πρβλ. και Malamut, **Les îles**, 568.

6) Για το πρόβλημα της ετυμολογίας της λέξης «Κάρπαθος» (εκ του **καρπάσιον/καρπάθιον νημά/ψασμα**) βλ. τις αναφορές στον Μουτσόπουλο, ο.π., 61-2 και 63-5 με μνεία στα λατινικά κείμενα του Ισιδώρου επισκόπου Σεβίλλης (7ον αι.), ο οποίος παραδίδει την περί καρπών εκδοχή. Για τον αυγνατικό Ιωάννη βλ. Μουτσόπουλο, ο.π., 314-16 και 317-18, καθώς και το πρόσφατο σχετικό άρθρο («John of Karpathos») του Αλεξάντρου Καζνιάν στο «**Λεξικό του Βυζαντίου της Οξφόρδης**» (**Oxford Dictionary of Byzantium**, New York-Oxford 1991, σ. 1065).

7) Βλ. τα όσα γράφουν σχετικά με τα ζητήματα αυτά οι Μουτσόπουλος, ο.π., 337-8, Malamut, **Les îles**, 347, 600, Δημήτρης Τσουγκαράκης (D. Tsougarakes, **Byzantine Crete**, Athens 1988, 63-4) και Χρηστίδης (Christides, **Conquest of Crete**, 167).

Το ογκώδες σύγγραμμα του καθηγητή Νικόλαου Μουτσόπουλου για την Κάρπαθο είναι κι αυτό πολύτιμο. Εξαντλημένο από καιρό και δυσεύρετο, η επανέκδοσή του από φορείς και συλλόγους του νησιού θα ήταν προσφορά όχι μόνο στην Κάρπαθο, αλλά και στην επιστημονική έρευνα και βιβλιογραφία.

Χριστιανικά μνημεία

Η Κάρπαθος κατά την παλαιοχριστιανική, βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή

Στην παραλία Βροντί, όπου οργιάζει τελευταία η τουριστική ανοικοδόμηση, σώζονται τα ερείπια του τρικλιτου βυζαντινού ναού της Αγίας Φωτεινής ή και Αφωτης, όπως την αποκαλούν οι ντόπιοι. Ενα μνημείο που φαίνεται σαν να μετεωρίζεται στον χρόνο, χωρίς καμία προστασία. Ούτε φύλακας και τα κάγκελα του περιγυρου σπασμένα. Τα διασκορπισμένα μέλη του ναού ανοίγουν την όρεξη. Οι λίγοι που νοιάζονται καταμαρτυρούν κλοπές, χωρίς να λείπουν και οι βανδαλισμοί (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Το κάτω τμήμα του μαρμάρινου τέμπλου της Αγίας Φωτεινής, παλαιοχριστιανικής βασιλικής του 5ου – 6ου μ.Χ. αι. Διακρίνονται ανάγλυφα διακοσμητικά σχέδια (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Του Ιωάννη Ηλ. Βολανάκη

Εφόρου Αρχαιοτήτων

Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ διεδόθη ενωρίτατα στα Δωδεκάνησα. Οι πρώτες ειδήσεις περιέχονται σε αυτή την Καινή Διαθήκη (Πραξ. 21, 1, Αποκ. 1, 9). Στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. υπήρχε οργανωμένη Εκκλησία στη Ρόδο, της οποίας ηγείτο ο Επίσκοπος Φωτεινός (PG 114, 849 B–C). Στην Α' Οικουμενική Σύνοδο (Νίκαια Βιθυνίας, 325 μ.Χ.) παρέστη ο Επίσκοπος Ρόδου Ευφρόσυνος (MANSI II, 695 D, 700 G).

Ενωρίτατα διεδόθη ο Χριστιανισμός και στη νήσο Κάρπαθο και την παρακείμενη νήσο Σαρία. Κατά την ελληνορωμαϊκή εποχή και τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες ακμάζουν στην Κάρπαθο οι εξής πόλεις:

1) Αρκεσία (σημ. Αρκάσα). 2) Ποτίδαιον ή Ποσιδάιον (σημ. Πηγάδια). 3) Βρυκούς (σημ. Βρυκούντα). 4) Σάρως (σημ. Σαρία).

Οικισμοί κατά την ύστερη αρχαιότητα υπήρχαν στις θέσεις:

1) Αφιάρτης, Μακρύς Γιαλός (αεροδρόμιο). 2) Διαφάνι. 3) Μεσοχώρι, Λευκός. 4) Ολυμπος, Φίλιος, Αρχάγγελος, Άγιος Μηνάς. 5) Σπώα, Μάρθαρος. 6) Τρίστομο, κ.ά.

Κατά τον 5ον – 6ον αι. μ.Χ. ανεγεί-

Κτιτορική επιγραφή κάτω από την παράσταση του Αρχοντος Μιχαήλ στο τέμπλο της εκκλησίας της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Ολυμπο. Η νωπογραφία ανήκει στο δεύτερο στρώμα, ενώ σώζονται παραστάσεις και πρώτου στρώματος που ανάγεται στον 15ο αι.

ρεται μεγάλος αριθμός παλαιοχρ. ναών στην Κάρπαθο. Πρόκειται για μεγάλων διαστάσεων οικοδομήματα, κτισμένα στον τύπο της τρίκλιτης, ξυλόστεγης, ελληνοστυλίου βασιλικής.

Μέχρι σήμερα έχουν επισημανθεί και εν μέρει ερευνηθεί τα εξής παλαιοχρ. μνημεία στην Κάρπαθο:

- 1) Αρκάσα, Αγία Σοφία, βασιλική Πρεσβυτέρου Αλύπου, αρχών 5ου αι. μ.Χ.
- 2) Αρκάσα, Αγία Σοφία, βασιλική Αγίας Αναστασίας (Επισκόπου Κύρου) τέλος 5ου - αρχές 6ου αι. μ.Χ.
- 3) Αρκάσα, Άγιος Κωνσταντίνος, βασιλική Πρεσβυτέρου Ευχαρίστου, τέλος 5ου αι. μ.Χ.,
- 4) Αρκάσα, Παλαιόκαστρο, βασιλική, τέλος 6ου - αρχές 7ου αι. μ.Χ.,
- 5) Αρκάσα, Ταξιάρχης, βασιλική, 6ου αι. μ.Χ.,
- 6) Αφιάρτης, Μακρύς Γιαλός, βασιλική, τέλος 5ου - αρχές 6ου αι. μ.Χ.,
- 7) Βρυκούς, βασιλική Α, 6ου αι. μ.Χ.,
- 8) Βρυκούς, βασιλική Β, 5ου-6ου αι. μ.Χ.,
- 9) Βρυκούς, βασιλική Γ, 5ου-6ου αι. μ.Χ.,
- 10) Διαφάνι, Παναγία Ζωοδόχος Πηγή, βασιλική 5ου-6ου αι. μ.Χ.,
- 11) Μεσοχώρι, Αγία Σοφία, βασιλική, 5ου-6ου αι. μ.Χ.,
- 12) Μεσοχώρι, Λευκός, Γιαλού Χωράφι, Παναγία η Γιαλοχωραφίτισσα, βασιλική, τέλος 5ου - αρχές 6ου αι. μ.Χ.,
- 13) Μεσοχώρι, Λευκός, παραλία, βασιλική, μέσα 6ου αι. μ.Χ.,
- 14) Ολυμπος, Φίλιος, Αρχάγγελος, Άγιος Μηνάς, βασιλική 6ου αι. μ.Χ.,
- 15) Ποτίδαιον (σημ. Πηγάδια) βασιλική μετά βαπτιστηρίου, α' μισό 6ου αι. μ.Χ.,
- 16) Ποτίδαιον, Αφωτη, βασιλική, τέλος 5ου - αρχές 6ου αι. μ.Χ.,
- 17) Σπώα, Μάραθος, Άγιος Νικόλαος, Εφταμπατούσα, βασιλική, τέλος 5ου - αρχές 6ου αι. μ.Χ.,
- 18) Τρίστομο, Στενό, βασιλική Α'-Β', 5ου-6ου αι. μ.Χ.,
- 19) Σαρία, Αγία Σοφία, βασιλική, 5ου-6ου αι. μ.Χ.

Οι βασιλικές αυτές άρχισαν να ερειπώνονται από τον 7ο αι. μ.Χ. και εξής, συνεπεία φυσικών καταστροφών (πυρκαγιών, πλημμυρών, σεισμών), πειρατικών και άλλων εχθρικών επιδρομών. Τότε παρατηρείται εγκατάλειψη των παραλιών οικισμών. Οι κάτοικοι μετωκίζουν για λόγους ασφαλείας στην ενδοχώρα.

Από των μέσων του 9ου αι. μ.Χ. και εξής, δημιουργείται μια νέα τάξη πραγμάτων. Από τα ερείπια του αρχαίου κόσμου αναδύεται ένας νέος κόσμος, τελείως διάφορος του παλαιού. Η αρχαία παράδοση είχε διακοπεί σε όλους τους τομείς.

Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική έχουμε νέες μορφές. Ανεγείρονται συνήθως μικρών διαστάσεων μονόχωρα ναύδρια, τα οποία καλύπτονται με καμάρες. Οι εσωτερικές επιφάνειες αυτών καλύπτονται με τοιχογραφίες (ανεικονικός - εικονικός διάκοσμος).

Συνέχεια στην 12η σελίδα

Το βημόθυρο από το ξυλόγλυπτο τέμπλο στην εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Ολυμπο. Οι δύο επάνω παραστάσεις από τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου και κάτω οι Απόστολοι Πέτρος και Παύλος.

Το εκκλησάκι του Αγίου Μάμα κοντά στο χωριό Μενετές, στην τοποθεσία Εξήλες. Αρχικά, τον 11ο αι. που χτίστηκε, ήταν μικρό μετζιτ, όπως δείχνει και η αρχιτεκτονική του κτίσματος. Η λατρεία του Αγίου Μάμα ήταν διαδεδομένη κυρίως στην περιοχή της Καρπαδοκίας (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων, κοντά στο χωριό Απέρι, παλαιά πρωτεύουσα του νησιού. Αριστερά η εξωτερική όψη. Δεξιά, ξεθωριασμένη τοιχογραφία με την παράσταση «Το φιλί του Ιούδα», στον νάρθηκα, πάνω από την είσοδο. Αμφίβολο αν θα αντέξει ακόμη ένα χειμώνα. Προσωρινά, σώζει το εκκλησάκι από την οριστική κατάρρευση η ανομβρία στο νησί. Ο σοβάς της τοιχογραφίας συγκρατεί και τον τοίχο, που η εξωτερική του όψη δείχνει από μακριά σαν μυλόπετρα. Ο ναός διασώζει σπαράγματα από δύο στρώματα τοιχογραφιών: το πρώτο του 13ου αι. και το δεύτερο, σύμφωνα με επιγραφή που δεν υπάρχει πια, του 1399 μ.Χ. Δεν θα άξιζε τον κόπο να γίνει αποτοίχιση; (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Υπόλειμμα τοιχογραφίας από την παράσταση «Ο εν Κανά γάμος» στο υπόσκαπτο εκκλησάκι του Οσίου Λουκά στην παραλία της Απελλα (φωτ.: Κ. Λιόντης). Οι νωπογραφίες τοποθετούνται στον 12ο-13ο αι.

Συνέχεια από την 11η σελίδα

Μέχρι σήμερα έχουν επισημανθεί στην Κάρπαθο τα εξής ναύδρια, τα οποία διασώζουν τοιχογραφίες ή λείψανα τοιχογραφιών, προερχόμενα από τη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή εποχή:

- 1) Απέρι, Άγιοι Θεόδωροι, α' στρώμα: 13ου αι. μ.Χ., β' στρώμα: του έτους 1399 μ.Χ.
- 2) Απέρι, Άγιος Γεώργιος ο Αράρης, πιθανώς 14ου αι. μ.Χ.
- 3) Απέρι, Παναγία η Σπηλιανή, του έτους 1528 μ.Χ. Άγιογράφος ο Ιάκωβος Περκούδας.
- 4) Απέρι, Κατώδι, ανώνυμος ναός Α, 16ου-17ου αι. μ.Χ.
- 5) Απέρι, Κατώδι, ανώνυμος ναός Β, 14ου-15ου αι. μ.Χ.
- 6) Απέρι, Μερτώνας, Παναγία η Μερτωνιάτισσα, 12ος αι. μ.Χ.
- 7) Απέρι, Μερτώνας, Καμπιές, Άγιος Γεώργιος, 16ου-17ου αι. μ.Χ.
- 8) Βολάδα, Απελλα, Άγιος Λουκάς, 12ου-13ου αι. μ.Χ.
- 9) Μενετές, Άγιος Αντώνιος, 15ου και 17ου αι. μ.Χ.
- 10) Μενετές, Άγιος Μάμας, 14ου αι. μ.Χ.
- 11) Μεσοχώρι, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, 1781 μ.Χ.
- 12) Μεσοχώρι, Βουνός, Άγιος Γεώργιος 14ου αι. μ.Χ.
- 13) Μεσοχώρι, Λευκός, Άγιος Γεώργιος (δίκωγχος ναός) 12ου-13ου αι. μ.Χ.
- 14) Μεσοχώρι, Λευκός, Παναγία Γιαλοχωραφίτισσα, 14ου αι. μ.Χ.
- 15) Μεσοχώρι, Παρδαλάκι, Άγιοι

Το ιερό στο ερημοκκλήσι του Οσίου Λουκά, στην παραλία της Απελλα. Βρίσκεται στο βάθος της φυσικής σπηλιάς και η Αγία Τράπεζα σχηματίζεται από δύο μαρμάρινα επίκρανα (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Οι Απόστολοι, λεπτομέρεια από σωζόμενη τοιχογραφία που εικονίζει την Ανάληψη του Χριστού στον Άγιο Μάμα. Οι τοιχογραφίες ανάγονται στον 14ο αι. (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Ανάργυροι, 14ου-15ου αι. μ.Χ. 16) Οθως, Αρχάγγελος Μιχαήλ, 14ου αι. μ.Χ. 17) Ολυμπος, Αγία Άννα, Καθολική, 13ου-14ου αι. μ.Χ. 18) Ολυμπος, Άγιοι Τεσσαράκοντα, 12ου-13ου αι. μ.Χ. 19) Ολυμπος, Άγιος Ονούφριος, 15ου αι. μ.Χ. 20) Ολυμπος, Κοίμηση Θεοτόκου, α' στρώμα: 15ου αι. μ.Χ., β' στρώμα: 1806 μ.Χ.

Σε ορισμένους μεταβυζαντινούς ναούς της Καρπάθου διασώζονται αξιόλογα γλυπτά τέμπλα. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται και εκείνο της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, στον Ολυμπο, όπου διατηρείται η κτιτορική επιγραφή:

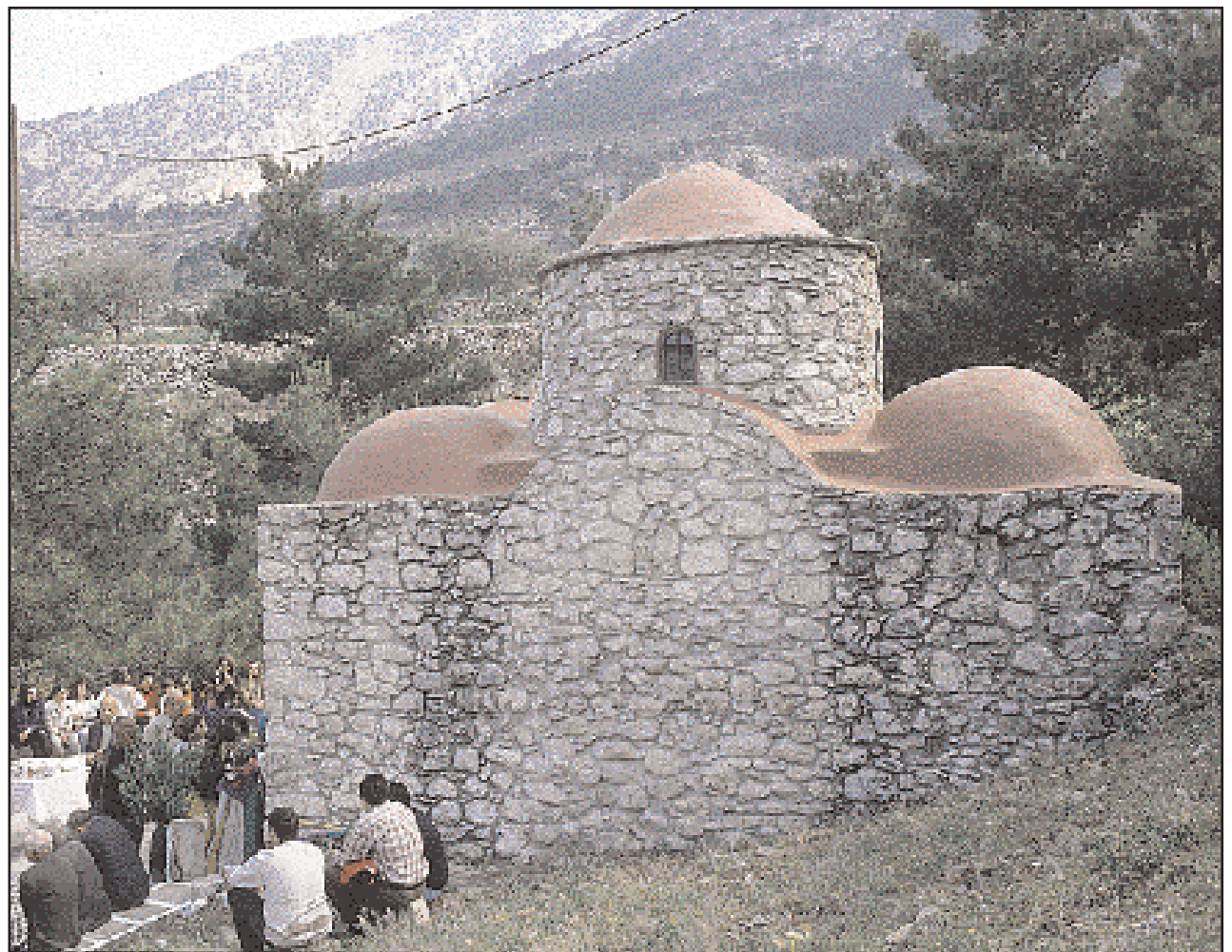
1) «+ΑΝΙΣΤΟΡΙΘΗΣΑ(Ν) ΤΑ ΠΑΡΟΝΤΑ ΔΙΑΣΤΗΛΑ,
ΗΠΟ ΧΥΡΟΣ ΚΑΜ(ΟΥ) ΙΩ(ΑΝΝΟΥ) ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ

2) ΕΠΙΤΡΟΠΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΕΥΛΑΒΕΣΤΑΤΟΥ ΚΟΝΣΤΑΝΤΗΝΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΟΠΑΠΑ

3) ΤΗΣ ΟΛΗΜΠΟΥ ΜΝΙΣΘΗΤΙ Κ(ΥΡΙΕ) ΠΑΝΤΩΝ

ΤΩΝ ΕΥΣΕΒΩΝ ΚΑΙ
4) ΟΡΘΟΔΟΞΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ.
1742 ΜΗΝ ΑΠΡΙΛΛΙΟΣ»

Η Κάρπαθος, καθώς και τα λοιπά νησιά της Δωδεκανήσου, παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια των αιώνων διετέλεσαν υπό διαφόρους κυρίους, όμως, διετήρησαν αλώβητη την εθνική τους ταυτότητα, την ορθόδοξη χριστιανική πίστη, την ελληνική γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμά τους, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Το Βαπτιστήριο του ναού του Αγίου Γεωργίου στο Λευκό, ανήμερα του εορτασμού του. Ανήκει στον 13ο αι. Στο εσωτερικό σώζονται σπαράγματα ξεθωριασμένων τοιχογραφιών (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Από ένα γλέντι στην Ολυμπο (φουμιστός χορός) στη δεκαετία του 1910 (φωτ.: αρχείο Ι. Ν. Καστελλοριζιού).

Οψεις του λαϊκού πολιτισμού

Το πλουσιότερο σε παραδόσεις, ήθη και έθιμα νησί των Δωδεκανήσων

Του **Μηνά Αλ. Αλεξιάδη**

Αν. Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΚΑΡΠΑΘΟΣ θεωρείται από πολλούς ως το λαογραφικότερο νησί της Δωδεκανήσου με ευλαβική προσήλωση στα έθιμα και τις παραδόσεις της. Έχουν πράγματι γι' αυτό εκφρασθεί επανειλημμένα γνωστοί Έλληνες και ξένοι ειδικοί, καθηγητές Πανεπιστημίων και άλλοι ερευνητές. Οι Καρπάθιοι, από την πλευρά τους, το ζουν κάθε μέρα και το διαδίδουν με αυτάρεσκη ικανοποίηση, μέσα από τις αυτοσχέδιες μαντινάδες τους:

*Οποιος βρεθεί στα γλέντια σου
μες στους τραγουδιστάδες,
θα τον φορτώσουσι βαριά μ' όμορφες
μαντινάδες.*

*Ας είχαμε να τρώ(γ)ομε και ρούχα
να φορούμε,
δουλειά να μην εκάναμε μόνο να
τραγουδούμε.*

*Κι αν τύχει ξένος να βρεθεί, τα μάτια
του κουράζει,
τα όμορφα σου έθιμα, Κάρπαθος,
να θαυμάζει.*

*Τα πανηγύρια κι οι χοροί, τα γλέντια
σου αράδα*

δεν θα τα δούνε πουθενά αλλού
εις την Ελλάδα.

Στο άρθρο αυτό προτίθεται να δώσω ορισμένες μόνον όψεις του σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού της Καρπάθου, οι οποίες, παρά την εξελικτική πορεία που και εδώ βέβαια πραγματοποιείται, συγχρόνως εντυπωσιάζουν τον επισκέπτη, με τη σύνδεσή τους με την παράδοση.

Η πρώτη αξιοπαρατήρητη εκδήλωση είναι το λαϊκό καρπάθικο γλέντι. Πρόκειται για ιδιωτική, αλλά και δημόσια κοινωνική εκδήλωση, που σχετίζεται και με το φαινόμενο της λαϊκής ποιητικής δημιουργίας και παράδοσης της Καρπάθου.

Το γλέντι οργανώνεται στις βαπτίσεις, στους γάμους, στα υπαίθρια θρησκευτικά πανηγύρια ή στη γιορτή του πολιούχου Αγίου κάθε χωριού, στις ονομαστικές γιορτές, αλλά και σε άλλες ανεπίσημες περιστάσεις (σε καφενεία ή σπίτια) με αφορμή την παλιννόστηση ξενιτεμένων, συναντήσεις φίλων από το ίδιο ή άλλα χωριά του νησιού ή ακόμη και σε τυχαίες συγκεντρώσεις συγγενών, φίλων και γνωστών. Η συχνότητα και η αυθορμησία του φαινομένου δικαιολογεί, νομίζω, την πρόταξή του στη σύντομη και ενδεικτική αναφορά

που κάνω εδώ. Στα γλέντια, που έχουν συνήθως πολύωρη διάρκεια –κάποτε διαρκούν δύο και τρεις ημέρες– συμμετέχει προπάντων ο ανδρικός πληθυσμός του νησιού, αλλά δεν είναι σπάνια και η συμμετοχή γυναικών. Σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα αυτές συναγωνίζονται τους άνδρες σε στιχουργική δεξιότητα και ευρηματικότητα.

Απαραίτητη προϋπόθεση για την οργάνωση του γλεντιού είναι βέβαια η παρουσία των τοπικών οργανοπαίκτων με τα παραδοσιακά όργανά τους [λύρα, «τσαμπούνα» (=γκάιντα, άσκαυλος), βιολί και λαούτο]. Για να συμμετάσχει ενεργά κάποιος στο γλέντι, πρέπει να είναι καλός τραγουδιστής. Η ποιοτική αυτή αξιολόγηση για τον Καρπάθιο σημαίνει γνώση των μελωδιών («σκοπών») του νησιού και συγχρόνως δεξιότητα στη σύνθεση μαντινάδων, όπως λέγονται (και στην Κάρπαθο), τα αυτοσχέδια δίστιχα που τραγουδιούνται. Με τα δίστιχα αυτά, που κύρια χαρακτηριστικά τους είναι η θεματική επικαιρότητα και η επιδίωξη, κατά κανόνα εύστοχη, της ομοιοκαταληξίας, πραγματοποιείται μια ζωντανή μορφή επικοινωνίας, ένας εξαιρετικά λειτουργικός διάλογος στα γλέντια μεταξύ των τραγουδιστών. Οι τρα-

γουδιστές μέσω των μαντινάδων, που τις περισσότερες απ' αυτές ολοκληρώνουν κατά την ώρα του τραγουδήματος, εκφράζουν συναισθηματικές αντιδράσεις σε συγκεκριμένα γεγονότα (γάμους, πανηγύρια, ονομαστικές γιορτές, συναντήσεις κ.λπ.) ή προχωρούν και σε διεξοδική διατύπωση κρίσεων, με διαλογική μορφή, για ένα επίκαιρο θέμα ή γεγονός, το οποίο έχει σημασία γι' αυτούς ή για την τοπική κοινωνία.

Αυτά είναι τα βασικά γνωρίσματα ενός γλεντιού, όπως τελείται σε διάφορα χωριά της Καρπάθου. Στην Ολυμπο όμως, που υπερέχει όλων των άλλων χωριών σε λαογραφική παράδοση, το ξεκίνημα του γλεντιού έχει και ορισμένες τελετουργικές ιδιοτυπίες (π.χ. ψάλλονται εκκλησιαστικά τροπάρια, ανάλογα με την περίπτωση, δημοτικά τραγούδια κ.λπ.).

Σε όλα τα γλέντια του νησιού τα παραδοσιακά ποτά, που προσφέρονται στους γλεντιστές και τους άλλους συνδαιτημόνες, είναι κυρίως τοπικά κρασιά, η γνωστή βιομηχανοποιημένη ρετσίνα και η ρακή (ούζο – ως πρώτο ποτό προπάντων). Τα τελευταία όμως χρόνια σε πολλά χωριά προσφέρονται μπίρα (ιδίως στα γλέντια του καφενείου) αλλά και ούισκι

σε μεγάλες ποσότητες μάλιστα (ιδιαιτέρα στην Ολυμπία).

Συνέχεια του γλεντιού και ουσιαστικό κέντρο τρόπον τινά αυτόνομης ψυχαγωγίας στην Κάρπαθο αποτελούν οι τοπικοί χοροί [Πάνω χορός – όμοιος με τον κρητικό της ανατολικής Κρήτης, Κάτω χορός, Ζερβός, Αρκιστής (=αντικριστός, κατά μέτωπο, ερωτοπολεμικός χορός που χορεύεται από δύο άντρες), οι αποκριάτικοι κ.ά.]. Χορεύονται στους γάμους και σε διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις, στα λαϊκά πανηγύρια προς τιμήν των αγίων κάθε χωριού και στις χοροεσπερίδες. Αυτές οργανώνονται από τα πολιτιστικά σωματεία του νησιού, που επιδιώκουν, ακριβώς, την προσέλκυση ενός μαζικού κοινού, με σκοπό, συχνά, τη συγκέντρωση χρημάτων για κάποιο κοινωνικό έργο ή την ενίσχυση του ταμείου του σωματείου. Στις ειδικά οργανωμένες αυτές βραδιές, που γίνονται στο εκκλησιαστικό μέγαρο κάθε χωριού, οι πρώτοι χοροί είναι πάντα τοπικοί καρπαθιακοί και ακολουθούν άλλοι ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί. Τέλος χορεύονται και οι λεγόμενοι «ευρωπαϊκοί» (κυρίως ταγκό, βαλς, φοξ-αγκλέ), τους οποίους γνωρίζουν οι οργανοπαίκτες (βιολί και λαούτο).

Είναι λοιπόν σαφής η οργανική σχέση, που έχει με το παραδοσιακό καρπαθιακό γλέντι η ποιητική παράδοση του νησιού, η οποία συνοδεύει

Ο «ζερβός» (αριστερός χορός) σε πίνακα λαϊκής ζωγραφικής του Ι. Χαφή – Κάρπαθος (Συλλογή Λ. Λιάβα), πολύ ζωηρός χορός. Χορεύοντας, τραγουδούν και τα ωραία δεκατριούλλα τραγούδια: Μιαν ακρι(β)ήν ημέραν, ημέρα Κυριακή / ήβγα να σιργιανίσω μέσα στην οβρηακή, / βρίσκω μιαν οβρηοπούλα μόνια και μοναχή / και ελούννετον η σκύλα κ' εμπρούρνετο / και μ' αργυρό λα(γ)ήνιν επουλουντρίζετο /...

ποικίλα γεγονότα της κοινωνικής ζωής. Η έξη και η άσκηση της ποιητικής αυτής παραγωγής φαίνεται τώρα και από την ανανεωμένη μορφή του διστίχου, της μαντινάδας, που παρουσιάζεται με έντυπη μορφή.

Πρόκειται συγκεκριμένα για σειρές διστίχων (μαντινάδες ή μοιρολόγια), τα οποία οι Καρπάθιοι με πληρωμένη καταχώριση, δημοσιεύουν (με την υπογραφή τους) για ευχάριστα ή δυσάρεστα τοπικά, προπάντων κοινωνικά, γεγονότα στις τέσσερις εφημερίδες του νησιού «Καρπαθιακή» (εισηγήτρια του είδους), «Καρ-

παθιακή Ηχώ», «Φωνή της Ολύμπου» (εκδίδονται στον Πειραιά) και «Ολυμπός» (εκδίδεται στη Ρόδο). Οι εφημερίδες αυτές είναι ο αποκλειστικός «βιότοπος» των διστίχων, που εξελικτικά γίνονται ένα είδος δημόσιας αλληλογραφίας, μέσω του Τύπου, με την οποία οι Καρπάθιοι εκφράζουν τα συναισθήματά τους και ευρύτερα τα κοινωνικά τους αισθήματα.

Ετσι τα θέματα των διστίχων, που συντάσσονται συνήθως στον δεκαπεντασύλλαβο στίχο, καλύπτουν τον κύκλο της ανθρώπινης ζωής (γέννηση, γάμος, θάνατος), πανεπιστημια-

κές και σχολικές επιτυχίες και διάφορα άλλα τοπικού ενδιαφέροντος. Τα περισσότερα πάντως δίστιχα είναι μοιρολόγια.

Το νέο αυτό είδος λαϊκής ποίησης σχεδόν κυριαρχεί τώρα στην Κάρπαθο και παράλληλα έχει αρχίσει να επιδρά, σε περιορισμένη έστω κλίμακα, και σε άλλα νησιά της Δωδεκανήσου (π.χ. Κάσος, Νίσυρος, Λέρος). Στην επίδραση αυτή συντελεί η ευρεία κυκλοφορία των καρπαθιακών εφημερίδων στον δωδεκανησιακό χώρο, αλλά και οι διαπροσωπικές και διασυλλογικές σχέσεις των Καρπαθίων με άλλους Δωδεκανήσιους.

Γάμος

Ο γάμος στην Κάρπαθο ακολουθεί σχεδόν πάντα το παραδοσιακό εθιμικό τυπικό και δεν παύει να θεωρείται και σήμερα από τα κύρια είδη λαϊκής διασκέδασης και ψυχαγωγίας. Η διάρκεια της είναι συνήθως διήμερη (Κυριακή – Δευτέρα). Ωστόσο τα τελευταία χρόνια παρεισέφησαν ενίοτε ορισμένα «αστικά» στοιχεία στην παραδοσιακή εθιμοταξία, όπως π.χ. περιορισμένος αριθμός προσκεκλημένων για το γαμήλιο γεύμα (σε ξενοδοχείο ή ταβέρνα και όχι στο εκκλησιαστικό μέγαρο) σε σχέση με την πρόσκληση μεγαλύτερου αριθμού ατόμων για την παρακολούθηση του μυστηρίου ή ακόμη απλή θρησκευτική

Συνέχεια στην 16η σελίδα

Το κληρονομικό έθιμο της Καρπάθου

Του Γεωργίου Μ. Μιχαηλίδη – Νουάρου

Ακαδημαϊκός – Ομ. Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

ΕΙΝΑΙ γνωστό ότι παράλληλα με τους κανόνες γενικής φύσεως, που ρυθμίζουν τη ζωή και την εξέλιξη των κρατών και των μεγάλων κοινωνικών ομάδων, υπάρχουν και πολυάριθμες μικρότερες ομάδες νομικών κανόνων που έχουν περιορισμένη κοινωνική και τοπική ισχύ.

Στη δεύτερη αυτή ομάδα ανήκουν όλα τα τοπικά έθιμα των νησιών του Αιγαίου και ιδιαίτερα των νησιών της Καρπάθου και της Κάσου, έθιμα τα οποία θα θίξουμε σε συντομία, σε αδρές γραμμές, στη συνέχεια.

Βασικός στόχος των εθίμων αυτών ήταν η διατήρηση ακεράιης της γονικής περιουσίας, που κάθε σύζυγος είχε πάρει από τους γονείς του.

Παράδειγμα εθιμικού κανόνα που είχε περιορισμένη τοπική ισχύ είναι το έθιμο των πρωτοτοκίων, με τη μορφή που είχε αποκτήσει στην ιστορική απόφαση των δημάρχων της Καρπάθου της 8ης Φεβρουαρίου 1864, η οποία είχε υπογραφεί από όλους σχεδόν τους δημάρχους της Καρπάθου (εκτός δύο, που ήταν αγράμματοι), καθώς και από άλλους τέσσερις προύχοντες του νησιού αυτού.

Στο κείμενο του εθίμου αυτού περιέχονται οι βασικές διατάξεις του

κληρονομικού και οικογενειακού δικαίου της Καρπάθου, αλλά και άλλες διατάξεις που ρυθμίζουν διάφορα άλλα θέματα (π.χ. περί ορφανικών κτημάτων, περί ομολογιών ενός χρέους, περί πτωχεύσεως, περί πωλητηρίων).

Οι βασικές διατάξεις του εθίμου, με ορισμένες εξαιρέσεις εφαρμοσθηκαν στην πράξη μέχρι της απελευθερώσεως της Δωδεκανήσου και της εισαγωγής της ελληνικής νομοθεσίας, που πραγματοποιήθηκε το Νοέμβριο του 1947.

Τα πρωτοτόκια

Σύμφωνα λοιπόν με το έθιμο των πρωτοτοκίων, ο μεν σύζυγος, ως πατέρας είχε υποχρέωση να προικίσει με την περιουσία που είχε κληρονομήσει από τον πατέρα του τον πρωτογιό του, που καλείται **κανακάρης** και έπαιρνε το όνομά του προς πατρός πάππου του. Η δε σύζυγός του είχε επίσης την υποχρέωση να προικίσει, με την περιουσία που είχε λάβει από την μητέρα της, την πρώτη κόρη της που καλείται **κανακάρη** και η οποία έπαιρνε το όνομα της γιαγιάς της (από την πλευρά της μητέρας της).

Η μεταβίβαση αυτή της γονικής περιουσίας από τον πατέρα στον γιο και από τη μητέρα στην πρωτοκόρη της αποτελούσε νομική υποχρέωση, την οποία οι γονείς ώφει-

λαν να εκπληρώσουν κατά τον χρόνο της τελέσεως του γάμου των παιδιών τους.

Αξίζει πάντως να αναφέρουμε ότι κάθε γονιός, για να εξασφαλίζει τη συντήρησή του κατά τα γηρατειά του, εδικαιούτο να παρακρατήσει ένα μικρό μερίδιο της ατομικής περιουσίας του «γεροντομοίρι». Και ακόμη ότι στην περίπτωση του θανάτου ενός άτεκνου συζύγου, που δεν άφησε διαθήκη, η σύζυγός του ώφειλε να επιστρέψει αμέσως όλη την περιουσία του ανδρός του στους κληρονόμους του (π.χ. στους αδελφούς του) και αυτή είχε μόνο δικαίωμα να αξιώσει τη διατροφή της για το διάστημα το πολύ ενός έτους. Η ρύθμιση αυτή οφειλετο στο γεγονός ότι δεν υπήρχε κληρονομικό δικαίωμα μεταξύ των συζύγων.

Ανισότητα

Το έθιμο των πρωτοτοκίων, που αναφέραμε πιο πάνω, δημιουργούσε μια ανισότητα μεταξύ των πρωτότοκων και των λοιπών τέκνων (δευτερότοκων, τριτότοκων κ.λπ.), τα οποία δεν είχαν κανένα κληρονομικό δικαίωμα απέναντι στους γονείς τους. Η ανισότητα αυτή καταργήθηκε ή περιορίστηκε με αντίθετο έθιμο, που επικράτησε μετά το 1920 σε όλη σχεδόν την Κάρπαθο.

Πάντως τελικά αυτό το κληρονομικό καθεστώς καταργήθηκε οριστι-

κά με την εισαγωγή στα Δωδεκάνησα του ελληνικού Αστικού Κώδικα, οι διατάξεις του οποίου αναγνωρίζουν ίσα κληρονομικά δικαιώματα υπέρ όλων των τέκνων (αρρένων και θηλέων) καθώς και υπέρ του επιζώντος συζύγου σύμφωνα με τους κανόνες της εξ αδιαθέτου διαδοχής.

Ετσι, μετά την κατάργηση του κληρονομικού εθίμου της Καρπάθου, έπαυσαν να ισχύουν όλες οι διατάξεις του και έχουν αντικατασταθεί από τις παραπάνω διατάξεις του Αστικού Κώδικα.

Συμπερασματικά σήμερα κάθε άτομο που ζει στην Κάρπαθο έχει δικαίωμα να συντάξει διαθήκη, της οποίας οι διατάξεις πρέπει να τηρηθούν από τους κληρονόμους του, εφόσον δεν είναι αντίθετες στους ισχύοντες νόμους. Εν ελλείψει δε διαθήκης ή σε περίπτωση ακυρότητας της είναι αυτονόητο ότι, η τύχη της όλης κληρονομίας πρέπει να ρυθμιστεί βάσει των διατάξεων του ισχύοντος κληρονομικού δικαίου.

Επιλογή Βιβλιογραφίας

Εμμ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά, Εν Αθήναις 1896.

Μιχ. Γ. Μιχαηλίδη – Νουάρου, Νομικά έθιμα της νήσου Καρπάθου της Δωδεκανήσου, Εν Αθήναις 1926.

Γεωργίου Μιχαηλίδη – Νουάρου, «Παρατηρήσεις στο κληρονομικό έθιμο της Καρπάθου», Καρπαθιακά Μελέτα, 3 (1984), σ. 7-27.

Ολυμπος. Γυναίκα στον αργαλειό. Η υφαντική είναι μία από τις λαϊκές τέχνες που ανθούν ακόμη στο νησί (φωτ.: Γιώργος Αναστασιάδης).

Συνέχεια από την 15η σελίδα
τελετή με μικρό αριθμό καλεσμένων σε εξωκλήσι χωρίς μουσικά όργανα και φαγητά!

Παραδοσιακές εργασίες

Η οικονομία του νησιού στηρίζεται κατά κύριο λόγο στο μεταναστευτικό συνάλλαγμα (οι περισσότεροι Καρπάθιοι είναι μετανάστες), κατά δεύτερο λόγο στο εμπόριο, τις τουριστικές επιχειρήσεις και σε άλλες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Πρέπει να μνημονευθούν και οι συντάξεις γήρατος και εργασίας, που παίρνει μεγάλος αριθμός Καρπαθίων (άνδρες και γυναίκες άνω των 65 ετών) από τα Ταμεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής και του Καναδά. Οι συντάξεις αυτές, προϊόν πολύχρονης παραμονής και εργασίας στις παραπάνω χώρες, είναι συνήθως πολύ υψηλές –με δεδομένα τα ελληνικά παράλληλα και συντελούν αποφασιστικά στην τόνωση οικονομικών δραστηριοτήτων (εμπόριο, οικοδομή, τραπεζικές καταθέσεις κ.λπ.).

Οι πιο πάνω πόροι εξηγούν ίσως, γιατί οι παραδοσιακές αλιευτικές, γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες είναι στην Κάρπαθο υποβαθμισμένες. Μικρός μόνο αριθμός από τους μόνιμους κατοίκους του νησιού ασχολείται με τέτοια επαγγέλματα,

γι' αυτό άλλωστε τα βασικά γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα εισάγονται από τα γειτονικά νησιά (Κρήτη και Ρόδο) ή άλλα μέρη της Ελλάδας.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα, εξάλλου, όσον αφορά στη γεωργία τουλάχιστον, αποτελεί η μαζική προμήθεια μικρών τρακτέρ («τρακτεράκια») από πολλούς ιδιοκτήτες γης για οικεία χρήση σε κτήματά τους, τα οποία χρησιμοποιούνται παράλληλα και ως μέσα μεταφοράς. Τα «τρακτεράκια» αυτά αντικαθιστούν σιγά σιγά το παραδοσιακό ησιόδειο άροτρο στην καλλιέργεια των αγροτικών εκτάσεων.

Από τα είδη της λαϊκής τέχνης ανθούν ακόμη στο νησί η υφαντική (αργαλειός), η καλάθοπλεκτική, η κεντητική, ενώ υπάρχουν και ορισμένοι καλοί τεχνίτες της ξυλογλυπτικής (π.χ. Νίκος Βιτωρούλης) και της λαϊκής υποδηματοποιίας (στην Ολυμπο).

Παρακολουθώντας τις εξελίξεις

Δεν θα ήταν άστοχο να υποστηριχθεί, ότι η Κάρπαθος αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα περιοχής, η οποία παρακολουθεί τις εξελίξεις της σύγχρονης ζωής, αλλά κατορθώνει, εν τούτοις, να επιβάλει στην πορεία της αυτή ένα ρυθμό, που δεν είναι ξέφρενος και «σαρωτικός» –όπως συμβαίνει με άλλες πε-

Η νύφη και οι κουμπάρες με τις πλουμιστές ενδυμασίες τους και τις ολόχρυσες «κολαίνες» στην Ολυμπο. Στο βάθος, διακρίνεται ο διάκοσμος του καρπαθιώτικου σπιτιού (φωτ.: Γι...

Μετά το γάμο, στο μέγαρο του χωριού, στρώνεται το γαμήλιο τραπέζι. Δεξιά, όρθια, η χήρα γάρι που παραστέκεται του γαμπρού. Στο πέτο, άσπρο μαντίλι, με τα χρυσά δώρα του γάμο κοπή. Για τους νεόνυμφους, που πρέπει να παρευρίσκονται συνεχώς, είναι πραγματική ταλ...

Σε έναν από τους πρόσφατους γάμους που έγιναν. Καστελλοριζιός).

Η μάνα της νύφης και, δίπλα της, το ηλικιωμένο ζευγάρι. Το γαμήλιο γλέντι κρατά δύο ημέρες χωρίς διαλείψεις! (φωτ.: Γιαν. Καστελλοριζιός).

Προσφορά άρτων στον Αϊ-Γιάννη της Βρυκούντας στις 28-29 Αυγούστου (φωτ.: Σταμάτης Γελές).

ριοχές- γιατί οι κάτοικοί της (και οι ξενιτεμένοι σε μακρινές χώρες μαζί) διατηρούν σημεία επαφής με την παράδοση και την ιστορία της.

Επιλογή βιβλιογραφίας

Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, «Η λαογραφική κληρονομιά της Καρπάθου», Δωδεκανησιακά Χρονικά, 4(1978), σ. 192-209.
Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, «Η έντυπη λαϊκή ποι-

ηση στην Κάρπαθο: Μορφή- λειτουργία - σημασία», Δωδώνη, 12 (1983), σ. 347-405.

Μηνά Γ. Γεωργιάδη, «Εισαγωγή στους χορούς της Καρπάθου», Κάρπαθος, 1 (1979), σ. 24-36.

Γεωργίου Μ. Γεωργίου, Καρπαθιακά, τόμ. Α', Πειραιεύς 1958.

Μιχαήλ Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρον, Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου, τομ. Α'+Β', Αθήναι 1932-1934.

Γεωργίου Α. Χαλκιά, Μούσα Ολύμπου Καρπάθου, Αθήνα 1980.

Minas Al. Alexiadis, «Aspects of Modern Folklore on the Island of Karpathos», THETIS: Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns, 3(1996).

Anna Caraveli, «The Song beyond the Song: Aesthetics and Social Interaction in Greek Folksong», Journal of American Folklore, 95(1982), σ. 129-158.

Μουσική της Καρπάθου

Εντυπωσιακή είναι η ποικιλία τραγουδιών, οργανικών μελωδιών και χορών

Του Γεωργίου Αμαργιανάκη

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΚΑΡΠΑΘΟΣ, μολονότι μικρό νησί, διαθέτει μια πλούσια λαϊκή μουσική παράδοση, η οποία, ακόμη και σήμερα καλλιεργείται και συντηρείται πολύ ικανοποιητικά. Είναι, θα λέγαμε, μια από τις λίγες ακόμη παραδοσιακές εστίες στην ελληνική επικράτεια, όπου μπορεί κανείς να βρει και να μελετήσει πολλές όψεις του λαϊκού πολιτισμού γενικότερα και ειδικότερα της παραδοσιακής μουσικής.

Όλα τα είδη

Ο φυσικός διαμελισμός του νησιού, οι ιδιαίτερες ασχολίες των κατοίκων και οι ειδικές οικονομικοκοινωνικές συνθήκες ζωής, συνετέλεσαν στη δημιουργία μιας εντυπωσιακής ποικιλίας τραγουδιών, οργανικών μελωδιών και χορών. Με εξαίρεση τα κλέφτικα τραγούδια που σπανίζουν, στην Κάρπαθο συναντά κανείς όλα τα είδη τραγουδιών που απαντούνται και στον ευρύτερο ελληνικό χώρο, όπως, ακριτικά, ιστορικά, παραλογές, ρίμες, παιδικά, θρησκευτικά, γαμήλια, κ.ά. Οι μελωδίες τους, άλλοτε συλλαβικές και άλλοτε μελισματικές, σε περιοδικό ή ελεύθερο ρυθμό, είναι τροπικές και μονοφωνικές.

Όμως, τουλάχιστον ως το 1930, υπήρχαν και κάποια δίφωνα τραγούδια, τα οποία άκουσε ο Samuel Baud-Bovy να τραγουδούν ηλικιωμένες γυναίκες. Κατά την εκτέλεση των τραγουδιών αυτών, η μια γυναίκα τραγουδούσε την κανονική μελωδία και η άλλη τη συνόδευε με μια απλή μελωδία που εκκίνητο σε δυο μόνο βαθμίδες της κλίμακας (τονική και υποτονική)· και όμως, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, καμιά γυναίκα δεν μπορούσε να τραγουδίσει τα τραγούδια αυτά αν δεν είχε το «ταίρι» της. Παράλληλα υπάρχουν και πολλές μελωδίες, αμειγώς οργανικές ή οργανικές με τραγούδι, που συνοδεύουν τους διάφορους παραδοσιακούς χορούς, από τους οποίους οι πιο γνωστοί είναι: ο κάτω χορός, ο γονατιστός, ο πάνω χορός ή σουστά, ο ζερβός, ο αρκιστής, ο αντιπατητής, ο φουμιστός, ο κρητικός, κ.ά. Οι τρεις πρώτοι συγκροτούν μια ενιαία χορευτική ενότητα, μια χορευτική σουίτα, αν μπορούσαμε να την ονομάσουμε έτσι, σε τρία μέρη. Αρχίζει με τον «κάτω» χορό, που είναι αργός σε εξάσημο ρυθμό, ακολουθεί ο «γονατιστός» με απότομες κλίσεις των γονάτων, τις «γονατές», γι' αυτό και γονατιστός, και ολοκληρώνεται με τον «πάνω χορό», που είναι γρήγορος και μοιάζει με τον κρητικό «πηδηκτό» χορό. Παρά την ενόητά

Ο Μιχάλης Ζωγραφίδης, ο ταχυδρόμος της Ολύμπου, είναι και ο πρώτος λυράρης της περιοχής. Στο καφενείο του χωριού, με το γιο του, δοκιμάζει σκοπούς στη λύρα του (φωτ.: Ν. Οικονομόπουλος, από φωτορεπορτάζ στο περιοδικό «ΕΝΑ»).

τους, οι τρεις αυτοί χοροί, και ιδίως στη Νότια Κάρπαθο, χορεύονται σήμερα και χωριστά ο ένας από τον άλλο. Οι μελωδίες τους, άλλοτε είναι καθαρά οργανικές και άλλοτε συνδυάζονται με τραγούδι.

Μουσικά όργανα

Τα εν χρήσει λαϊκά μουσικά όργανα είναι η αχλαδόσχημη νησιώτικη λύρα, η οποία συντηρείται ακόμη και σήμερα στην παλιά της μορφή, το βιολί, η τσαμπούνα (νησιώτικος άσκαυλος) και το λαούτο. Σε αντίθεση με τη συνήθεια που επικρατεί σε όλο σχεδόν το νησιωτικό χώρο να συνδυάζονται τα όργανα σε ζυγίες, δηλαδή λύρα με λαούτο ή τσαμπούνα με λαούτο, εδώ παίζονται μαζί: λύρα, τσαμπούνα και λαούτο, που συνδυάζονται μεταξύ τους τόσο αρμονικά, ώστε ούτε να παραφωνούν ούτε να αλληλοεπικαλύπτονται. Ο συνδυασμός αυτός ονομάζεται «λιαροτσάμπουνα». Στη νότια όμως Κάρπαθο η τσαμπούνα έχει σχεδόν εκλείψει, ενώ η ζυγιά: λύρα με λαούτο, τείνει να υποκατασταθεί από τη ζυγιά: βιολί με λαούτο.

Σκοποί

Χαρακτηριστικοί είναι επίσης και οι καρπάθιοι «σκοποί». Πρόκειται για παραδοσιακές στερεότυπες μελωδίες, που παίζονται από τα μουσικά όργανα και πάνω σ' αυτές οι τραγουδιστές προσαρμόζουν, ανάλογα με την περίπτωση, διάφορα αυτοσχέδια δίστιχα σε ιαμβικούς 15σύλλαβους στίχους, για να επαινέσουν, να σατιρίσουν, να φιλοσοφήσουν και, γενικά, να εκφράσουν τα συναισθήματά τους. Η πρακτική αυτή, γνωστή σε όλο το νησιωτικό χώρο, και ιδίως στην Κρήτη και στην Κύπρο, φαίνεται να έχει τις ρίζες της στους αρχαιοελληνικούς μουσικούς νόμους, στην πρώτη τους μορφή, που ήταν απλές και ευκολομνημόνευτες μελωδίες, πάνω στις οποίες τραγουδούσαν τους πολιτικούς νόμους, για να μην τους ξεχνούν, όπως και άλλα τραγούδια αφιερωμένα στους θεούς. Η συνέ-

Παραδοσιακός γάμος στην Ολυμπο. Η γαμήλια συνοδεία, με πρώτο τον λυράρη Μιχάλη Ζωγραφίδη και δίπλα του την «κυρά που λαλεί τη νύφη» καθώς την πηγαίνουν στην εκκλησία (φωτ.: Γιάν. Καστελλοριζιός).

χειά τους ανιχνεύεται στη βυζαντινή μουσική, όπου τα «αυτόμελα» τροπάρια και οι «ειρμοί» προσφέρονται ως πρότυπες μελωδίες για να ψαλούν πάνω σ' αυτές χιλιάδες άλλα τροπάρια, τα λεγόμενα «προσόμοια».

Υπάρχουν καμιά εβδομηνταριά τέτοιοι σκοποί με διάφορα ονόματα, όπως σπιώτικος, ζιμπούλι, δυσμαράκι, Λιβισιανός, καταχανιστικός, διαγγούσικος κ.ά. Από αυτούς άλλοι αποδεδειγμένα τοπικοί και άλλοι είναι δάνεια από γειτονικές περιοχές, που έχουν όμως αφομοιωθεί και ενταχθεί στο τοπικό ρεπερτόριο κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να θεωρούνται πλέον ως γνήσιοι τοπικοί σκοποί.

Ο ποιητικός αυτοσχεδιασμός πάνω στους σκοπούς αυτούς μπορεί

να θεωρηθεί ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της καρπαθιακής μουσικής, γιατί, ως ουσιαστικό στοιχείο του γλεντιού, έχει καλλιεργηθεί σε ύψιστο βαθμό.

Με τον ποιητικό αυτοσχεδιασμό, και ιδίως το διαλογικό, διατυπώνονται ιδέες, κρίνονται πρόσωπα και γεγονότα, εκφράζονται κοινωνικές αντιπαράθεσεις κ.ο.κ., που προσδίδουν στο καρπαθιακό γλέντι ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η ικανότητα αυτή των Καρπαθιωτών, που είναι τόσο κοινή όσο και κάθε άλλη καθημερινή λειτουργία, οφείλεται, χωρίς αμφιβολία στην εκπαιδευτική δύναμη της ζωντανής και ακμαίας λαϊκής τους παράδοσης.

Μέσω της παράδοσης αυτής αποκτούν την ικανότητα, συνδυάζοντας αρμονικά την απόλυτη ελευ-

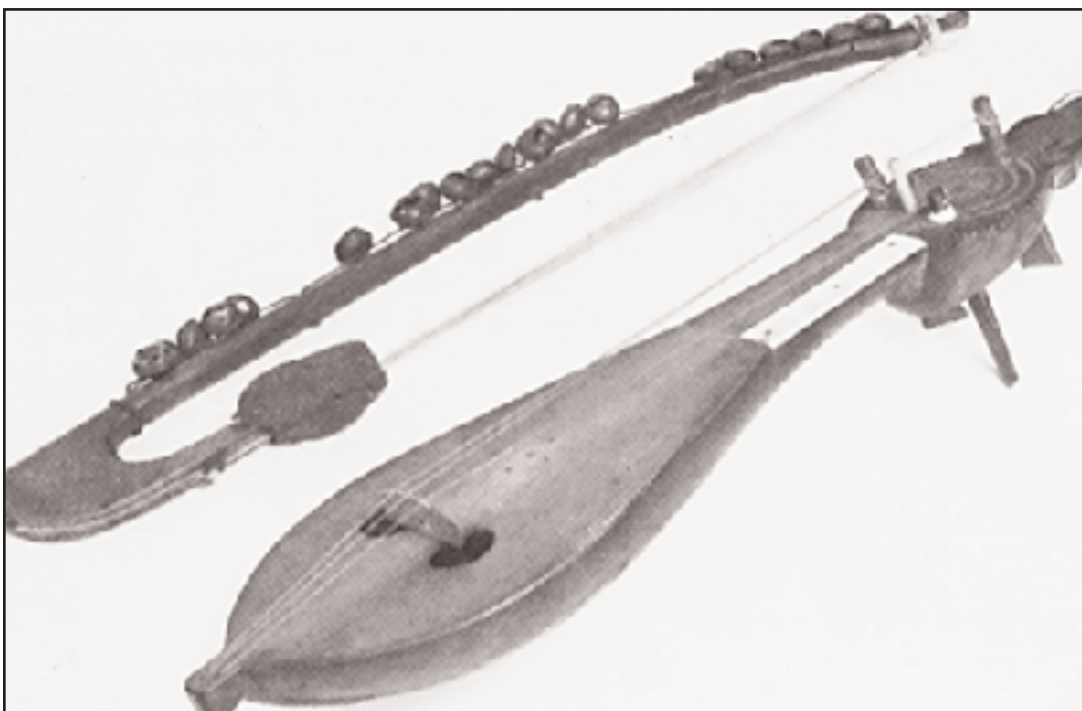
θερία με την αυστηρή πειθαρχία, να φθάνουν στον ύψιστο βαθμό της δημιουργικότητάς τους, που οδηγεί αβίαστα στην ανανέωση της παράδοσης χωρίς ρήξη με το παρελθόν.

Διαφορές

Ανάμεσα στη βόρεια Κάρπαθο, η οποία ήταν και συνεχίζει να είναι πιο συντηρητική, και στη νότια Κάρπαθο, που είναι πιο ανοικτή προς τον έξω κόσμο, υπάρχουν κάποιες διαφορές, οι οποίες όμως δεν πρέπει κατ' ανάγκη να εκλειφθούν ως έκπτωση ή αλλοτρίωση της παράδοσης, αλλ' ως φυσικές διαφορές, που παρατηρούνται από περιοχή σε περιοχή ή ακόμη και ως προϊόν έφεσης για υποδοχή και αφομοίωση νέου υλικού. Γιατί δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι μια παραδοσιακή κοινωνία δεν οικοδομεί γύρω της τείχη, αλλά στήνει μηχανισμούς επιλογής, διήθησης και αφομοίωσης.

Με αυτή τη λογική η νότια Κάρπαθος αποτελεί το χωνευτήριο, που δέχεται, διυλίζει, αφομοιώνει και στη συνέχεια τροφοδοτεί όλο το νησί με νέες ιδέες. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, όλοι οι Καρπάθιοι, ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής και της μικροδιαφορές τους, γλεντούν με τον ίδιο τρόπο και αισθάνονται ότι είναι φορείς της ίδιας παράδοσης, την οποία προσπαθούν να συντηρήσουν, να καλλιεργήσουν και να αναδείξουν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Θα ήταν ευχής έργον, αν η επίσημη πολιτεία μπορούσε να επικουρήσει την προσπάθειά τους, ώστε να περισωθεί μια από τις λίγες παραδοσιακές εστίες που έχουν απομείνει ακόμη ζωντανές στον τόπο μας.

Η καρπαθιώτικη λύρα του ελληνιστή και εθνομουσικολόγου, Ελβετού Σάμουελ Μπο-Μποβί, που επί σειρά ετών επισκεπτόταν τη χώρα μας, περισυλλέγοντας δημοτικά τραγούδια. Η λύρα, κατασκευής Μανόλη Νιοτή, το 1910, βρίσκεται στο Εθνολογικό Μουσείο της Γενεύης. Αχλαδόσχημη η καρπαθιώτικη λύρα, διατηρεί μέχρι σήμερα την παλιά της μορφή.

Η λατρεία της Παναγίας

Οι θρησκευτικές παραδόσεις για την Παναγία έχουν πλούσια θεματολογία

Της Χριστιάνας Δελημάρου-Πανταζή

Φιλολόγος Υποψ. Διδάκτορας Παν/μίου
PARIS IV-SORBONNE

ΕΝΑ χρυσό βενέτικο ανάμεσα σε άλλα ενθύμια, μου έφερε στο νου ένα πανηγύρι της Παναγίας στην ακριτική Κάρπαθο, λίγα χρόνια πριν. Ο αρμονικός συνδυασμός του Δεκαπενταύγουστου στην Κάρπαθο, όπως στα περισσότερα Αιγαιοπελαγίτικα νησιά, με το γυρισμό των ξενιτεμένων και το αυθόρμητο γλέντι αποκαλύπτει τους στενούς δεσμούς που συνδέουν την ανθρώπινη καρδιά με την Παναγία. Ο μεγάλος αριθμός των τοπικών επιθέτων της και η συχνή επίκλησή της στο καρπαθιακό τραγούδι, επιβεβαιώνουν ότι είναι ιδιαίτερα προσφιλής στο νησί και η λατρεία της αποκτά λαϊκό χαρακτήρα.

Στα χωριά της Καρπάθου, οι επωνυμίες της Παναγίας σχετίζονται με τις ιδιότητές της, με τη θέση και την παράδοση της ίδρυσης της εκκλησίας της, με τα χαρακτηριστικά της εικόνας και του ναού.

Στις Μενετές, στο αρχοντικό αυτό χωριό, δεσπόζει ο ναός της **Κοίμησης της Θεοτόκου**, χτισμένος το 19ο αιώνα πάνω σε παλαιότερο, με την εξαιρετική εικόνα της Βρεφοκρατούσας **Παναγίας των Μενετών**.

Ω Παναγιά των Μενετών, από φορείς τσεμπέρι, να φέρεις ούλα τα παιδιά από τα ξένα μέρη.

Ο «Ιερός Βράχος» και η Εκκλησία συνδέονται με την ηρωική ιστορία του λαού της Καρπάθου και την αντίσταση στους αλλεπάλληλους κατακτητές. Γι' αυτό και τα 150 χρόνια από την ανέγερση της «Κοίμησης» (1845-1995) γιορτάστηκαν με λαμπρή επισημότητα.

Στις Μενετές, στην τοποθεσία Λάι, βρίσκεται η **Ελαδιώτισσα**, που γιορτάζει στις 23 Αυγούστου. Στα Πηγά-

Μεσοχώρι. Η ιστορική εκκλησία της Παναγίας της Βρυσιανής: Μα η Παναγία η Βρυσιανή από το Μεσοχώρι / δεν άφηκε την Κάρπαθο να γίνει Τουρκοχώρι. Χτισμένη δίπλα σε βρύση, γιορτάζεται στις 8 Σεπτεμβρίου με παλαιό πανηγύρι. Στο βάθος διακρίνεται η εκκλησία της Αγίας Τριάδος (φωτ.: Κ. Λιόντης).

δια γιορτάζονται η **Βαγγελίστρα**, η Ζωοδόχος Πηγή, -η **Ζωοδόκοπη**- και η Λαρνιώτισσα (7 και 8 Σεπτεμβρίου). Στην Αρκάσα βρίσκεται η **Αποπαντή** (Υπαπαντή, 2 Φεβρ.), εκκλησία του 19ου αιώνα και η **Παναγιά η Μαρμαρηνή**, που οφείλει το όνομά της στη μαρμαρόκτιστη εκκλησία της. Στο Απέρι, η Παναγία λέγεται **Κυρά**, επίθετο τιμητικό και αρχοντικό από το «Κυρία».

Στο ίδιο χωριό στα μέσα της χειμωιάτικης σποράς γιορτάζει η **Μεσοσπορίτισσα**, ενώ στα «ννιάμερα», στις 23 Αυγούστου, η **Ακαταλί-**

φρτρούσα και η **Κυρα-Παναγιά η Μερτωνίτισσα** στον παραλιακό Μερτώνια. Το Μεσοχώρι, είναι το χωριό της ξακουστής Παναγίας της **Βρυσιανής**, που είναι χτισμένη δίπλα σε βρύση.

Μα η Παναγία η Βρυσιανή από το Μεσοχώρι

δεν άφηκε την Κάρπαθο να γίνει Τουρκοχώρι.

Στο Οθος βρίσκεται η **Κοίμηση της Παναγίας**, μια από τις «νοικοκυρισμένες», τις μεριδιούχες εκκλησίες, στην οποία οι παλιές οικογένειες του χωριού είχαν δικά τους στασίδια και

τα έδιναν προίκα στον «κανακάρη» και την «κανακαρά» της οικογένειας, απεικονίζοντας έτσι την κοινωνική τους θέση. Ακόμη υπάρχει το ξωκλήσι της **Γυνατούς**, δηλαδή της Γεννητούς, που γιόρταζε στα Γενέθλια της Θεοτόκου και το ξωμονάστηρο της **Ελεούσας**, στους Εύρους.

Στη Βωλάδα, στην «πλαουάλα» του βουνού είναι χτισμένη η Παναγιά η **Πλαγιά** και στην περιοχή του Καλοέρου η **Καλοερίτισσα**, ενώ η **Λαδιώτισσα** στα Σπόα είναι χτισμένη σε λι(β)άδι. Στον παραδοσιακό οικισμό της Ολύμπου γιορτάζονται ο **Ευαγγελισμός** (η λεγόμενη **Πέρα Παναγία**) και η **Κοίμηση της Θεοτόκου**, παλιά εκκλησία, που εντυπωσιάζει με τη λιτότητα του χώρου και τις τοιχογραφίες.

Θεματολογία

Οι θρησκευτικές παραδόσεις για την Παναγία έχουν πλούσια θεματολογία. Η προειδοποίησή της για επερχόμενους κινδύνους, η υπόδειξη του τόπου για το χτίσιμο της εκκλησίας της, η βοήθειά της σε κρίσιμες στιγμές, τα θαύματά της, η τιμωρία της στο άδικο προβάλλονται μαζί με μια πληθώρα παραμυθιακών στοιχείων και θρησκευτικών αντιλήψεων προσαρμοσμένων στη λαϊκή λατρεία. Έτσι, η εικόνα της Κυράς του Απερίου έφευγε από το Κάστρο και καθόταν στους βάτους, γιατί σ' εκείνο το σημείο ήθελε την εκκλησία της. Στον όρμο, όπου ήταν το εκκλησάκι της,

Στη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας, επενδυμένη με φύλλα χρυσού, ασήμι και πολύτιμες πέτρες, γίνονται τάματα.

Στους προσκυνητές προσφέρονται λουκουμάδες, καρπούζι και «άρτος». Πρόκειται για το πανηγύρι της Κοίμησης της Θεοτόκου στον παραδοσιακό οικισμό της Ολύμπου (φωτ.: Σταμάτης Γελές).

Η Κοίμηση της Θεοτόκου στο χωριό Μενετές. Μεγάλη τρίκλιτη βυζαντινή εκκλησία, χτίστηκε το 1845. Στη βάση του βράχου, πάνω στον οποίο δεσπόζει η εκκλησία, υπήρχε παλαιότερα νεκροταφείο και τρεις ναοί. Ο «Ιερός Βράχος» και η εκκλησία της Παναγίας συνδέονται με την ιστορία του λαού της Καρπάθου και την αντίσταση στους αλλεπάλληλους κατακτητές. Γι' αυτό τον Δεκαπενταύγουστο γιορτάζεται με καθολική συμμετοχή. Τη δεύτερη μέρα γίνεται το «ικάντο», εκκλησιαστικός πλειστηριασμός των αφιερωμάτων στην Παναγία (φωτ.: Κ. Λιόντης).

βρέθηκε, όπως λέει η παράδοση, η εικόνα της Κυρα-Παναγιάς, αν και την είχε στο πλοίο του ο καπετάν Γιάννης Στειακός, που πνίγηκε στο ναυάγιο του 1859 στη Μαύρη Θάλασσα. Η Παναγιά των Μενετών σταμάτησε τη θύελλα και βοήθησε τους μαστόρους που έχτιζαν την εκκλησία της να γυρίσουν στο λιμάνι για να ολοκληρώσουν το έργο τους, ενώ στα 1864 προειδοποίησε για επερχόμενο σεισμό. Αλλά και στο επαναστατικό κίνημα του 1944 η προστασία της θεωρήθηκε από τη λαϊκή Μούσα αναμφισβήτητη:

*Η βάρκα ήτανε μικρή στην Αίγυπτο να σώσει
μ' η Παναγιά το θέλησε να μας ελευθερώσει.*

Ανταποδοτική σχέση

Η θρησκευτική συμπεριφορά εμπλουτίζεται και με την ανταποδοτική σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο, που επιθυμεί να πραγματώσει τα όνειρά του, και την Παναγιά, που παρουσιάζεται συμμετοχος στον ανθρώπινο αγώνα αλλά και αποδέκτης προσφορών. Τα τάματα των «πιστών», υλικά, πνευματικά ή συμβολικά, έχουν στόχο να εξευμενίσουν τον πιο οικείο θείο παράγοντα, την «τοπική» Παναγιά και να «κατοχυρώσουν» τη βοήθειά της. Η υγεία, ο έρωτας, ο γάμος, η στειρότητα, η ξενιτιά, ο άμεσος κίνδυνος είναι τα πιο συνηθισμένα θέματα για επίκληση βοήθειας.

Τάματα, εκτός από τα χρηστικά και τα πολύτιμα αντικείμενα ή τις προσωπικές αφιερώσεις, είναι και ονόματα, όπως Μαρία, Δεσποινιά, Ευαντζελία, Θετεκού, Παναγιούλλα. Ακόμη αναφέρονται και πολλές ιδιαίτερες περιπτώσεις, όπως της άκληρης γυναίκας στην Ολυμπο που πρόσφερε το χωράφι της στην Παναγιά, πολλών αρρώστων που δώρισαν την ακίνητη περιουσία τους, αλλά και του καπετάνιου, που συναντώντας τρικυμία, έταξε τη βράκα που φορούσε:

*...Ο ένας ήταζε κερί κι ο άλλος πανωφόρι,
κ' ο καπετάνιος που 'χασι, τη βράκαν απού 'φόρει...*

Σύμφωνα με τις τοπικές συνήθειες οι «θαυματοργές» εικόνες βοηθούσαν και στην αύξηση της περιουσίας των εκκλησιών. Στην Ολυμπο η εικόνα της Παναγίας περιφερόταν στα σπίτια και συγκεντρώνονταν γεωργικά προϊόντα και χρηματικά ποσά που καταθέτονταν στο εκκλησιαστικό ταμείο. Το ίδιο γινόταν και εξακολουθεί να γίνεται στις Μενετές.

Η συχνή επίκληση της Παναγίας από το λαϊκό τραγουδιστή στα νανουρίσματα, στα τραγούδια της αγάπης, του γάμου, της ξενιτιάς, στα μοιρολόγια, έστω και με ένα στερότυπο τρόπο, κάνει έντονη τη συμμετοχή της και αποδίδει πιο πειστικά το όνειρο, την ευχή, και την ανθρώπινη ελπίδα.

Η Παναγιά όμως είναι πρώτα απ' όλα η γυναίκα-μάννα. Ο πόνος και η

κραυγή της αποδίδονται έξοχα στο «Μοιρτζολόι της Παναγιάς», που τραγουδιέται τη Μεγάλη Βδομάδα και στην Κάρπαθο.

*...Η Παναγιά σα τ' άκουσεν ήπεσε τσ' ελιώθη,
σταμνί νερό της ρίχτουσι τρία κανάκια μόσκο...*

Τραπέζι της Παναγίας

Πιο έντονη και παραστατική γίνεται η λατρεία της στο νησί με τα μεγάλα, όλο ζωντάνια, πανηγύρια που συνοδεύονται από κοινό γεύμα, το «τραπέζι τη Παναγίας». Τον Αύγουστο ολόκληρη η Κάρπαθος, στις Μενετές, στο Απέρι, στις Πυλές, στην Ολυμπο, είναι μια γιορτή. Το Σεπτέμβρη ακολουθεί το πανηγύρι της Βρυσιανής (8 Σεπτεμ.).

Εναν τέτοιο Δεκαπενταύγουστο βρέθηκα στις Μενετές. Η καθολική συμμετοχή με εντυπωσίασε. Ανθρωποι που κατοικούν μόνιμα στο νησί, άνθρωποι που άξια δουλεύουν σε άλλες πόλεις, άνθρωποι που βρήκαν την τύχη τους στην ξενιτιά, όλοι τους Καρπάθιοι, που μόνο εκεί νιώθουν τη γη πατρίδα, ένωναν τη χαρά τους μπροστά στην αυλή της Παναγιάς τους. Την παραμονή στον Επιτάφιο έψαλλαν τα Εγκώμια, σύμφωνα με εκείνα της Μ. Παρασκευής.

Ανήμερα, μετά την επίσημη λειτουργία, το τραπέζι ήταν κοινό. Με τάξη βρεθήκαμε στο εκκλησιαστικό μέγαρο, όπου η προσφορά της προσωπικής εργασίας των νέων έδινε

μα εικόνα συνέχειας της παράδοσης. Το βράδυ ακολούθησε το γλέντι. Η ομαδικότητα της εκδήλωσης, που δημιούργησε εξαιρετικές εντυπώσεις. Καθόμασταν ο ένας δίπλα στον άλλο, τρώγαμε από το ίδιο πιάτο και πίναμε από κοινό ποτήρι, που γύριζε από χέρι σε χέρι. Τα καρπαθιακά όργανα, ανεβασμένα σε τραπέζια, έπαιζαν και ο κόσμος χόρευε ασταμάτητα.

Η δεύτερη μέρα ήταν εξίσου ενδιαφέρουσα με το πολύ ζωντανό έθιμο του «ικάντο», εκκλησιαστικού πλειστηριασμού των αφιερωμάτων στην Παναγιά. Εικόνες, μαντίλια, κωνσταντινάτα, ντούμπλες περνούσαν μπροστά μας και οι μικροί, που διαλαλούσαν την ποιότητα και τις τιμές, εύρισκαν απίθανους τρόπους να πείσουν για μεγαλύτερη προσφορά. Το χρυσό μου βενέτικο είναι το ενθύμιο από εκείνη την αξέχαστη βραδιά στις Μενετές. Κρασί, όργανα και χορός, έφταναν το πανηγύρι στην κορύφωσή του. Αργά, όταν το κέφι είχε ανάψει, άνοιξαν την πόρτα μιας διπλανής αίθουσας.

Ετοιμα στρωμένα τραπέζια περιμεναν τους άνδρες, που σύμφωνα με τη συνήθεια και ενώ ο χορός συνεχιζόταν όλη τη νύχτα ζωηρός, έπιναν και τραγουδούσαν αυτοσχέδιες μαντινάδες για την Παναγιά.

*Ω Παναγιά μου Δέσποινα, φιλώ το πρόσωπό σου,
στην εορτή σου πάρε με να πιω 'πο το νερό σου.*

Γλωσσικό ιδίωμα

Η Κάρπαθος είναι μία γλωσσική νησίδα στο χώρο της νεοελληνικής διαλεκτολογίας

Του **Κωνστ. Μηνά**

Καθηγητή Πανεπιστημίου Αιγαίου

ΟΠΩΣ αποδεικνύεται από τις επιγραφές που βρέθηκαν στην Κάρπαθο, οι παλαιότεροι Έλληνες κάτοικοι της ήταν Δωριείς. Το δωρικό γλωσσικό υπόστρωμα αναφάνεται μέσα από τα σημερινά της γλωσσικά ιδιώματα. Δωρικά γλωσσικά κατάλοιπα είναι: 1. Το α (αντί η) σε τοπωνύμια όπως Δαματρία, Αχούσα, Κάπος, Χαλές και σε κοινές λέξεις όπως η κυνομαλέα (=φασκομηλιά), η μπακκουνιά (=μηκωνιά), σακκάτζω (=εγκλείω αιγοπρόβατα σε περίβολο), συνομάλικος. 2. Η διατήρηση της προφοράς του ο ως ου, π.χ. βρούλλο, γούπιας. 3. Η τροπή του ε σε ι, π.χ. (φλέβα) Βλία, (αγκαλέα) ανγκαλία, (λέγω) λιώ. 4. Η αφομοίωση του ερρίνου με τα επόμενα άηχα στιγμαία, π.χ. (δαγκάνω) βακκώ, τοκ κόσμο, συπέθερος, τοπ πόνο, λύννουττα, ελύννουττο, τοι τοίχο.

Κατάλοιπα

Αναμφισβήτητα, εξ άλλου, κατάλοιπα της αρχαίας Ελληνικής είναι η διατήρηση του τελικού ν, π.χ. ήρτεν έναν απίδδικ κ' ήφαι την αμυγδαλέα, η διατήρηση της προφοράς των διπλών συμφώνων, π.χ. άμμος, άλλος, η προφορά των συμφωνικών συμπλεγμάτων βγ, βδ, γδ, ργ, ρδ ως βγ, βδ, γδ, ρα, ρδ, π.χ. ραβδί, εβδομά, γάέρω, αργα, σκόρδος, η διατήρηση της ρηματικής κατάλ. -(σ)ουσιν και της σχηματισμένης αναλογικά προς αυτήν κατάλ. -σασιν, π.χ. λύννουσιν, θέννα λύσουσιν, ελύσασιν και πλήθος λεξιλογικών αρχαϊσμών, όπως π.χ. ανοβρία, αρκιούμαι (-ορχούμαι), (ε)γκαλώ, εικάτζω, κωλύω, (ε)παίρομαι, περεχνός (=φτωχός), φακούρα (=νεράντζι, από το όμφαξ), χαλί (=κλαδί), ψηνή (=μικρή ψείρα).

Από τη μεσαιωνική Ελληνική τα ιδιώματα της Καρπάθου διατηρούν την αφομοίωση του ερρίνου στα συμπλέγματα νθ, μφ, γχ, π.χ. πεθερός, νύφη, συχωρώ, τις καταλήξεις -ουμουν και -ουσουν του μεσοπαθητικού παρατατικού, π.χ. ελύννουμουν, ελύννουσουν, την κατάλ. έα της Ολύμπου (ή Ελύμπου).

Διαφοροποιήσεις

Τα γλωσσικά ιδιώματα της Καρπάθου ανήκουν στα νοτιοανατολικά ιδιώματα της Νεοελληνικής. Συγγενεύουν ιδιαίτερα με τα ιδιώματα της Κάσου, της Χάλκης και της ΝΑ Ρόδου, παρουσιάζουν όμως ομοιότητες και με τα ιδιώματα της Κύπρου, της Δ. Κρήτης, της Ικαρίας και εν μέρει της Χίου, των Κυκλάδων και των κε-

Στην Ολυμπο διασώζονται αρκετά αρχέγονα στοιχεία στον καθημερινό βίο. Περισσότερο απομονωμένη από τα άλλα χωριά της Καρπάθου, διατηρεί αναλλοίωτα τα ήθη και έθιμα, καθώς και την αρχαϊζουσα, με δωρικά κατάλοιπα, διάλεκτο (φωτ: Σταμάτης Γελές).

ντρικών και νότιων μικρασιατικών παραλιών. Κατά τον Μιχαήλ Μιχαηλίδη-Νουάρο, μπορούν να διακριθούν σε τέσσερις ζώνες: 1. Τη βορειοτάτη με την Ολυμπο (και το Διαφάνι). 2. Τη βόρεια με το Μεσοχώρι και τα Σπόα. 3. Την κεντρική με το Απέρι, τη Βολιάδα, το Οθος, τις Πηλές. 4. Τη νότια με τις Μενετές και την Αρκάσα (και το Φοινίκι). Στην πρωτεύουσα της Καρπάθου, την Κάρπαθο, ακούει κανείς χαρακτηριστικά τόσο της κεντρικής όσο και της νότιας ζώνης. Αξίζει να παρατηρηθεί ότι σε ένα σχετικά μικρό νησί υπάρχει τόση διαλεκτική διαφοροποίηση, που ασφαλώς οφείλεται στο ότι η φυσική διαμόρφωση του νησιού δεν επέτρεπε εύκολη και τακτική επικοινωνία ανάμεσα στις αντίστοιχες γεωγραφικές ζώνες. Επιδράσεις από ιδιώματα άλλων νησιών ή γεωγραφικών διαμερισμάτων δεν μπορούν να αποκλειστούν, μεταφορές όμως μεγάλων πληθυσμιακών ομάδων στην Κάρπαθο και άρα μεταφυτεύσεις έτοιμων γλωσσικών ιδιωμάτων από άλλα νησιά θα πρέπει μάλλον να αποκλειστούν.

Η Ολυμπος

Τα γλωσσικά ιδιώματα της Καρπάθου είναι πολύ συντηρητικά, συντηρητικότερο όμως είναι το ιδίωμα

της Ολύμπου, όπου, εκτός άλλων, εμφανίζονται τα επόμενα φαινόμενα, που δεν απαντούν στα άλλα χωριά: 1. Η ασυνηθισία, π.χ. η ποέα (=ποδιά), η / τα βαθέα, ο σκορπίος, η δροσία, του κλαΐου, τα κλαΐα, τω(κ) κλαΐω (=του κλαδιού) κ.λπ.). 2. Η υπερωική προφορά των κ και γκ/γγ, ενώ στα άλλα χωριά τα σύμφωνα αυτά τσιτακίζονται. 3. Η διατήρηση της προφοράς των λλ, ενώ στα άλλα χωριά (εκτός επίσης των Μενετών και της Αρκάσας) ανομοιώνονται σε λδ. 4. Η προφορά του ι ως κ, όταν ακολουθεί το ημίφωνο j, π.χ. τα (μ)μάκια (=μάτια). 5. Η κατάλ. -ούμεθθα, αντί της ούμεστα των άλλων χωριών, π.χ. λουννούμεθθα. 6. Η κατάλ. -θημιν, π.χ. ελύθημιν, αντί της -θημεν των άλλων χωριών. 7. Η αντωνυμία των, π.χ. των είπε, το σπίτι των αντί τως, π.χ. τως είπε, το σπίτι τως, των άλλων χωριών. Η Κάρπαθος είναι μια γλωσσική νησίδα στο χώρο της νεοελληνικής διαλεκτολογίας και η Ολυμπος μια γλωσσική νησίδα στην Κάρπαθο.

Για σύγκριση

Η συντηρητικότητα των ιδιωμάτων της Καρπάθου τα καθιστά πολύ σημαντικά και για τη συγκριτική μελέτη και τη διαφώτιση και άλλων περιφερειακών επίσης διαλέκτων,

όπως της Κυπριακής, της Κρητικής, της Τσακονικής και, ιδιαίτερα, της Κατωϊταλικής, όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει από τις εργασίες των μελετητών της, του G. Rohlfis, του Σταμ. Καρατζά, του Αγ. Τσοπανάκη, του Αναστ. Καραναστάση και άλλων. Στο σημείο αυτό ήθελα να παραθέσω ένα σχετικό απόσπασμα από δημοσίευμα του καθηγητή μου Ν. Ανδριώτη, στη Ν. Εστία 13, 1933, 482 σχετικό με τη γλώσσα και τη λαογραφία της Καρπάθου: «Η ψυχή του καρπαθιακού λαού είναι μια ψυχή καθάρια ελληνικά, απ' τις καθαρότερες που μπόρεσε να διασώσει ο Ελληνισμός ανάμεσα στις θύελλες και τις τρικυμίες της ιστορίας».

Οι λόγοι που συγκρατούσαν παλαιότερα τους Καρπαθίους στο νησί τους δεν υπάρχουν πια. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πάρα πολλοί από αυτούς αναζήτησαν και αναζητούν καλύτερες συνθήκες εργασίας στο εξωτερικό και σε άλλα μέρη της Ελλάδας, απ' όπου συχνά επιστρέφουν μεταφέροντας και πολλά φαινόμενα της κοινής Νεοελληνικής, των οποίων η διείσδυση ευκολύνεται βέβαια με τη γλώσσα του σχολείου, της Εκκλησίας, του Τύπου, της τηλεόρασης και με την ανάπτυξη του λεγόμενου εσωτερικού τουρισμού.

Καρπάθια αρχιτεκτονική

Τύποι σπιτιών στους οικισμούς και διάφορα είδη κτισμάτων στις εξοχές του νησιού

Του Δημήτρη Φιλιππίδη

Αν. Καθηγητή Ε. Μ. Πολυτεχνείου

ΤΟ ΚΑΡΠΑΘΙΚΟ σπίτι είναι το κέντρο αναφοράς της ζωής, σύμβολο της οικογενειακής συνοχής, υλική παράσταση της έννοιας του τόπου. Με τη λέξη «σπίτι» ο Καρπάθιος – ιδίως ο νοσταλγός μετανάστης – συνοψίζει τις ρίζες του, τις μνήμες του, που τον κρατούν σε νοερή επαφή με το νησί, ακόμα και αν βρίσκεται στις άκρες του κόσμου. Τη συναισθηματική αυτή φόρτιση έπιασε ίσως πρώτος ο Β. Χανιώτης γράφοντας το 1933: «Τα ποικίλα χρώματα των χωραφιών με τα χαρακτηριστικά νησιώτικα περιτοιχίσματα και τα κατάλευκα σπίτια, απάνω από τη μπλε θάλασσα συνδυάζονται σε μια σειρά θαυμαστών τοπίων με έντονα χρώματα και φως, που θέλγουν τα μάτια. Οποιος ανατράφηκε σ' αυτό το περιβάλλον εύκολα δεν το ξεχνά».

Ενας ξένος επισκέπτης που μπορεί να μην υποψιάζεται τίποτα από αυτά, είναι αδύνατον να μην προσέξει σήμερα τη μεγάλη φροντίδα που απευθύνεται σε αυτά τα σπίτια, όχι μόνο από τους μόνιμους κάτοικους αλλά και από τους πολυάριθμους μετανάστες που επιμένουν, στο πείσμα της ψυχρής λογικής, να επενδύουν μεγάλα ποσά στη συντήρηση και στον εξοπλισμό αυτών των σπιτιών. Με αυτό βέβαια τον τρόπο δείχνουν τους **άρρηκτους δεσμούς** τους με το νησί, το χρέος που αισθάνονται ότι έχουν απέναντι στους προγόνους και την κληρονομιά τους.

Δείγματα αγάπης

Ενα τέτοιο σπίτι, λοιπόν, δεν είναι απλά αυτό που βλέπουν μόνο τα μάτια μας. Δεν είναι μόνο οι τόσο φροντισμένες λιθοδομές, οι σκαλιστές πόρτες, το αφάνταστα πλούσια στολισμένο εσωτερικό του σπιτιού σε γιορτές, αλλά και σε καθημερινή βάση. Οσο και να ήταν διάσημοι από την Κρήτη έως τα μικρασιατικά παράλια οι παλιοί Καρπάθιοι πετράδες και χτίστες, αυτά τα σπίτια που έχτισαν για τις οικογένειές τους στον τόπο τους είναι δείγματα αγάπης και φροντίδας.

Είναι μια εξομολόγηση εκφρασμένη σε ντόπια υλικά, που μέσα της περιέχεται όλος ο μόχθος και τα βάσανα μιας δύσκολης ζωής με στηρήσεις, με το σκληρό μισέμο για να επιβιώσουν.

Αν δεν έχει κανείς αυτά υπόψη του, θα δυσκολευτεί να καταλάβει τη σημασία που έχει το καρπάθιο σπίτι όπως φαίνεται σήμερα διατηρημένο στο κοινοτικό μουσείο του Οθους, με το *σουφά*, τη *μαντήλα του σύλου* και τα *χρέμια*, τους μαστραπάδες και τα πιάτα στα *γύρω ράφια* και τα σκαλιστά ξυλόγλυπτα στο *καμαροσάνι-*

Μενετές. Αποψη του οικισμού με εμφανή νεοκλασικά στοιχεία στα σπίτια (φωτ.: εκδ. «Μέλισσα»).

δο και στο φύλλο του ντουλαπιού.

Οσα ξέρουμε για την παραδοσιακή αρχιτεκτονική στην Κάρπαθο ανήκουν σε μαρτυρίες και σε δείγματα που σώζονται **από δύο αιώνες** πριν. Αλλά και πάλι αυτό αρκεί για να συνθέσουμε μια γενική εικόνα. Οι πιο παλιοί οικισμοί οχυρωμένοι για να προστατευτούν από τους πειρατές, όπως συμβαίνει σε όλο το Αιγαίο, με μάλλον διώροφα σπίτια σε πυκνή διάταξη και χωρίς αυλή. Κρίνοντας από κάποια **υπολείμματα** που σώζονται σήμερα ξέρουμε πως αυτά τα σπίτια ήταν μικροσκοπικά, μονόχωρα και θα έπρεπε εσωτερικά να προβλεπόταν κάποια χαμηλή, χτιστή ή ξύλινη, υπερύψωση του δαπέδου, ξεχωρίζοντας έτσι το χώρο του ύπνου από το υπόλοιπο εσωτερικό. Με τη δημιουργία του ελληνικού κράτους είτε εγκαταλείφθηκαν οι οχυροί οικισμοί είτε απλώθηκαν έξω από τα τείχη ακολουθώντας πιο χαλαρές και λιγότερο πυκνές διατάξεις σπιτιών.

Συστηματικές περιγραφές

Οι πρώτες συστηματικές περιγραφές που έχουμε προέρχονται από τον αρχαιολόγο L. Ross που επισκέφθηκε το νησί το 1843. Αυτός παρατηρεί ότι τα σπίτια έχουν, όπως μεταφράζει ο Μ. Γ. Μιχαηλίδης – Νουάρος που θα συναντήσουμε παρακάτω, «ένα **ιδιόρρυθμο σχέδιο**»: «Σχηματίζουν ένα επίμηκες τετράγωνο (...) Αμέσως εις την είσοδόν του βρίσκεται ένα είδος καναπέ και η εστία υπό την μορφήν μεγάλης θερμάστρας, και εις αυτό το μέρος παραμένει η οικογένεια. Το άλλο μισό κατέχει ένα ανυψωμένο πατάρι (ο σο-

φάς) εις ανάστημα ανθρώπου επάνω από το δάπεδον. Κάτωθεν αυτού είναι οι αποθήκες, επ' αυτού δε ευρίσκονται κιβώτια και μπαούλα, και εκεί κοιμάται η οικογένεια. (...) Κανένα σπίτι δεν έχει δεύτερο δωμάτιο. Στα απαραίτητα οικιακά σκεύη περιλαμβάνονται ένας μεγάλος αριθμός χρωματιστών πιάτων, τα οποία κρέμονται εις τους τοίχους, και μεγάλες ρηχές ολοστρόγγυλες ξύλινες γαβάθες...»

Ακόμα πυκνότερες αναφορές με συστηματική καταγραφή όλων των σχετικών όρων έγινε από το μεγάλο τοπικό ιστορικό και λαογράφο Μ. Γ. Μιχαηλίδη – Νουάρο το 1934, που κωδικοποίησε οριστικά όλα τα χαρακτηριστικά του καρπάθικου σπιτιού και ξεχώρισε τις διάφορες παραλλαγές του στη βόρεια και τη νότια Κάρ-

Συνέχεια στην 24η σελίδα

Συνέχεια από την 23η σελίδα

παθο. Ο ίδιος κατέγραψε σχολαστικά όλα τα υπόλοιπα παραδοσιακά χτίσματα έξω και μέσα στους οικισμούς. Από τις μετέπειτα μελέτες της τοπικής αρχιτεκτονικής ξεχωρίζουν εκείνη της Ε. Λειμώνη - Τρεμπέλα για το παραδοσιακό σπίτι (1970) και για τους ανεμόμυλους (1973). Έτσι η πρόσφατη αρχιτεκτονική της Καρπάθου μας είναι γνωστή στις γενικές της τουλάχιστον γραμμές - από τους κύριους τύπους σπιτιών έως τις παραλλαγές τους, τα διάφορα είδη κτισμάτων για τη γεωργία και την κτηνοτροφία που ήταν άλλοτε σκορπισμένα στις εξοχές του νησιού.

Το καθαυτό σπίτι

Αρχίζοντας λοιπόν, από το καθαυτό σπίτι μέσα σε οικισμούς, σύμφωνα με το Μιχαηλίδη - Νουάρο, διακρίνεται το τυπικό διμερές σπίτι, συνδυασμός «μεγάλου» και «μικρού» σπιτιού στη μια πλευρά της αυλής, ενώ το «κελλί» με το φούρνο συνδέονται μαζί τους σε σχήμα Γ. Κάτω από την αυλή μπαίνει ο στάβλος. Το «μεγάλο» όπως φανερώνει και το όνομά του, είναι το επίσημο σπίτι, ο χώρος υποδοχής σε γιορτές, οπότε ανάλογος είναι ο ξύλινος εξοπλισμός του εσωτερικά με σουφά (κάτω σουφά και πανωσουφί), μουσάντρα, παγκάλι και παγκαλάκι. Το σπίτι αυτό μένει κλειστό και ανοίγει μόνο σε ειδικές περιστάσεις.

Το «μικρό σπίτι» (παράσπιτο) αντίστοιχα είναι το καθημερινό σπίτι, εκεί που ζει η οικογένεια. Αυτό είναι μια μικρογραφία του «μεγάλου» και απλούστερα διακοσμημένο, αλλά χωρίς να του λείπει κάποιο από τα βασικά συστατικά του, ο σουφάς και ο πάγκος, ενώ προστίθενται το τζάκι και η σταμνοθοούκα (θέση για τη στάμνα). Ο συνδυασμός «μεγάλου» και «μικρού» σπιτιού απαιτεί βέβαια ένα σχετικά μεγάλο οικόπεδο και πρόσθετα έξοδα, για αυτό δεν ήταν ο απόλυτος κανόνας. Στις περισσότερες περιπτώσεις υπερσχύει ο απλούστερος (και παλιότερος) τύπος, δηλαδή το περίπου τετράγωνο σπίτι που εξυπηρετεί ταυτόχρονα όλες τις ανάγκες, καθημερινές και γιορτινές.

Αυτή η μονάδα κατοικίας, δηλαδή το ισόγειο, μονόχωρο κτίσμα με αυλή που μπορούσε ευκολότερα να προσαρμοστεί στις πλαγιές όπου χτίζονταν οι τότε οικισμοί, διαδέχτηκε το άλλοτε διώροφο των οχυρών οικισμών. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις η στέγαση του σπιτιού και των βοηθητικών του χώρων γίνεται πάντα με το επίπεδο δώμα από χώμα, που φέρεται από ένα αξονικό δοκάρι ξύλινο, τη μεσαία, και τις κάθετες σε αυτό μικρότερες δοκίδες, τις τράες. Αν η μεσαία έχει μεγάλο μήκος, όπως κατά κανόνα συμβαίνει, τότε ενισχύεται με τον κεντρικό στύλο, σε επαφή με την άκρη του σουφά.

Εννοείται πως αυτό το μεταγενέστερο σπίτι αντιστοιχεί σε ένα γενικότερο τύπο σπιτιού που με διάφορες παραλλαγές συναντιέται στα Δωδεκάνησα και άλλοτε ήταν διαδομένο στα απέναντί τους μικρασιατι-

Ολυμπος. Ανεμόμυλοι στη ράχη πάνω από τη συνοικία Γυτσιλέα. Ο δεξιός μύλος είναι εξετροχάρης και οι υπόλοιποι πεταλόσχημοι. Ο τελευταίος τύπος είναι ο πιο συνηθισμένος τύπος στο νησί. Κάποτε οι μύλοι αποτελούσαν πολύτιμο περιουσιακό στοιχείο των πλουσίων οικογενειών. Σήμερα είναι εγκαταλελειμμένοι (φωτ.: εκδ. «Μέλισσα»).

κά παράλια. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πυκνές επαφές που είχαν οι Καρπάθιοι με τη Μικρά Ασία τους πρόσφεραν πλήθος προτύπων για την αρχιτεκτονική τους, αλλά επίσης και την απαραίτητη (τυποποιημένη) ξυλεία για την κατασκευή της επίπεδης στέγης από χώμα, που θα δούμε παρακάτω, όταν κάποτε εξαντλήθηκαν τα άλλοτε πλούσια δάση του νησιού.

Επιρροές

Οι επιρροές που δέχτηκε η καρπάθικη αρχιτεκτονική τον περασμένο αιώνα δύσκολα εντοπίζονται με ακρίβεια γιατί οι μετανάστες είχαν ήδη απλωθεί στα γύρω νησιά, τη Μικρά Ασία και την Κρήτη - για να ανα-

φέρω μόνο τους πλησιέστερους προορισμούς τους. Από εκεί μπορούσαν να μεταφέρουν συγκεκριμένα πρότυπα στην πατρίδα τους, όπως το σπίτι με στέγη για παράδειγμα, μάλλον σε δύο παραλλαγές (σε σχήμα τετράγωνο ή μακρυνάρι), ισόγειο ή διώροφο. Αυτός ο καθαρά αστικός τύπος εκτόπισε εντελώς την παλιότερη επίπεδη στέγη με χώμα, την τόσο τυπική στα νησιά του Αιγαίου, ιδίως στη νότια Κάρπαθο, ενώ διείσδυσε και σε αυτήν ακόμη τη συντηρητική και απομονωμένη Ολυμπο. Μαζί με αυτή την αλλαγή ήρθαν και νεοκλασικά στοιχεία, όπως ανάγλυφη διακόσμηση σε οριζόντιες ταινίες, σε παραστάδες και σε αετωματικές απολήξεις (όταν η στέγη ή-

ταν δිරριχτή). Βέβαια δεν εγκαταλείφθηκαν εντελώς τα κτίσματα με δώμα· εξακολούθησαν να χτίζονται αλλά κυρίως πια για αγροτικές ασχολίες. Μέσα σε οικισμούς πάντως έγιναν μάλιστα και διάφορες προσμίξεις ανάμεσα σε παλιές και νεότερες μορφές, οπότε δημιουργήθηκαν νέες παραλλαγές σπιτιών, με συνδυασμό διώροφων (ανωγοκάτωγο) με μονώροφα τμήματα και με προσθήκη δωματίων, ενώ η αυλή ελαττώθηκε σε έκταση και έχασε την παλιά της αξία.

Αγροτικά κτίσματα

Εκεί που οι εξελίξεις μόλις άγγιξαν ή και αγνοήθηκαν εντελώς ήταν στα αγροτικά κτίσματα. Σε αυτό συνέβαλε η εγκατάλειψη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, ήδη ορατή από τα μέσα του περασμένου αιώνα, αλλά επίσης και η σχετικά πρωτόγονη μορφή αυτών των κτισμάτων, που επέτρεπε ελάχιστες αποκλίσεις από καθιερωμένα, στοιχειώδη πρότυπα. Το απλούστερο κτίσμα σε αυτή την κατηγορία ήταν βέβαια το ελάχιστο σε μέγεθος κατάλυμα του βοσκού στην ύπαιθρο (βοσκαρέα στην Ολυμπο), που τον προστατεύει από τα στοιχεία της φύσης με τον πιο στοιχειώδη τρόπο. Διαθέτει μόνο ένα άνοιγμα, την είσοδο, που δε φράζεται καν με πόρτα. Στο εσωτερικό του με το χωμάτινο δάπεδο έχει μια ελάχιστη υπερύψωση εκεί που θα πλαγιάσει ο βοσκός απέναντι στο τζάκι, ενώ στο βάθος, πάνω στο βοριά, διαθέτει μερικές σχισμές για να περνά ο αέρας, βοηθώντας το τυρί να πήξει.

Μια κάπως πιο σύνθετη μορφή αυ-

Στάβλος με αλώνι στην περιοχή Καρπάθου (φωτ.: εκδ. «Μέλισσα»).

Εσωτερικό παραδοσιακού σπιτιού στο κοινοτικό μουσείο του χωριού Οθος (φωτ.: Εκδ. «Μέλισσα»).

(...) Αμέσως εις την είσοδόν του βρίσκεται ένα είδος καναπέ και εις αυτό το μέρος παραμένει η οικογένεια. Το άλλο μισό κατέχει ένα ανυψωμένο πατάρι (ο σοφάς) εις ανάστημα ανθρώπου επάνω από το δάπεδον. Κάτωθεν αυτού είναι οι αποθήκες, επ' αυτού δε ευρίσκονται κιβώτια και μπαούλα, και εκεί κοιμάται η οικογένεια (...) Κανένα σπίτι δεν έχει δεύτερο δωμάτιο. Στα απαραίτητα οικιακά σκεύη περιλαμβάνονται ένας μεγάλος αριθμός χρωματιστών πιάτων, τα οποία κρέμονται εις τους τοίχους, μεταφράζει ο Μ. Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος τον L. Ross, που επισκέφθηκε την Κάρπαθο το 1843. Αυτή η εσωτερική διευθέτηση διασώζεται ως σήμερα σε πολλά σπίτια του νησιού, όπως στη φωτογραφία (δεξιά) από σπίτι στο Μεσοχώρι. Εκείνο που εντυπωσιάζει είναι ο εξοπλισμός και η φροντίδα (Φωτ.: Κ. Λιόντης).

τού του κτίσματος χρησιμοποιείται από τους γεωργούς για να στεγάσει τα «χοντρά» ζώα και τους ίδιους. Στην αρχική του παραλλαγή, το κτίσμα αυτό (στάβλος) αποτελείται από έναν ενιαίο χώρο με χαμηλό χτιστό χώρισμα (κοντοτόχι) ανάμεσα σε ζώα και ανθρώπους, διαθέτει μια μοναδική είσοδο, χώρο αποθήκευσης του άχυρου (κούρπιθας ή αχερώνας) και συμπληρώνεται με το αλώνι. Τέτοια κτίσματα σώζονται ακόμη, αν και πια ερείπια, στην Αυλώνα της Ολύμπου. Αργότερα η περιοχή των ζώων διαχωρίστηκε εντελώς από εκείνη των ανθρώπων, αποκτώντας συχνά και χωριστή είσοδο, ενώ προστέθηκε κάποτε μαγειρείο με φούρνο. Ανάλογα ο χώρος διαμονής των ανθρώπων δανείστηκε στοιχεία από το τυπικό σπίτι σε οικισμούς, οπότε απόκτησε έναν κανονικό, έστω λιτό, σοφά και εσωτερικό στόμιο για την πάντα απαραίτητη στέρνα. Όπως τελικά διαμορφώθηκε αυτό το κτίσμα, μπορούσε να στεγάσει τον αγρότη για παρατεταμένες χρονικές περιόδους μέσα στη χρονιά χωρίς να του λείπει τίποτε από τα στοιχειώδη· απόδειξη ότι σήμερα πολλά τέτοια κτίσματα σε μετόχια της νότιας Καρπάθου μετατράπηκαν σε μόνιμες κατοικίες.

Ειδική και μοναδική από όσο γνωρίζω, περίπτωση στο νησί ήταν η Αυ-

Ολυμπος (Ελυμπος). Αποψη συνοικίας. Κάτω Χωριό. Διακρίνονται σπίτια με παλαιότερα (αγροτικά) στοιχεία δίπλα σε άλλα με νεότερα (νεοκλασικά) στοιχεία, όπως στέγες με κεραμίδια, μεγάλα συμμετρικά ανοίγματα και περιθώρια (πιλάστρα) (φωτ.: εκδ. «Μέλισσα»).

λώνα, αγροτικός οικισμός σε μια ώρα απόσταση από την Ολυμπο, σε τέτοια θέση ώστε να εξυπηρετεί τις κύριες καλλιέργειες περιφέρειας της κοινότητας. Εκεί τα περίπου 300 αγροτικά κτίσματα σχηματίζουν κανονικό χωριό όπου η διάταξη τους επιτρέπει το ελεύθερο πέρασμα του ανέμου μέσα από τα αλώνια.

Ανεμόμυλοι

Οι **ανεμόμυλοι** μαρτυρούν εξίσου διάφορες επιδράσεις από τα γύρω νησιά: οι πεταλόσχημοι (όπως της Ολύμπου) θυμίζουν έντονα εκείνους στο Λασιθί της ανατολικής Κρήτης, ενώ οι κυλινδρικοί συγγενεύουν με εκείνους στις Κυκλάδες αλλά και σε άλλα νησιά των Δωδεκανήσων.

Σήμερα, με τις ραγδαίες αλλαγές που σημειώθηκαν μεταπολεμικά, δεν μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστο το καρπάθικο σπίτι. Πέρα από τις συνεχείς τροποποιήσεις και προσθήκες που επέβαλε ο σύγχρονος τρόπος ζωής, εμφανίστηκαν νέα πρότυπα για την αρχιτεκτονική που δεν έχουν πια συγγένεια με τα παλιά. Παρ' όλα αυτά, ακόμη και σε καινούργιες οικοδομές, οι Καρπάθιοι συνηθίζουν ακόμη να εξοπλίζουν κάποιο χώρο του σπιτιού με τον παλιό, καταξιωμένο τρόπο· εκεί θα μαζεύονται για τα παραδοσιακά τους γλέντια.

Αντίσταση κατά των Ιταλών

Η κοινωνική διάσταση του Εθνικοαπελευθερωτικού Κινήματος της Καρπάθου

Του Γεωργ. Ν. Λεοντσίνη

Αναπλ. Καθηγητή Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών

ΕΙΝΑΙ πλέον πολύ μακριά η εποχή που οι περισσότεροι ιστορικοί έβλεπαν την τοπική ιστορία απλώς ως αντανάκλαση της εθνικής ιστορίας ή ως ένα είδος ευχάριστης απασχόλησης για τους ερασιτέχνες ιστοριογράφους. Η διεθνής, ωστόσο, εμπειρία έχει δείξει ότι η τοπική ιστορία διεγείρει το ενδιαφέρον ανθρώπων όλων των ηλικιών, ενώ η έρευνα και η μελέτη της συνιστά ήδη μια αναγνωρισμένη από το διεθνή χώρο επιστημονική και εκπαιδευτική λειτουργία και πρακτική. Στην εποχή μας, όλο και περισσότερο γίνεται συνείδηση ότι οι τοπικές ιστορικές σπουδές έχουν διαφορετικό ορίζοντα έρευνας από τις σπουδές στο επίπεδο της συνολικής εθνικής ιστορίας. Επειδή κάθε περιοχή αντιμετωπίζει διαφορετικά τα προβλήματά της, είναι πολύ σημαντικό να προσπαθείς να εκτιμήσεις ιστορικά πού, πότε και γιατί μερικές κοινότητες έχουν διαφορετικές εμπειρίες και πρακτικές από κάποιες άλλες. Αλλωστε, η τοπική εμπειρία είναι δυνατόν να οδηγήσει με περισσότερη ασφάλεια στην εθνική. Η ένταξη ακόμη του ιστορικού γεγονότος και του περιεχομένου μιας ιστορικής κατάστασης σε τόπο και χρόνο πραγματοποιείται ακριβέστερα με αφετηρία τη μελέτη της τοπικής ιστορίας.

Η Κάρπαθος, όπως και τα άλλα νησιά του δωδεκανησιακού συμπλέγματος, έμειναν τελικά για περισσότερο χρονικό διάστημα έξω από τα όρια του ελληνικού κράτους και η τουρκική κατοχή στο νησί διατηρήθηκε μέχρι την κατάληψη των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς, το έτος 1912. Το νησί παρέμεινε υπό γερμανοϊταλική κατοχή έως το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και η αντιστασιακή δραστηριότητα του καρπαθιακού πληθυσμού της περιόδου αυτής, όπως και των άλλων νησιών, εναντίον των Ευρωπαίων κατακτητών ήταν σαφώς προσδιορισμένη από την αρχή. Έχει οπωσδήποτε την αφετηρία της από τότε που η κατάληψη των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς χαιρέτισθηκε δήθεν από αυτούς ως προάγγελμα της εθνικής απελευθέρωσης των νησιών από τους Τούρκους, αλλά κυρίως στη συνέχεια, όταν πλέον παρά τις διακηρύξεις των Ιταλών για πλήρη αυτονομία των Δωδεκανήσων, εκείνοι δεν άργησαν να φανερώσουν τους πραγματικούς τους σκοπούς.

Στρατηγική σημασία

Η βιβλιογραφία, οι γραπτές πηγές, οι καταγεγραμμένες προφορικές μαρτυρίες των αγωνιστών του επαναστατικού κινήματος της Καρπά-

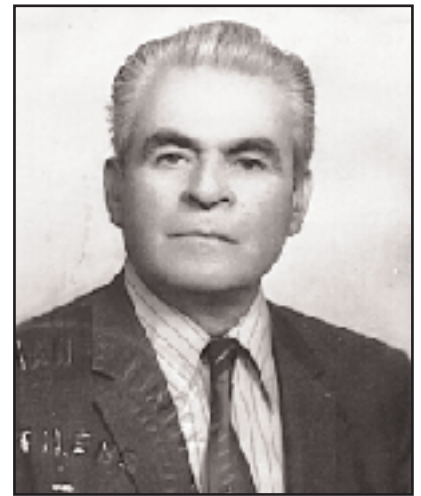

Στήλη στο Φοινίκι, σε ανάμνηση του επαναστατικού απελευθερωτικού κινήματος της Καρπάθου, τον Οκτώβριο του 1944. Ομοίωμα του πλοίου «Ιμμακολάτα», που στις 8.10.44 ξεκίνησε από το Φοινίκι για την Αλεξάνδρεια, μεταφέροντας το μήνυμα της επαναστατημένης Καρπάθου στην εκεί Ελληνική Κυβέρνηση (φωτ.: Κ. Λιόντης).

θου του έτους 1944, η λαϊκή ποίηση¹ και δημιουργία προσφέρουν σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα ανακατασκευής της εικόνας των ιστορικών γεγονότων και του προσδιορισμού του περιεχομένου της αντιστασιακής δραστηριότητας του πληθυσμού κατά την περίοδο της διπλής κατοχής (1912-1944), με βάση ιδιαίτερα την κορύφωσή της στο κίνημα της 5ης Οκτωβρίου του έτους 1944.² Η Κάρπαθος, όπως και όλο το δωδεκανησιακό νησιωτικό σύμπλεγμα, αξιολογούνταν από την ηγεσία της ξένης κυριαρχίας ως καίριας στρατηγικής σημασίας γεωγραφικός χώρος. Γι' αυτό η κατάληψη από την Ιταλία την άνοιξη του έτους 1912 των νησιών του νότιου Αιγαίου, που τελούσαν ακόμη υπό τουρκική κατοχή, δεν περιείχε σχέδια και δεν είχε συνδεθεί με

στόχους που θα εξυπηρετούσαν τα κοινωνικά και τα εθνικά συμφέροντα του ντόπιου πληθυσμού και του Ελληνισμού γενικότερα.

Οι ιστορικοί και οι πανεπιστημιακοί δάσκαλοι των ιστορικών μαθημάτων δεν έχουν, νομίζω, συμπεριλάβει σε βάθος ή δεν έχουν γενικά δώσει τη διάσταση που χρειάζεται στην ιστορία της περιοχής κατά την περίοδο αυτή. Τις Δυτικές κατά κανόνα, ευρωπαϊκές κυριαρχίες στον ελληνικό χώρο τις γνωρίζουμε από τη σχολική ιστορία μέχρι την ένωση της Επτανήσου με τον κορμό του απελευθερωμένου από τους Τούρκους τμήματος της κεντρικής Ελλάδας. Δεν δίνεται, δηλαδή, στη διδασκαλία η έμφαση που οφείλεται στη διπλή κατοχή, την ιταλογερμανική περίοδο της Δωδεκανήσου κατά τα έτη

Ο Ευάγγελος Ν. Αγγελος (γεν. 1914), ένας από τους δυναμικότερους οπλαρχηγούς του Απελευθερωτικού Κινήματος Καρπάθου, ο οποίος διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ως εκφραστής της επαναστατικής δύναμης για την ανατροπή της φιλοϊταλικής συμφωνίας με αποτέλεσμα την παράδοση των Ιταλών στους Καρπαθίους.

1912-1946/7 και, φυσικά, απουσιάζει ακόμη από τα εθνικά προγράμματα σπουδών η διάσταση του κοινωνικού και του εθνικού περιεχομένου της αντίστασης και του απελευθερωτικού κινήματος των κατοίκων των νησιών της Δωδεκανήσου κατά την περίοδο αυτή.

Οι ρίζες και οι απαρχές της εθνικής επαναστατικής δραστηριότητας των κατοίκων των νησιών ανάγονται στην περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης. Οι Δωδεκανήσιοι συμμετείχαν στον αγώνα ποικιλοτρόπως και τα περισσότερα από τα νησιά ανακηρύχθηκαν τμήματα της Ελληνικής Πολιτείας. Το έτος 1830 όμως επιστράφηκαν στην Τουρκία, μαζί με τη Σάμο, με αντάλλαγμα την Εύβοια, η οποία ενσωματώθηκε στο μέχρι τότε ελεύθερο τμήμα της κεντρικής και νησιωτικής Ελλάδας, σύμφωνα με τις διατάξεις του Πρωτοκόλλου της 22/3 Φεβρουαρίου του έτους 1830.³ Ωστόσο, για να αναφερθούμε ειδικότερα στην Κάρπαθο, παρατηρούμε ότι ο αγώνας για την εθνική ανεξαρτησία ήταν διαρκής και επίπονος. Η συνεχής επαναστατική δραστηριότητα είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα του καρπαθιακού λαού από την εποχή της Ελληνικής Επανάστασης μέχρι και την ενσωμάτωσή της με το απελευθερωμένο τμήμα της κεντρικής και λοιπής νησιωτικής Ελλάδας. Η εμπάθυνση στα γεγονότα και στις συνθήκες της εξέγερσης των Καρπαθίων κατά της γερμανοϊταλικής κατοχής επιβεβαιώνουν την αρετή και την τόλμη των ανθρώπων της Καρπάθου, οι οποίοι αν και ήταν άγευστοι από πολεμικές εμπειρίες, απομονωμένοι στο νησί τους, (δεδομένου ότι και οι τελευταίοι κατάσκο-

Ο παλιός ναός της Ευαγγελιστρίας, κατά τα πρώτα χρόνια της Ιταλικής Κατοχής, στα Πηγάδια, πρωτεύουσα σήμερα της Καρπάθου. Ο ναός καταστράφηκε ολοσχερώς και στη θέση του χτίστηκε νέος. Από επιστολικό δελτάριο της συλλογής Αντ. Μαίλλη. Το μόνο καλό (!) που οι Ιταλοί άφησαν στο νησί, όπως και στα υπόλοιπα Δωδεκάνησα, είναι μια σειρά καρτ-ποστάλ.

ποι είχαν αποχωρήσει στις 19/20 Απριλίου 1944). Ήταν επίσης χωρίς καθοδήγηση και επιτελικό νου, γι' αυτό και βρήκαν τελικά τη συλλογική συμμετοχή ως τρόπο αναζήτησης της εθνικής τους ελευθερίας. Εκμεταλλεύθηκαν επιτυχώς με σύμπνοια και διορατικότητα την εθνική συγκυρία, τις νίκες των Συμμαχικών Δυνάμεων και την κατάρρευση του Αξονα. Γιατί, η αποχώρηση των Γερμανών από την Κάρπαθο, δεν σήμαινε για την ιταλική διοίκηση της Δωδεκανήσου και την παράδοση του νησιού στους κατοίκους του ή παύση γενικά άσκησης της ιταλικής διοίκησης και εξουσίας στη Δωδεκάνησο.

Δυναμικός πυρήνας

Ειδικότερα, το επαναστατικό απελευθερωτικό κίνημα της Καρπάθου πραγματώθηκε από ένα δυναμικό πυρήνα, ο οποίος αποτελούνταν από μια πολυμελή ηγετική ομάδα Καρπαθίων αγωνιστών που εμπνέονταν από κοινά ιδανικά και επιδιώξεις. Οι εκπαιδευτικοί, η ηγεσία της εκκλησίας του νησιού και ο εφημεριακός κλήρος συνειδητοποίησαν την ανάγκη της συσπείρωσης του νησιωτικού πληθυσμού. Η επιτυχής αντιμετώπιση των δυσκολιών από τον πληθυσμό έδειξε την εμπιστοσύνη του στα ηγετικά πρόσωπα του κινήματος, αλλά και τη δυναμική της πνευματικής ηγεσίας στο χώρο της τοπικής κοινωνίας.

Η συλλογικότητα, η σύμπνοια, η πειθαρχία των πρωτεργατών στο σκοπό και τους στόχους του κινήματος, η προθυμία στην ανάληψη ευθυνών και η ενότητα για την επίτευξη του κοινού στόχου είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτής της συλλογικής κίνησης προς την απελευθέρωση από την ιταλογερμανική δοκιμασία. Σ' αυτό το πλαίσιο λειτούργησαν με συνέπεια οι ένοπλες δυνάμεις του κινήματος για την απελευθέρωση

της Καρπάθου (και της Κάσου).

Η συμμετοχή επίσης των εκπαιδευτικών του νησιού στο απελευθερωτικό κίνημα, της ηγεσίας της τοπικής Εκκλησίας και του εφημεριακού κλήρου, ερχόταν ως απόρροια των κοινωνικών και εθνικών προβλημάτων που είχαν δημιουργηθεί στην περιοχή, κυρίως ύστερα από την εμφάνιση του φασισμού στην Ιταλία. Η εκκλησία είχε υποστεί σοβαρή δοκιμασία και οι προσπάθειες εξιταλισμού του πληθυσμού από την ιταλική διοίκηση πραγματοποιούνταν με πρόγραμμα. Το κλείσιμο των σχολείων, η παύση και οι εξορίες των δασκάλων, η επιβολή διδασκαλίας της ιταλικής ως ξένης γλώσσας στα σχολεία των νησιών και οι απόπειρες απολίσωσης του περιεχόμενου σπουδών, οι συλλήψεις και οι φυλακίσεις πατριωτών, η οικονομική εξαθλίωση του πληθυσμού απετέλεσαν σοβαρές αιτίες για την εξέγερση. Υστερα, η πανελλήνια αντιστασιακή δραστηριότητα του Έθνους προς το γερμανοϊταλικό φασισμό είχε άμεση ανταπόκριση και στο ντόπιο πληθυσμό, με συνέπειες την ενδυνάμωση του αιτήματος της εθνικής απελευθέρωσής τους και την ένωση των νησιών της Δωδεκανήσου με τον κορμό του απελευθερωμένου από τους Τούρκους τμήματος της κεντρικής και νησιωτικής Ελλάδας⁴.

Εθνική ιδεολογία

Μέσα από τα γεγονότα που προκλήθηκαν κατά τη σύντομη χρονική περίοδο του επαναστατικού απελευθερωτικού κινήματος της Καρπάθου (ένα δωδεκαήμερο διήρκεσε αυτό) διαφαίνεται με ενάργεια η διάσταση αυτού του ιστορικού φαινομένου. Ωστόσο, ο ιστορικός μελετητής δεν στέκει μόνο στη μικρή διάρκεια του δωδεκαήμερου, αλλά αναλύει μέσα στη μακρά διάρκεια το πολυδιάστατο περιεχόμενο της λειτουργίας των

κοινωνικών δυνάμεων σε έναν τόπο. Κι αυτός ο τόπος διαθέτει μια ιστορία. Αυτή στους νεότερους χρόνους ξεκινά, όπως ανέφερα στην αρχή, από την περίοδο των Οθωμανών Τούρκων στο νησί, τα χρόνια της ελληνικής επανάστασης και την περίοδο της Εθνικής Αντίστασης. Η πλούσια πολιτιστική παράδοση και οι εκπαιδευτικές προσπάθειες όλων των φορέων αγωγής και παιδείας του νησιού και της τοπικής εκκλησίας είχαν διαμορφώσει στέρεη εθνική ιδεολογία, με βάση την οποία οι ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις του νησιού με εκφραστή τους δημιουργούς του Κινήματος υπερέβησαν τις δυσκολίες, εγγενείς και εξωγενείς, που προέρχονταν από εσωτερικές ή ξένες εχθρικές δυνάμεις της περιοχής.

Οι σημερινοί κάτοικοι του νησιού έχουν τον ιδιαίτερο λόγο τους να διατηρούν στη μνήμη τους το ιστορικό περιεχόμενο του κινήματος. Σε λόγους κοινωνικούς, γεωγραφικούς, λόγους στρατηγικής σημασίας, που ειδικό μελετητές έχουν ήδη προσδιορίσει, οφείλεται ο σχηματισμός και η οργάνωση του δυναμικού και καθοριστικού πυρήνα του απελευθερωτικού κινήματος στο χωριό Μενετές. Η δυναμική, ωστόσο, του αγώνα επεκτάθηκε σταδιακά σε όλο το νησί και η ευόδωση μάλιστα του εγχειρήματος είχε τελικά παγκαρπαθιακό χαρακτήρα και καθολική αποδοχή.

Σημειώσεις

1) (1944-1994) με αναφορές στην καρπαθιακή λαογραφία, Πρακτικά Α' Συμποσίου Λαογραφίας (υπό έκδοση). Βλ. τον ίδιο, «Εμμετροί προβληματισμοί και αναμνήσεις ενός λαϊκού στιχουργού από την Κάρπαθο», *Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα* 36 (1994), σ. 21-25 (Αφιέρωμα στα Δωδεκάνησα), και τον ίδιο, «Η λαογραφική κληρονομιά της Καρπάθου», *Δωδεκανησιακά Χρονικά* Δ' (1978). Βλ. ΕΥ. Γεραπετρίτης, *Δοξαστικό στον τόπο που γεννήθηκε - Μενετές Καρπάθου*, Αθήνα 1994 (Πρόλογος Καθηγητή Μ. Α. Αλεξιάδη, όπου και σχετική βιβλιογραφία για τη λαϊκή ποίηση

και το απελευθερωτικό κίνημα της Καρπάθου).

- 2) Κ. Α. Μελάς, *Ιστορία του επαναστατικού απελευθερωτικού κινήματος Καρπάθου*, υπό έκδοση (από κοινότητα Μενετών Καρπάθου), και Κ. Παζατζής, «Το απελευθερωτικό κίνημα της Καρπάθου του 1944» *Καρπαθιακά Μελέτα* 1 (1979), σ. 70-98. Βλ. Ι. Γ. Θεΐτης, *Η επανάσταση Καρπάθου 1944*, β' έκδ., «Σύλλογος των απανταχού Μενετιατών Καρπάθου», Αθήναι 1965, *passim* και Μ. Μιχαηλίδης - Νουάρος, «Χρονικό της νήσου Καρπάθου», *Πιτταβούργου Πεννυβανίας* 1951, σ. 32-69. Βλ. Γ. Μ. Γεωργίου, «Χρονικόν του απελευθερωτικού κινήματος Καρπάθου την 5ην Οκτωβρίου 1944» στο: *Καρπαθιακά*, (εκδ. Γ. Μ. Γεωργίου), τόμ. Α', Πειραιεύς 1958, σ. 301-352, και Σ. Ι. Αγαπητίδης, «Ο πατριωτικός δυναμισμός των ακριτών του Αιγαίου», *Δωδεκανησιακόν Αρχείον*, 7 (1996), σ. 15-16.
- 3) Ε. Γ. Πρωτοφάλλης, *Η Επανάσταση του 1821 και οι απελευθερωτικοί αγώνες των Δωδεκανησίων*, Αθήναι 1971, και τον ίδιο, «Η Δωδεκάνησος εις τον αγώνα του 1821», *Καρπαθιακά Μελέτα* 3 (1984), σ. 29-46. Βλ. τον ίδιο, «Η τύχη των νοτιών Σποράδων κατά την Επανάσταση και μετ' αυτήν», *Καρπαθιακά Μελέτα* 2 (1981), σ. 290-307, και Χ. Ι. Παπαχριστοδούλου, «Η δράση δύο Ροδιών αγωνιστών στην Κάρπαθο και Κάσο κατά τον ιερόν αγώνα της Εθνικής Ανεξαρτησίας», *Καρπαθιακά Μελέτα* 2 (1981), σ. 169-184.
- 4) Κ. Α. Μελάς, *ό.π.* και Ι. Θεΐτης, *ό.π.* σ. 23 κ.ε. Βλ. Κ. Παζατζής, *ό.π.* σ. 71 κ.ε.

Βιβλιογραφία

Σωτηρίου Ι. Αγαπητίδη, «Ο πατριωτικός δυναμισμός των ακριτών του Αιγαίου», *Δωδεκανησιακόν Αρχείον*, 7 (1996), σ. 15-16.
Μηνά Αλ. Αλεξιάδη, «Η έντυπη λαϊκή ποίηση στην Κάρπαθο: Μορφή - λειτουργία - σημασία», *Δωδώνη*, 12 (1983), σ. 347-405.
Γεωργίου Μ. Γεωργίου, *Καρπαθιακά*, τόμ. Α', Πειραιεύς 1958, σ. 301-352.
Κωνστ. Αντ. Μελά, *Ιστορία του Επαναστατικού Απελευθερωτικού Κινήματος Καρπάθου* (υπό έκδοση).
Μιχ. Γ. Μιχαηλίδης - Νουάρος, *Χρονικόν της νήσου Καρπάθου*, Πιτταβούργου Πεννυβανίας 1952.
Ιωάννου Γ. Θεΐτη, *Η Επανάσταση Καρπάθου 1944*, Αθήναι 1965.
Κωνστ. Ιω. Παζατζή, «Το απελευθερωτικό κίνημα της Καρπάθου 1944», *Καρπαθιακά Μελέτα*, 1 (1979), σ. 70-98.

Η πνευματική Κάρπαθος

Παιδεία, λόγιοι και συγγραφείς, Τύπος και πολιτιστικοί φορείς

Του **Ντίνου Αντ. Μελά**

Δικηγόρου – Φιλολόγου, Επιστημονικού Συνεργάτη Πανεπιστημίων Αθηνών

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ της παιδείας στη νεότερη ιστορία της Κάρπαθου πρέπει να αναζητηθούν στη δεκαετία 1495–1505, περίοδο που ο Μανουήλ Γρηγορόπουλος βρισκόταν στο νησί. Ο Γρηγορόπουλος, της γνωστής κρητικής οικογένειας λογίων και κωδικογράφων, προκειμένου να αντιμετωπίσει τις οικογενειακές του ανάγκες (είχε νυμφευθεί εν τω μεταξύ στην Κάρπαθο και απέκτησε τρία παιδιά), σύστησε εκεί ένα είδος ιδιωτικής σχολής, στην οποία φοιτούσαν νέοι που επιθυμούσαν να μορφωθούν.

Πιθανή είναι επίσης η επίδραση της Σιναίας Σχολής της Αγίας Αικατερίνης του Χάνδακα (1560-1640) στο γειτονικό νησί, όπως επίσης και τα φιλολογικά προϊόντα της Μεγαλονήσου εκείνης της εποχής. Ιδιαίτερα όμως ο «Ερωτόκριτος», ο οποίος είναι προσφιλές ανάγνωσμα και ακρόαμα των Καρπαθίων μέχρι σήμερα. Να σημειωθεί ακόμη ότι αποτέλεσε και σχολικό εγχειρίδιο στους περασμένους αιώνες, αφού άλλωστε ο συγγραφέας του καταγόταν από την ευγενή οικογένεια των Κορνάρων της Κάρπαθου, όπως επιβεβαίωσε και η πρόσφατη έρευνα (Ν. Μ. Παναγιωτάκης).

Οι επιδράσεις αυτές πρέπει πάντα να τοποθετούνται μέσα στο πλαίσιο της λαϊκής κουλτούρας και ιδιαίτερα στην πλούσια δημοτική ποίηση του νησιού, που και σήμερα διατηρείται ανέπτυκτη και εντυπωσιάζει ο λαϊκός ποιητικός λόγος (δεκαπεντασύλλαβο ομοιοκατάληκτο δίστιχο). Επίσης βλέπουμε να υπάρχουν επιδράσεις και από άλλα γειτονικά νησιά (Τήλο, Σύμη, Κάλυμνο, όπως και την Κύπρο), γιατί έρχονταν δασκαλοι να διδάξουν στην Κάρπαθο: Μετά μάλιστα και την ίδρυση (1713) από το Μακάριο Κολογερά της Σχολής της Πάτμου.

Μονή Βασσών

Συστηματικότερη όμως ανάπτυξη της παιδείας στο νησί παρατηρούμε ύστερα από την ίδρυση (1806) της Σχολής στην Πατριαρχική Μονή του Αγίου Γεωργίου Βασσών Κάρπαθου, από τον π. Εμμανουήλ Σεκαλλάρη που έδωσε σημαντική πρόοδο στα γράμματα στο νησί.

Στα επόμενα χρόνια παρουσιάζονται αξιόλογες μορφές δασκάλων που διδάσκουν στα σχολεία του νησιού, όπως: Μιχαήλ Μαγκλής – Τηλιακός (1808-1828), Ανδρέας Διακαντράς, δάσκαλος και αγωνιστής (1815), Μιχαήλ Β. Πετρίδης – Πνευματικός (1818), Ηγούμενος Χρύσανθος (1830), Ιωάννης Φωκάς, ο Συμαίος

Η Σταυροπηγιακή Μονή του Αγίου Γεωργίου στην τοποθεσία Βάσσεσ ή και Βάτσεσ, ανάμεσα στα χωριά Απέρι και Οθος. Η ακριβής ημερομηνία ίδρυσης της Μονής δεν είναι γνωστή. Πάντως ανθεί στις αρχές του 17ου αι., επί Πατριάρχου Κυρίλλου Λουκάρεως. Από τις αρχές του 19ου αι. λειτουργεί εδώ η πρώτη Σχολή της Κάρπαθου. Το Καθολικό της Μονής, σταυροειδής ναός μετά τρούλου, χτίστηκε το 1857. Μετά τον πόλεμο η Μονή ερήμωσε και γκρεμίστηκε σχεδόν ολόκληρο το κτιριακό της συγκρότημα. Μόνο τα τελευταία χρόνια, με τον νέο Μητροπολίτη Κάρπαθου και Κάσου Αμβρόσιο και χάρη στον ενθουσιασμό και την «καλογεριστική» υπομονή και επιμονή του ιερομονάχου Ναθαναήλ, άρχισε η ανακαίνιση του Καθολικού, με στόχο να αποκατασταθεί το κτίσμα στην αρχική του μορφή. Επίσης ανακαινίστηκε το αρχονταρίκι (στη φωτογραφία αριστερά), χτίστηκαν μετόχι, βιβλιοθήκη, αίθουσα διαλέξεων και μικρό μουσείο, ώστε η Μονή να γίνει πνευματική κυψέλη θεολογικού χαρακτήρα (φωτ.: Κ. Λιόντης).

(1832-1864), Νικίας Ι. Ιωάννου – Σπανός (1860-1898) κ.ά.

Η χρυσή όμως εποχή της Παιδείας στην Κάρπαθο πραγματοποιείται τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ενας σεβαστός αριθμός άξιων εκπαιδευτικών στελεχώνει τα Σχολεία του νησιού και με ζήλο επιδιώκεται στη μόρφωση της νεολαίας. Η χορεία των εκπαιδευτικών εκείνων είναι μεγάλη και η μοίρα τους επιφύλασσε να δοκιμάσουν διώξεις και κατατρεγμούς, γιατί η εθνοπρεπής διδασκαλία τους ήταν εμπόδιο στα σχέδια των Ιταλών και τις επιδιώξεις της πολιτικής τους στα Δωδεκάνησα. Ευτύχησαν όμως οι περισσότεροι να δουν την εθνική αποκατάσταση.

Ετσι η πνευματικότητα της Κάρπαθου δεν είναι ασφαλώς δημιουργημα συγκυριακό ή τυχαίο. Προσπάθειες και θυσίες πολλών γενεών, σε δύσκολες μάλιστα εποχές της ξένης κατοχής του νησιού, έδωσαν τα αποτελέσματα εκείνα, όπως τα διαπιστώνουμε και στους ακόλουθους τομείς.

Πανεπιστημιακοί

Η επίδοση των Καρπαθίων στις επιστήμες είναι σημαντική. Ενας εξαι-

ρητικά μεγάλος αριθμός επιστημόνων διαφόρων ειδικοτήτων έχουν αποφοιτήσει κατά καιρούς από ελληνικά και ξένα πανεπιστήμια και πολλοί από αυτούς διαπρέπουν στον τόμο τους. Τηρουμένων των πληθυσμιακών αναλογιών, η Κάρπαθος έρχεται πρώτη στα Δωδεκάνησα σε πανεπιστημιακούς καθηγητές, όπως είναι οι: Γεώργιος Μιχαηλίδης – Νουάρος (και ακαδημαϊκός), Ε. Γ. Πρωτοψάλτης, Φρ. Π. Χρυσοχέρης, Ε. Ι. Οικονομίδης, Α. Μιχαηλίδης – Νουάρος, Ν. Ι. Κόνσολας, Ε. Ι. Κωνσταντινίδης, Ζ. Μαλαζού – Σαμαρά, Κ. Φ. Μαντινάος, Θ. Ν. Πελεγρίνης, Κ. Μ. Μηνάς, Μ. Α. Αλεξιάδης, Ε. Ι. Σακέλλης, Θ. Ε. Χριστουδουλάκης, Ν. Ι. Πολεμικός, Στ. Ν. Μανιάς, Θεμ. Καρπάθιος και Σακ. Καρπάθιος, Ι. Γ. Καραϊτιανός, Δημ. Σωτηρόπουλος, Ιω. Κανάκης, Ε. Μ. Μελάς.

Μνημονεύω ακόμη τους ειδικούς ερευνητές: Ι. Ν. Βασιλαράκης, Α. Μπουτζουβή, Κ. Ε. Μηλιώτης, Φ. Κ. Παζαρτζή – Φλογαίτου, Μ. Ι. Παζαρτζής, Κ. Α. Μελάς, κ.ά.

Συγγραφείς και λόγιοι

Οι πρώτοι Καρπαθίοι συγγραφείς άρχισαν να εμφανίζονται στις τε-

λευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Αν ο «Σ. Καρτέσιος» (ψευδ.) του συγγραφέα της κωμωδίας ο «Καρπάθιος ή κατά φαντασίαν ερωμένος», Αθήνησιν 1862, είναι από την Κάρπαθο, τότε αυτός είναι ο πρώτος. Πρώτοι γνωστοί συγγραφείς είναι οι αδελφοί Μανωλακάκη, Εμμανουήλ και Ιωάννης. Ο πρώτος εκδίδει το «Δωρικόν ψήφισμα Κάρπαθου υπό G. Wescher», Αθήνησιν 1878 και τα «Καρπαθιακά» το 1896. Ο Ιωάννης δημοσίευσε στο «Ζωγράφειο Αγώνα» διάφορα γλωσσολογικά και λαογραφικά κείμενα (1891). Μετά τους αδελφούς Μανωλακάκη εμφανίζεται ο Ανδρέας Β. Ασλανίδης με την «Πατριδογνωσία» του (1906). Την ίδια εποχή παρουσιάζεται στο πνευματικό προσκήνιο του νησιού ένας νέος φλογερός διανοούμενος, ο Μιχαήλ Παπαβ. Πετρίτης, που η συμβολή του στην πνευματική και κοινωνική πρόοδο της Κάρπαθου είναι μεγάλη και δυστυχώς αγνοημένη μέχρι σήμερα. Ο Πετρίτης εκδίδει την πρώτη δωδεκανησιακή εφημερίδα «Η Κάρπαθος» 1905 (αρχικά εβδομαδιαία, αργότερα δεκαπενθήμερη), που κυκλοφορεί για τέσσερα χρόνια. Το 1907 εκδίδει «Της Κάρπαθου φιλο-

λογικόν Ημερολόγιον 1907» (σελ. 70) και τη σατιρική «Κουρεττού». Πιθανόν και το Φιλολογικό Ημερολόγιο του 1908. Στο διάστημα που ακολουθεί, υπάρχουν αρκετοί λόγοι που δημοσιεύουν επώνυμα ή συνήθως με ψευδώνυμο διάφορα κείμενα (πεζά ή έμμετρα), τα οποία έχουν ενδιαφέρον, γιατί χαρακτηρίζουν την πνευματική στάθμη της εποχής, όπως για παράδειγμα: «Ετσοκαρπάθιος» (=Μηνάς Οικονομίδης), «Αιμιλία Ειμαρμένη» (=Μαρία Χωρατατζή) κ.α.

Ο συγγραφέας, όμως, που έμελλε να καταστεί ο πνευματικός πατέρας της Καρπάθου, είναι ο επιφανής φιλόλογος Μιχαήλ Γ. Μιχαηλίδης – Νουάρος, (1877–1954) σοφός επιστήμονας, ο οποίος έκανε έργο ζωής την έρευνα του λαογραφικού πλούτου και ιστορικού παρελθόντος του νησιού και τα έργα του αποτελούν και σήμερα το θεμέλιο κάθε ερευνητικής προσπάθειας για τον πολιτισμό της Καρπάθου.

Άλλοι συγγραφείς είναι οι: Αναστ. Ν. Φράγκος, Βάσος Ι. Χανιώτης, Βάσος Βαρίκας, Ευ. Βαρίκα–Μοσκόβη, Γεωργ. Μ. Γεωργίου, Κ. Κυζούλης, Ανδρέας Λεντάκης, Βάσος Χατζηπαπάς, Ελένη Β. Βαρίκα, Β.Ν. Βασιλάκης, Γ.Α. Χαλκιάς, Κ.Ι. Χαλκιάς, Μ. Γ. Γεωργιάδης, Μ.Π. Χιώτης, Κ.Ν. Παπαμανώλης, Ειρ. Γ. Καμαράτου, Ν.Γ. Μαστρομηνάς κ.α. Από τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς σημειώνω: Ιωάννης ο Καρπάθιος (ο γνωστός συγγραφέας της ασκητικής φιλολογίας Ε' αι. μ.Χ.), ο μοναχός Βίκτωρ Ματθαίου (κοσμικό όνομα), Μιχ. Σταματούλης, Αρχ. Χριστόδουλος, Μιχ. Κοσμάς κ.α.

Εφημερίδες – περιοδικά

Στην πνευματικότητα του νησιού δίνει ασφαλώς και ο Τύπος (εφημερίδες – περιοδικά) τη δική του σφραγίδα. Η Κάρπαθος έχει επίσης την πρωτοπορία και σ' αυτό τον τομέα. Ηδη από τις αρχές του αιώνα μας παρουσιάζονται και οι πρώτες καρπαθιακές εφημερίδες που ήταν και οι πρώτες δωδεκανησιακές: Αυτές ήταν: «Η Κάρπαθος» (1905), «Η Πατρίς Κάρπαθος» (1907), «Η Πρόοδος» (1908), «Η Κουρεττού» (1908), «Φως της Καρπάθου» (1910). Ακολουθούν «Αυγή της Καρπάθου» (1911), «Αυγή Δωδεκανησιακή» (1923), «Φωνή της Καρπάθου» (1934), «Ομόνοια» (1943), «Η φωνή της ΚΕΠΑ» (1943), «Κάρπαθος: Δελτίον ειδήσεων Βρετανικής Υπερησίας (1945), «Καρπαθιακή» (1952), «Καρπαθιακά Νέα» (1962), «Ταχυδρόμος των Μενετών» (1958), «Η Φωνή της Ολύμπου» (1965), «Καρπαθιακή Ηχώ» (1966), «Καρπαθιακά Νιάτα» (1981), «Ελυμπος» (1984), «Οι Πυλές» (1989), «Κάρπαθος Ανεμόεσσα» (1996).

Περιοδικά: «Ελευθέρα Δωδεκάνησα» (1945), «Αναγέννησις» (1950), «Δελτίον Λυκείου Ελληνίδων Καρπάθου "Η Αθηνά"» (1954), «Το Δελτίον μας» (1957), «Καρπαθιακός Παλμός» (1959), «Καρπαθος» (1979), «Καρπαθιακά Μελέται» (1979),

Ο Βάσος Βαρίκας σε σκίτσο του Φ. Δημητριάδη. Γεννημένος στο Αϊδίني της Μ. Ασίας το 1912, ο Βαρίκας πέρασε τα παιδικά του χρόνια στην Κάρπαθο απ' όπου καταγόταν η οικογένειά του. Το '23 ήρθε στην Αθήνα και τελειώνοντας το γυμνάσιο σπούδασε φιλολογία. Συνέχισε στο Παρίσι (1936–39) σπουδές Αισθητικής και Ιστορίας της Τέχνης. Τότε άρχισε και τη δημοσιογραφική του καριέρα, ως ανταποκριτής της «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ», και έμεινε μέχρι τέλος της ζωής του (1971) επαγγελματίας δημοσιογράφος. Τις αναπνοές που άφηνε ο πυρετός της δημοσιογραφίας τις έδινε στη στήλη της βιβλιοκρισίας που ανέλαβε το 1947 στα «ΝΕΑ» και τη συνέχισε, από το 1954 ως το τέλος, στο «ΒΗΜΑ». Κριτικός με οξυδέρκεια, ο Βαρίκας είχε την παιδεία και τη διορατικότητα να επισημαίνει και να προβάλλει ό,τι σημαντικό και νέο εμφανιζόταν στα ελληνικά γράμματα, όσο διάστημα κρατούσε τη στήλη κριτικής. Μετά τον θάνατό του, συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν σε τρεις τόμους κριτικά του σημειώματα μιας δεκαετίας: 1961–1971 («Συγγραφείς και Κείμενα», εκδ. «ΕΡΜΗΣ»). Επίσης, με τον τίτλο «Κριτική Θεάτρου», εκδόθηκαν τα θεατρικά του σημειώματα που δημοσίευε στα «ΝΕΑ». Ακόμη, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου εξέδωσε και τρία δοκίμια.

Λογότυπα καρπαθιακών εφημερίδων της πρώτης δεκαετίας του αιώνα μας. Οι πρώτες καρπαθιακές εφημερίδες θεωρούνται και ως οι πρώτες δωδεκανησιακές.

«Κάρπαθος» (1979), «Νεανικός Παλμός» (1980), «Απέρρι» (1991).

Πολιτιστικοί φορείς – εκδόσεις

Οι πολιτιστικοί φορείς που έχουν κατά καιρούς δημιουργηθεί από Καρπαθίους είναι εξαιρετικά πολλοί. Σήμερα υπάρχουν ανά τον κόσμο γύρω στα πενήντα καρπαθιακά πολιτιστικά σωματεία. Η δράση που επιδεικνύουν τα σωματεία αυτά για την πρόοδο του νησιού είναι αξιόλογη και ξεχωρίζει το ενδιαφέρον τους για τα πολιτιστικά θέματα. Ετσι έχουν πρωτοστατήσει στην ανέγερση σχολικών κτιρίων στο νησί, στη διοργάνωση διάφορων πνευματικών εκδηλώσεων, έκδοση βιβλίων, εφημερίδων, κ.α. Να σημειωθεί εδώ π.χ. ότι τα καρπαθιακά σωματεία Αμερικής έχουν εκδόσει από το 1929 μέχρι σήμερα γύρω στα σαράντα «Λευκώματα». Αυτά είναι, συνήθως ογκώδεις τόμοι, όπου καταχωρίζεται ποικίλο υλικό από τη ζωή των ομογενών, τα εθιμικά δρώμενα του νησιού και άλλα στοιχεία από τον πολιτισμό της Καρπάθου. Περιέχουν επίσης πλούσιο φωτογραφικό υλικό που και αυτό, όπως είναι γνωστό, έχει τη σημασία τους στην επιστημονική έρευνα.

Η ιστορία των καρπαθιακών οργανώσεων είναι παλαιά (πιθανόν από το 1862). Εδώ δίνω ενδεικτικά ορισμένα μόνο στοιχεία

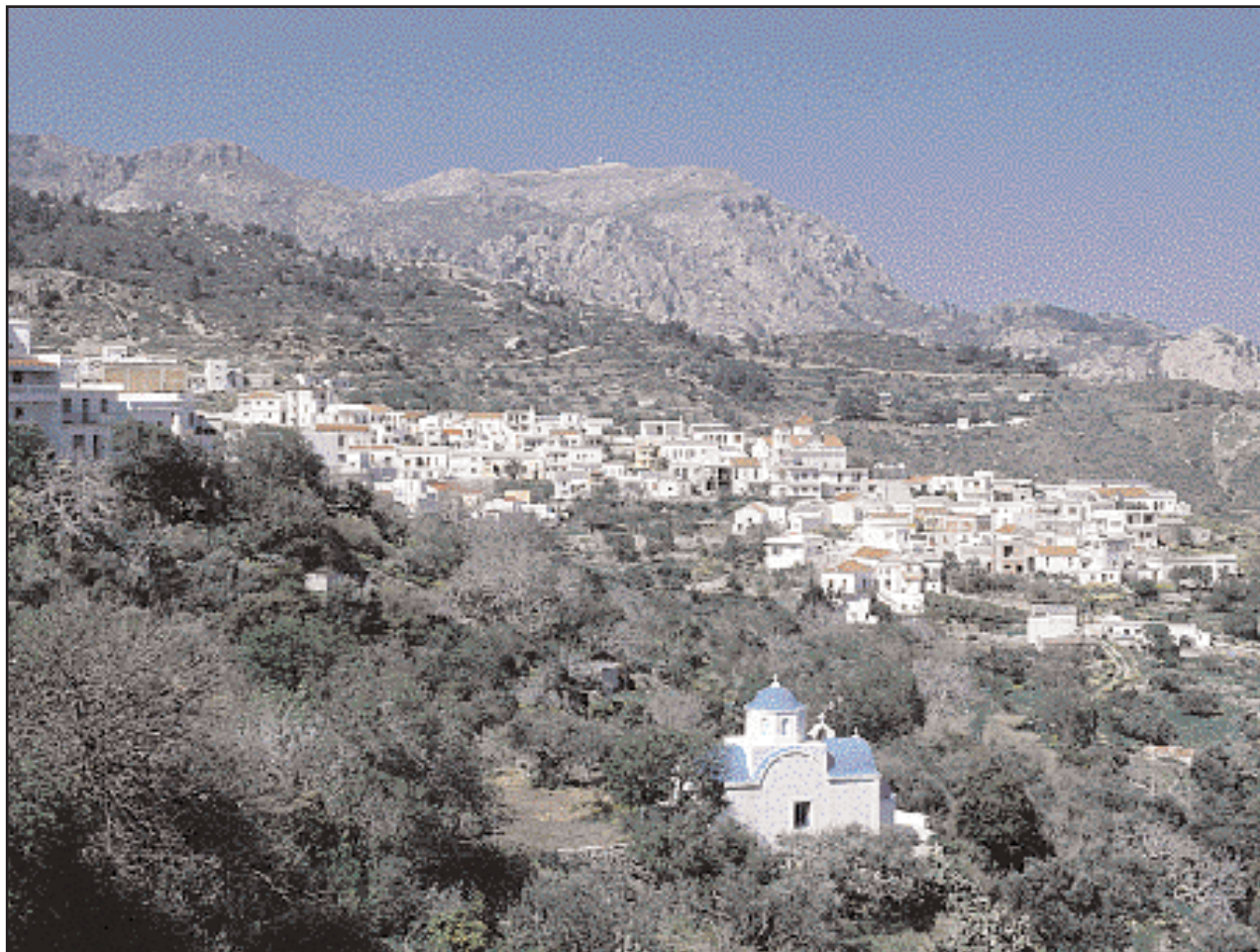
Στην πολύχρονη δράση των φορέων αυτών υπάρχουν σημαντικά επιτεύγματα γενικότερης (εθνικής) εμβέλειας, απόρροια του πατριωτισμού και φιλοπρόδοτου του καρπαθιακού λαού, τα οποία εκφεύγουν από τα στενά όρια του τοπικού ενδιαφέροντος. Τέτοια παραδείγματα είναι οι πρωτοβουλίες για την απελευθέρωση των Αιγαίοπελαγίτικων νησιών (1912), η ίδρυση του Εργατικού Κέντρου Αθηνών κ.α.

Η Κάρπαθος σήμερα

Τουριστικό παρόν σε βυζαντινές αποχρώσεις

Αριστερά το Απέρι, παλαιά πρωτεύουσα του νησιού και σήμερα έδρα της Ιεράς Μητροπόλεως Καρπάθου – Κάσου. Στο βάθος η Βολάδα (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Σε υψόμετρο 500 μέτρα, το Οθος, ένα χωριό που συχνά χάνεται στα σύννεφα. Μπαλκόνι στο Αιγαίο, με σωζόμενες μεσαιωνικές οχυρώσεις και «περιβόλια» πολλών στρεμμάτων. Εδώ ένα παλιό καρπαθιώτικο σπίτι έχει μετατραπεί σε μουσείο, ώστε ο επισκέπτης να έχει πλήρη εικόνα της εσωτερικής διεύθησης και διακόσμησης (φωτ.: Κ. Λιόντης).

Του Ντίνου Αντ. Μελά

Διηγόρου – Φιλολόγου, Επιστημονικού
Συνεργάτη Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΚΑΡΠΑΘΟΣ, ένα νησί στην άκρη του Αιγαίου, παρουσιάζει μιαν ιδιαιτερότητα ως τοπίο και ως πολιτισμική παρουσία. Η φύση τής χάρισε πλούσια βλάστηση και άφθονα νερά, εναλλαγές και αντιθέσεις στο χώρο, σύνθεση και αρμονία στο σύνολο. Μια ήρεμη μεγαλοπρέπεια χαρακτηρίζει το νότιο τμήμα του νησιού και μια απόκοσμη και τραχειά γοητεία το βόρειο. Οι άνθρωποι που το κατοίκησαν δημιούργησαν εκεί έναν πλούσιο και αξιοπαρατήρητο λαϊκό πολιτισμό.

Αυτή, λοιπόν, η στενόμακρη βουνοράχη της «Αιγαϊδος», ξεχασμένη μέχρι τα τελευταία χρόνια από τον κομματικό αθηνοκεντρισμό, φαντάζει σήμερα στον επισκέπτη σαν μια όαση ομορφιάς και αρμονίας, σαν ένα μικρό κατάλοιπο του Βυζαντίου.

Προσπάθειες ανάπτυξης

Η ανάπτυξη του νησιού είναι, κυρίως, έργο της αγάπης των Καρπαθίων στον τόπο τους. Ήδη από τα πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια το μεταναστευτικό συνάλλαγμα έφθανε άφθονο στο νησί, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται εκεί, με ιδιωτική πρωτοβουλία, εκτός από τα ατομικά και πολλά άλλα έργα κοινής ωφελείας: νοσοκομείο, σχολικά κτίρια, λιμάνι (μερικώς), υδρευτικά έργα, πολιτιστικά κέντρα, εκκλησίες, κ.ά.

Το κρατικό ενδιαφέρον κινήθηκε αργά, αλλά υπήρξε ουσιαστικό. Σταθμό απετέλεσε ο Ν. 1262/82 που έδωσε τη δυνατότητα και τα κίνητρα σε πολλούς Καρπαθίους να δημιουργήσουν σύγχρονες ξενοδοχειακές μονάδες. Αυτό το ξεκίνημα έγινε, επίσης, αφορμή –πέραν από τις δανειοδοτήσεις– να επενδυθούν στη συνέχεια αρκετά ιδιωτικά κεφάλαια σε ανάλογες επιχειρήσεις από ευκατάστατους Καρπαθίους. Έτσι ανεκόπη και η τοποθέτηση κεφαλαίων σε αγορά ακινήτων (Αθήνα – Πειραιάς – Ρόδος) που γίνονταν μέχρι τότε.

Η τουριστική, όμως, ανάπτυξη δεν έγινε με ορθολογικό τρόπο. Ελειψε ο σχεδιασμός, η μακρόπνοη μελέτη, η στρατηγική της υποδομής. Το περιβάλλον, επίσης, πολλές φορές κακοποιήθηκε και το νησιωτικό χρώμα σχεδόν αγνοήθηκε.

Τουριστική ανάπτυξη και προοπτική

Σήμερα ο τουρισμός είναι το σημαντικότερο στοιχείο οικονομικής

Εμπρός στο Ιταλικό Διοικητήριο (σήμερα Επαρχείο) οι Ιταλοί συγκέντρωσαν, από τα σκορπισμένα στο νησί, αρχαία μέλη και δημιούργησαν ένα υποτυπώδες αρχαιολογικό πάρκο. Ηρθε η ενσωμάτωση, πέρασαν τα χρόνια, έφτασε η μεταπολίτευση με τις μεγάλες αλλαγές και το πάρκο εξελίχθηκε σε παιδική χαρά. Αυτή είναι η ιστορία για ό,τι διακρίνεται στη φωτογραφία. Τα σχόλια είναι ανώφελα (φωτ.: Κ. Λιόντης).

ανάπτυξης και κοινωνικής ζωής του νησιού. Οπωσδήποτε αποτελεί την ανερχόμενη δύναμη που το μέγεθός της αυξάνεται προοδευτικά. Οπως, όμως, είναι γνωστό, ο τουρισμός έχει θετικά και αρνητικά στοιχεία. Η εμπειρία που αντλούμε από άλλα τουριστικά μέρη, πρέπει να γίνει οδηγός, για να αποφευχθούν, όσο είναι δυνατόν, οι αρνητικές του επιπτώσεις. Και αυτό δεν είναι μόνο ατομική επιδίωξη του κάθε επιχειρηματία. Χρειάζεται η χάραξη μιας γενικής στρατηγικής από τους αρμόδιους φορείς και η στόχευση σ' ένα ανώτερο επίπεδο τουρισμού. Ηδη, έστω και αργά, η κρατική μέριμνα άρχισε να ανακαλύπτει και την Κάρπαθο και έχουν γίνει πράγματα τα τελευταία χρόνια αξιολογικά έργα, όπως: το μεγάλο αεροδρόμιο, η επέκταση του λιμανιού, η διάνοιξη-ασφαλτόστρωση δρόμων κ.α. Τα προβλήματα βέβαια του κάθε τόπου είναι... αέναος κοχλίας. Ενα επιλύεται, άλλο παρουσιάζεται. Ετσι, όμως, δημιουργείται η πρόοδος. Τώρα προέχει να εκτελεσθούν ορισμένα «φράγματα» (όχι γεωτρήσεις) για ύδρευση-άρδευση κ.λπ.

Σκέψεις και παρατηρήσεις

Στις προσπάθειες ανάπτυξης της Καρπάθου έχουν παρουσιασθεί και αρνητικά σημεία. Για παράδειγμα αναφέρουμε εδώ ορισμένα, μήπως λείψουν στο μέλλον παρόμοια σφάλματα: α) Το εργοστάσιο της ΔΕΗ εγκαταστάθηκε σε μια από τις καλύτερες και κεντρικότερες παραλίες του νησιού, με τα γνωστά επακόλουθα, ενώ θα έπρεπε να γίνει σε

άλλη θέση και υπήρχαν τόσες πολλές και κατάλληλες στο νησί. β) Η βάρβαρη προέλαση των εργολάβων του αεροδρομίου πάνω στο ιστορικό ακρωτήριο «Κάστελλος», ένα από τα γραφικότερα Αρχιπελάγους, για να εξωρύξουν τα αδρανή υλικά κατασκευής του. Διασώθηκε μόνο μέρος της «τίμιας» μορφής του, ύστερα από καθυστερημένη, έστω, αντίδραση ορισμένων Καρπαθίων. 3) Η κατασκευή του μεγάλου πράγματι αεροδρομίου του νησιού υπήρ-

ξε έργο σημαντικό και μεγάλης εμβέλειας. Τι είναι όμως εκείνο το κτίσμα που κατασκευάστηκε ως σταθμός αφίξεων-αναχωρήσεων επιβατών, ποιος το σχεδίασε και ποιος το ενέκρινε;

Ο πολιτισμικός πλούτος

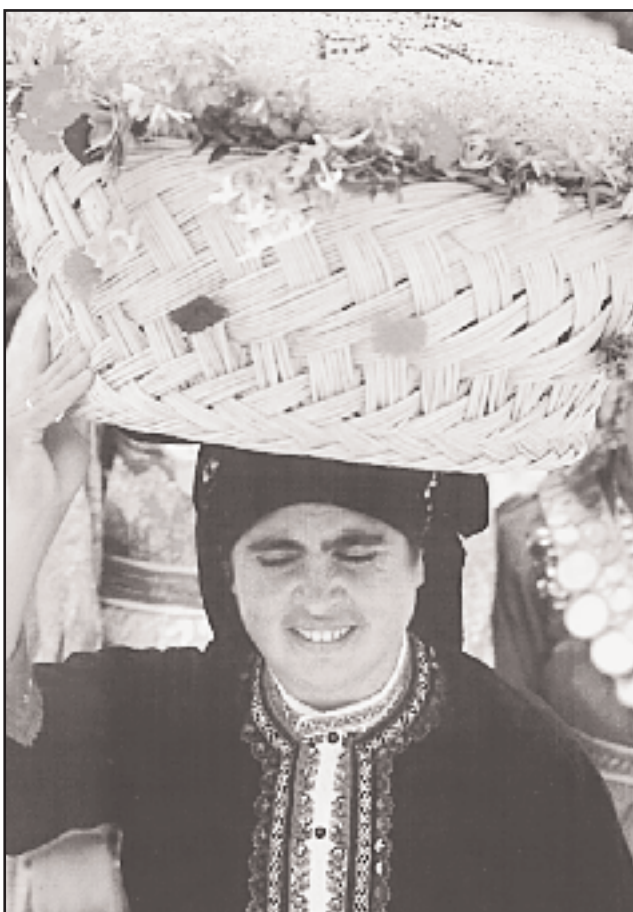
Η αξιοποίηση και προβολή του πολιτισμικού πλούτου του νησιού επιβάλλεται να γίνει με συντονισμένες και σοβαρές πρωτοβουλίες (π.χ. επι-

στημονικά συνέδρια, εκδόσεις, δημιουργία κέντρου μελέτης του λαϊκού πολιτισμού, βιβλιοθήκη, κ.λπ.).

Το σημαντικό πνευματικό δυναμικό που διαθέτει σήμερα το νησί, πρέπει να συντονισθεί και να επιδιώξει ορισμένους βασικούς στόχους. Τα σαράντα περίπου πολιτιστικά σωματεία (εσωτερικού και εξωτερικού), οι πέντε τοπικές εφημερίδες, η πλειάδα των πανεπιστημιακών και άλλων ανθρώπων του πνεύματος και της τέχνης, μπορούν να δώσουν το παρόν σε μια υπεύθυνη και δυναμική έκφραση της καρπαθιακής κουλτούρας. Και οι αρμόδιες αρχαιολογικές υπηρεσίες, ας δουν επιτέλους στο χάρτη ότι υπάρχει και η Κάρπαθος, στην οποία πρέπει να γίνουν κάποτε και εκεί συστηματικές αρχαιολογικές ανασκαφές. Τις δικαιούται και τις αναμένει.

Αρχαιολογικό μουσείο στερείται ακόμη το νησί. Τα όποια ευρήματα φυλάσσονται σε άλλα μουσεία ή χάνονται. Πάντως, όλα τα χωριά του νησιού είναι ζωντανά μουσεία λαϊκής τέχνης. Κάθε παλιό αρχοντικό και κάθε παλιά εκκλησία, διασώζει πολύτιμους θησαυρούς του λαϊκού πολιτισμού του νησιού. Ολα αυτά τα στοιχεία που συναπαρτίζουν την πολιτισμική ταυτότητα της Καρπάθου πρέπει να διαφυλαχθούν με κάθε φροντίδα. Και η Κάρπαθος έχει πλούσια αποθέματα παραδοσιακού λαϊκού πολιτισμού με βυζαντινές αποχρώσεις.

Οι εικόνες που αντικρίζει ο επισκέπτης δεν είναι φολκλόρ, όπως φαντάζονται οι φωτογραφίες. Πρόκειται για ατόφιες εικόνες από το παρελθόν το οποίο, χωρίς πολλές νοθεύσεις, επιβιώνει μέχρι σήμερα. Μάλιστα, προς χαρά των φεμινιστριών, οι γυναίκες του νησιού είναι αυτές που διατηρούν πιο έντονα το χαρακτήρα της παράδοσης. Γι' αυτό η Κάρπαθος παραμένει ζωντανός παράδεισος για τους λαογράφους και εθνολόγους επιστήμονες (φωτ.: Σταμάτης Γελές).

Ευχαριστούμε τον κ. **Μηνά Αλ. Αλεξιάδη**, καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος είχε την πρωτοβουλία για την πραγμάτωση αυτού του αφιερώματος. Επίσης, τον δικηγόρο κ. **Ντίνο Αντ. Μελά** για την πολλαπλή βοήθεια.